

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ

Μηνιαία Έπιθεώρηση • Ιανουάριος 2007 • τεύχος 151 • € 5

Ο ΠΟΛΙΤΗΣ
Μηνιαία Έπιθεώρηση
Ιανουάριος 2007
τεύχος 151 • 5 €

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ

Ελλάδα

Έτήσια (12 τεύχη): 40 €
Έξαμηνιαία (6 τεύχη): 20 €
Φοιτητική (12 τεύχη): 30 €
Όργανισμοί, τράπεζες κλπ.: 60 €

Ευρώπη, Κύπρος

Έτήσια (12 τεύχη): 60 €

Άλλες χώρες

Έτήσια (12 τεύχη): 70 €

Τραπεζικός Λογαριασμός:

Άγγελος Έλεφάντης
Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος
υποκ. 132 αριθ. λογαριασμού
401740-48 (παρακαλούμε να
αναγράφεται το όνομα του
καταθέτη)

ή

μέ ταχυδρομική έπιταγή
στη διεύθυνση του περιοδικού
Γιά τους συνδρομητές του
έξωτερικού:

IBAN: GR06 0110 1320 0000 1324
0174 048
SWIFT CODE (BIC): ETHNGRAA

ΕΚΔΟΤΗΣ - ΙΔΙΟΚΤΗΤΗΣ

Άγγελος Έλεφάντης
Ζωναρά 10, Αθήνα 11472
τηλ. 210-6470079 &
fax: 210-6470696
e-mail: poliths@otenet.gr

Κωδικός: 1572

Έκτύπωση: Δεκάλογος Ε.Π.Ε.
Αγαθίου 3,
Αθήνα

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Άγγελος Έλεφάντης, Ώδυne ὄρος καί ἔτεκε μῦν
ή κα Γιαννάκου5
Στρατής Μπουρνάζος, Ένα παζάρι ἀλλιῶτικο
ἀπό τ' ἄλλα7

Άγγελος Έλεφάντης, Έχουμε τό πανεπιστήμιο
πού ἔχουμε ἀνάγκη;9
Κατερίνα Λαμπρινού-Γιάννης Μπαλαμπανίδης,
Άφηστε χίλια λόμπι ν' ἀνθίσουν(;)16
Μιχάλης Μοδινός, Ό Μεγάλος Άμπάι19

Άφιέρωμα στό Ζάν Πιέρ Βερνάν

• Έλένη Άντωνιάδη-Μπιμπίκου • Κώστας Βαλάκας
• Έλενα Βάου - Στέλλα Γεωργούδη
• Αριάδνη Γκόρτζιου-Τάττη • Σάμιον Γκόλντχιλ
• Πιέρ Ζυντέ ντέ λά Κόμπ • Άθανασία Ζωγράφου
• Πῶλ Κάρτλετς - Σέρ Τζέφφρυ Λούντ
• Όσογουν Μάρραιη - Νταβίντ Μπουδιέ
• Γκρέγκορυ Νάτζυ • Έλενα Πατρικίου
• Γέσπερ Σδένμπρο • Τζών Σεϊντ
• Πωλίν Σμίττ-Παντέλ30

Γιῶργος Ν. Οικονόμου, Luciano Canfora
Κριτική τῆς δημοκρατικῆς ρητορείας60
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Mario Vitti
Γραφεῖο μέ Θεά. Άρθρα καί Όμιλίες,
ἐργογραφία μέ αὐτοβιογραφικό σχόλιο62
Σέ πρώτη ἀνάγνωση64

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Άγγελος Έλεφάντης, Ρωμαϊκά ὑποδείγματα15
Γιάννης Παπαθεοδώρου, Νά καῶσι;63

Έξώφυλλο: Η ἀλεπού καί ὁ κόκκορας (εἰκονογράφηση
τῶν Fables τοῦ Λά Φονταίν ἀπό τόν Calvet-Rogniat,
1910)

᾽Ωδυνε ὄρος καί ἔτεκε μῦν ἡ κα Γιαννάκου

᾽Ωδυνεν ὄρος καί ἔτεκε μῦν, ἔλεγαν οἱ ἀρχαῖοι ἡμῶν πρόγονοι καί σπάνια αὐτή ἡ ἀρχαία ρήση ἔχει τόση παραστατικότητα ὥστε στήν περίπτωση τοῦ νέου νόμου γιά τά Πανεπιστήμια. Ἀλλά τό ποντίκι πού ἔφερε στόν κόσμον ἡ κα Γιαννάκου ἀπλῶς βρυχᾶται. Μέ τά ἑλληνικά, πού τόσο ἀρέσουν σέ ὀρισμένους πολιτικούς καί δημοσιογραφικούς παράγοντες, τό νέο νομοσχέδιο, πού ἐπείγεται νά γίνει νόμος τοῦ κράτους, ἀφ' ἐνός «στοχοποιεῖ» τόν πανεπιστημιακό κόσμον (καθηγητές καί φοιτητές) καί ἀφ' ἐτέρου «αὐστηροποιεῖ» ὀρισμένα σημεῖα θεσμοῦ ὥστε ὁ ἔλεγχος τοῦ ὑπουργείου νά εἶναι πιό ἀποτελεσματικός. Γιά νά ἐπιτυγχάνεται τί; Γιά νά ἐπιτυγχάνεται ἡ συμμόρφωση τοῦ Πανεπιστημίου στό πλαίσιο τοῦ τετραετοῦς προγράμματος, εἰδάλλως θά περικόπτεται ἡ χρηματοδότηση. Κι ὡστόσο, ἀκόμη καί γιά τούς πλέον ἀδαεῖς, εἶναι σαφές ὅτι προγραμματισμός, καί μάλιστα γιά μιά ὁλόκληρη τετραετία, εἶναι ἀδύνατον νά ὑπάρξει ἂν οἱ προγραμματιστές ἔχουν πλήρη ἄγνοια τοῦ οἰκονομικοῦ πλαισίου ἐντός τοῦ ὁποῦ δύναται νά κινηθοῦν. Ἐπιπλέον ὁ ἕτερος τῶν συμβαλλομένων, τό ὑπουργεῖο ἐν προκειμένῳ, οὐδεμία δέσμευση ἀναλαμβάνει γιά τό ὕψος χρηματοδότησης τοῦ πανεπιστημίου. Καί ναί μέν ἀναγνωρίζει τήν ἀνάγκη σύνδεσης πανεπιστημιακῆς καί ἐξωπανεπιστημιακῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας, στό νόμον ὅμως δέν ὑπάρχει καμία συγκεκριμένη ἀναφορά σ' αὐτή τήν ἀναδόμηση τῆς ἔρευνας. Θά δείξει. Ἀντίθετα ὑπάρχει ἐξώθηση πρὸς τήν ἀνέυρεση ἰδίων πόρων ἀπό τά πανεπιστήμια, ἥτοι ἐξώθηση πρὸς τό «ἐπιχειρεῖν» γιά τή συμπλήρωση καί αὐξηση τῆς χρηματοδότησής τους, πουλώνοντας στήν ἀγορά τά προϊόντα τῆς ἔρευνας τους (πράγμα τό ὁποῖο ἤδη γίνεται σέ ὀρισμένες σημαίνουσες περιπτώσεις, π.χ. στά Πολυτεχνεῖα). Τί θά πουλήσουν ὅμως οἱ ὀνομαζόμενες ἀνθρωπιστικές σπουδές-σχολές; Ἀπλῶς θά μαραζώνουν μέσα στήν ὑποβάθμισή τους. Σέ ποιόν νά πουλήσουν π.χ. οἱ ἀρχαιολόγοι τά εὐρήματά τους; Στούς ἀρχαιοκάπηλους;

Καί ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ νόμος αὐτός δέν εἶναι νόμος-πλαίσιο. Ἕνας κανονισμός εἶναι πού ἀπλῶς «ἐπιδιορθώνει» πρὸς τό χειρότερο ὀρισμένες διατάξεις τοῦ ἰσχύοντος πλαισίου, περιορίζοντας, κατ' οὐσίαν ἀκόμη περισσότερο τήν αὐτοτέλεια τῶν πανεπιστημίων ἀφοῦ γιά τή δημιουργία νέων τμημάτων, συγχωνεύσεων τῶν κ.λπ. δηλαδή ἀντικείμενα τῆς διδασκαλίας καί ἔρευνας ὑπόκεινται καί αὐτά στήν ἐγκριση καί τήν τελική ἀπόφαση τοῦ ὑπουργείου. Τά ἀντικείμενα ὅμως αὐτά εἶναι αὐστηρῶς ἀκαδημαϊκά, ἐπιστημονικά, ἐπιστημολογικά καί μόνον τά ἐκλεγμένα ὄργανα τοῦ Πανεπιστημίου εἶναι ἀρμόδια νά ἀποφασίσουν μέ βάση τίς ἀκαδημαϊκές διαδικασίες (βλέπε περί τοῦ θέματος ἐκτενές ἄρθρο μου στόν παρόν τεῦχος).

Δέν εἶναι ἀναγκαῖο νά ἀναστατωθεῖ ἡ ἐλληνική κοινωνία, νά ὑπάρξουν τόσα γκαζώματα, νά διαλυθοῦν ἐπὶ ἓνα χρόνο τά πανεπιστήμια γι' αὐτόν τόν «αὐστηροποιημένο» κανονισμό πού προκύπτει ἐξ ἄλλου ἀπό τίς νεοφιλελεύθερες καί αὐταρχικές ἀντιλήψεις τῶν πρωτεργατῶν τῆς Νέας Δημοκρατίας. Καί ἐπὶ πλέον χωρίς λεφτά. Ἔ, μιά ἀκόμη φορά: ἐκπαίδευση χωρίς λεφτά, φτηνή, εἶναι φτηνιάρικη. Τά παχιά λόγια περί κοινωνίας τῆς γνώσης κι ἄλλα τινά εἶναι ἀπλῶς φλυαρία.

Ἡ ἐκπαιδευτική μεταρρύθμιση εἶναι ἓνα πολύ κρίσιμο ζήτημα, σέ ὅλες τίς κοινωνίες τοῦ κόσμου καί στήν Ἑλλάδα. Ἦδη ἀπό τίς ἀρχές τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἡ προοδευτική-δημοκρατική παράταξη, μαζί μέ τήν Ἀριστερά, πρωτοποριακά μάλιστα αὐτή, πάλεψε γιά τήν γλωσσοεκπαιδευτική μεταρρύθμιση· δέν ἦταν ἀγώνας γιά τόν ὑπερσυντέλικο καί τό ἀπαρέμφατο. Πάλευαν γιά τή μόρφωση, τόν πολιτισμό, τήν καλλιέργεια τῆς γνώσης, τήν κατάκτηση τῆς γνώσης ἀπ' ὅλο τόν κόσμο, ἄρα τήν ἀλλαγὴ τοῦ ὑποκειμενικοῦ παράγοντα τῆς κοινωνίας μας, τή χειραφέτησή του. Ἦταν μιά γιγαντιαία πνευματική καί πολιτική προσπάθεια γιά νά ξεκολλήσῃ ἡ ἐλληνική κοινωνία ὄχι μόνο ἀπό τήν ἀγραμματοσύνη ἀλλά καί τήν παροδοσιολατρίας. Γνωστά ὅλα αὐτά, γνωστά καί τά μεγάλα ὀνόματα ἀριστερῶν, δημοκρατῶν πού διέπρεψαν σ' ὅλη αὐτή τήν πορεία, πού δέν περιορίζονται μόνο στόν Γληνό, τόν Δελμούζο, τόν Τριανταφυλλίδη, τόν Κουντουρά. Εἶναι χιλιάδες οἱ ἐπιστρατευθέντες στόν ἀγώνα τό καλό, κάτω ἀπό ἐξαιρετικά ἀντίξοες συνθῆκες. Ἡ μεταρρύθμιση πού ἐπαγγέλλονταν καί καλλιεργοῦσαν, μέχρι ἓνα ὀρισμένο σημεῖο, πέρασε. Πέρασε καί ὁ καιρός. Ἡ κοινωνίας μας σήμερα ἐγκαλεῖται γιά μιά ἄλλου τύπου μεταρρύθμιση. Πού καί αὐτή θέλει ιδέες, μεγάλες ιδέες πού θά ὑπερβαίνουν τά ὅρια τοῦ τετριμένου, τοῦ εὐκαιριακοῦ, τῆς ἐπανάπαυσης. Δέν διαθέτει τέτοιες ιδέες ἡ κα Γιαννάκου οὔτε ὁ ἰδεολογικός της ταγός κ. Βερέμης. Ἐχουν τήν πολιτική ἡ ἡγεσία ἀλλά δέν διαθέτουν τήν πνευματική ἡγεμονία, στίς γραμμές της δέν συναντᾶμε κανέναν Κουντουρά, ἀλλά λογιστές ροῶν καί ἐκροῶν. Γιά τά Πανεπιστήμια κι αὐτή τή φορά ἡ εὐκαιρία χάθηκε. Ἡ νεανική δυσἀρέσκεια καί οἱ ιδέες τμήματος τῶν πανεπιστημιακῶν δέν ἄρκεσαν γιά νά τροφοδοτήσουν ἐκείνη τή μεταρρύθμιση πού θά δυναμίτιζε τήν κοινωνία καί θά 'νοιγε καινούργιους ὁρίζοντες. Θά ζήσουμε λοιπόν μέ τίς κανονιστικές ἀντιλήψεις τῆς κα Γιαννάκου: Δυστυχῶς ναί. Ἀλλά καί ὄχι· ὁ ἀγώνας συνεχίζεται, ὁ ἀγώνας θά συνεχισθεῖ. Τίποτε δέν χάθηκε ἀλλά ὅλα πρέπει νά κερδηθοῦν. Μιά νέα γενιά ἀγωνιστῶν εἰσέρχεται δυναμικά καί μέ κέφι στό πεδίο τῆς πάλης. Εἶναι ἓνα κέρδος αὐτή ἡ εἰσβολή. Καί μιά διαδικασία ἀναντίστροπτη.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

Ἕνα παζάρι ἀλλιώτικο ἀπό τ' ἄλλα

Τέλη Γενάρη μέ ἀρχές τοῦ Φλεβάρη, μαζί μέ τίς Ἀλκυονίδες μέρες, ἓνα ἀκόμα δῶρο περιμένει τούς Ἀθηναίους: τό παζάρι τοῦ βιβλίου, πού ὀργανώνουν οἱ ἐκδότες στό κέντρο τῆς πόλης, μέ βιβλία ἀπό τό στόκ τους, πού τά διαθέτουν σέ χαμηλές ἢ πολύ χαμηλές τιμές.

Ἡ πρώτη —καί ὠφελιμότερη ἴσως— προσέγγιση στό παζάρι εἶναι νά πάρει κανεῖς τό σακίδιο ἢ τήν τσάντα του (ἀρκεῖ νά εἶναι ἀρκούντως μεγάλη) καί νά τά γεμίσει μέ τήνπραμάτεια πού θά ξεδιαλέξει ἀπό τούς πάγκους τῆς Κλαυθμῶνος. Ἀφοῦ ὅμως ὁ βιβλιόφιλος καί λόγιος κάτοικος τοῦ κλεινοῦ ἄστεως γεμίσει τό σακούλι του, ἔμπλεος πλέον πνευματικῆς τροφῆς, μπορεῖ νά προχωρήσει καί σέ μιά δεύτερη προσέγγιση, νά κάνει δηλαδή μερικές σκέψεις. Γιατί τό παζάρι αὐτό, ἀπό τήν πρώτη χρονιά, ἔχει ἓνα σταθερό καί ἐκ πρώτης ὄψεως παράδοξο γνώρισμα: τήν κοσμοσυρροή, ὅλες τίς μέρες καί τίς ὥρες, τέτοια πού δυσκολεύεσαι νά δεῖς καί νά ψαχουλέψεις τά βιβλία μέ τήν ἡσυχία σου. Καί ἡ μαζική αὐτή προσέλευση, τή στιγμή μάλιστα πού τά βιβλιοπωλεῖα, πλήν Χριστουγέννων καί Πρωτοχρονιάς, σχεδόν βαρᾶνε μύγες, κάτι σημαίνει. Κατά τή γνώμη μου, δύο πράγματα.

Πρῶτον, ὅτι ὑπάρχει ζήτηση γιά τό βιβλίο, καί μάλιστα μεγάλη, ἡ ὁποία ὅμως ἀνακόπτεται σοβαρά γιά λόγους οἰκονομικούς. Γιά νά μήν παρεξηγηθῶ, δέν πιστεύω ὅτι τό βιβλίο, ὅπως λένε πολλοί, εἶναι ἀκριβό.¹ Πάντως, ἀνεξαρτήτως τῆς αἰτιολογίας (ἂν τό βιβλίο εἶναι ἀκριβό, ἂν ἡ ζωὴ ἀκρίβυνε γενικότερα ἢ ἂν οἱ μισθοὶ συρρικνώνονται) τό ἀποτέλεσμα εἶναι ἓνα: μεγάλο μέρος τῶν ἀναγνωστῶν δέν μπορεῖ νά ἀγοράσει τά βιβλία πού θά ἤθελε. Χωρίς αὐτή τήν παράμετρο, ἡ ἐπιτυχία τοῦ παζαριοῦ εἶναι δυσεξήγητη.

Δεύτερον, φαίνεται πῶς τό κοινό δέν ἐνδιαφέρεται μόνο γιά τά μπέστ σέλερ. Τό πα-

1. Εἰρήσθω ἐν παρόδῳ, δέν συμμερίζομαι τήν ἀποψη —τήν ὁποία ὑποστηρίζουν ἐνθέρμως ὅλοι σχεδόν οἱ φίλοι μου— ὅτι τό ἐλληνικό βιβλίο εἶναι ἀκριβό. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ἡ συζήτηση γιά τό ἂν ἓνα εἶδος εἶναι ἀκριβό ἢ ὄχι δέν μπορεῖ νά διεξάγεται βάσει ἐντυπώσεων¹ χρειάζομαστε συγκεκριμένα κριτήρια καί δείκτες: λ.χ. πόσο αὐξήθηκε τά τελευταῖα χρόνια ἡ τιμὴ τοῦ βιβλίου, πόσο πουλιοῦνται τά βιβλία σέ ἄλλες χῶρες, ποῖο εἶναι τό κόστος τῶν πρώτων ὑλῶν καί τῆς ἐργασίας (καί ἐδῶ πρέπει νά ὑπολογίσουμε ὄχι μόνο τά χαρτιά, τά μελάνια, τά τυπωτικά καί τά δετικά, ἀλλά καί τίς ἀμοιβές μεταφραστῶν, ἐπιμελητῶν, τά συγγραφικά δικαιώματα κ.ο.κ., σέ αὐτή τήν πολυσύνθετη ἀλυσίδα πού συνιστᾷ ἡ παραγωγή ἐνός βιβλίου). Ἐν ἀναμονῇ αὐτῶν τῶν στοιχείων, σκέφτομαι πάντως ὅτι ὅταν ἓνας καπουτσίνος τιμᾶται περί τά 3,5 εὐρώ καί τό εἰσιτήριο μιᾶς θεατρικῆς παραστάσεως 20, τότε ἓνα βιβλίο 300-350 σελίδων μέ μέση ὀνομαστική τιμή πού δέν ξεπερνᾷ τά 16 εὐρώ (λ.χ. ἡ Ἀριάνη τοῦ Τσίρκα, Ὁ Ἀλέξης Ζορμπάς ἢ ἡ Ἐπισκόπησιν τοῦ Σβορώνου) δύσκολα μπορεῖ νά χαρακτηριστεῖ, συγκριτικά τουλάχιστον, «ἀκριβό».

ζάρι, ἐξ ὀρισμοῦ, βρίσκεται στὸν ἀντίποδα τῶν εὐπώλητων: ἂν ἓνα βιβλίο πουλάει, προφανῶς δὲν θὰ καταλήξει στοὺς πάγκους τῆς Κλαυθμῶνος. Βέβαια τό παζάρι, ὅπως κάθε παζάρι, ἔχειπραμάτεια γιὰ ὅλα τὰ γούστα: ἀπὸ λαϊκὰ ρομάντζα μέχρι ἐξειδικευμένες φιλοσοφικές μελέτες καὶ ἀπὸ ἀρχαιογνωστικά συγγράμματα μέχρι ὁδηγούς μαγειρικῆς καὶ ζωδιολογικά πονήματα. Ὅμως, μεγάλο μέρος τοῦ καταλαμβάνει τό ποιοτικό βιβλίο: βιβλία εἰδικά, βιβλία πού παρά τὴν ἀξία τοὺς ἀτύχησαν, βιβλία πού πέρασε ἡ μόδα τοὺς, βιβλία τὰ ὅποια γιὰ ποικίλους λόγους δὲν συναντήθηκαν μέ τό εὐρύ κοινό. Ἔτσι, ὁ βιβλιόφιλος ἀναπηδᾷ συχνά ἐνθουσιασμένος, ἐν τῷ μέσῳ τῆς πλατείας, ἀπὸ τὰ εὐρήματά τοῦ. Γιατί —ἐκτός ἀπὸ τίς ἀναπόφευκτες χρυσοποικιλίες, δερματινόδετες σειρές τῶν «Ἀπάντων» τοῦ Κολοκοτρώνη ἢ τίς περιβόητες ἐκδόσεις Δαρεμᾶ καὶ Ἀναγνωστίδη— θὰ συναντήσει πραγματικά πολύτιμους ἢ ἡμιπολύτιμους λίθους: παλιά τεύχη τῶν Ἱστορικῶν (τῆς Μέλισσας, ὄχι τῆς Ἐλευθεροτυπίας) καὶ τῆς Νέας Ἑστίας, τοὺς Μεγάλους Ζωγράφους (σέ τεύχη), κλασικούς τίτλους τῆς ἐλληνικῆς καὶ ξένης λογοτεχνίας, ἀπίθανες ἀνατυπώσεις (ἔργα τοῦ Μιστριώτη ἢ τοῦ Ἑλισαίου Γιαννίδη), ἓνα ψυχαναλυτικό βιβλιαρίδιον τοῦ Ν.Ν. Δρακουλίδη (ἀπὸ τοὺς πρώτους Ἑλλήνες ψυχαναλυτές, γνωστότερου μέ τό ποιητικό τοῦ ψευδώνυμο, Ἄγγελος Δόξας), ἀλλὰ καὶ τὸν περίφημο Σύλλογο τῶν εἰσαγγελέων, τὴν ἀξεπέραστη συλλογὴ εὐθυμογραφημάτων τοῦ ξεχασμένου σήμερα Μπάμπη Ἀννινου...

Ἐν κατακλείδι, θὰ ἤθελα νὰ θίξω ἓνα σοβαρό θέμα, πού συνδέεται μέ τὰ παραπάνω: τὸν τρόπο φορολόγησης τῶν βιβλίων πού σωρεύονται στίς ἀποθήκες. Τό στόκ τῶν μεγάλων ἐκδοτικῶν ἐπιχειρήσεων (ΑΕ καὶ ΕΠΕ) φορολογεῖται ὅπως ὁποιοδήποτε ἄλλο ἐμπόρευμα, λ.χ. τὰ χαλιά, τὰ γυαλικά ἢ τὰ ἔπιπλα τῶν ἀντίστοιχων καταστημάτων ἐμπορίας αὐτῶν τῶν εἰδῶν. Ἡ ρύθμιση αὐτὴ τροφοδοτεῖ βέβαια τὴνπραμάτεια τοῦ παζαριοῦ ἢ τῶν «στοκατζίδικων», ἀλλὰ ἔχει βλαπτικότερες συνέπειες γιὰ τό βιβλίο. Οὕτως ἢ ἄλλως, ἡ σταδιακὴ ἐξαφάνιση τῶν παλαιότερων ἐκδόσεων πού δὲν πουλᾶνε πιά ἀποτελεῖ σιδηροῦν νόμο τῆς ἀγορᾶς: τὰ βιβλιοπωλεῖα καὶ τὰ ἐκδοτικά δὲν εἶναι εὐαγῇ ἰδρύματα, μέ ἀποστολὴ νὰ «στοκάρουν» ἐς αἰεὶ ἀξιόλογα βιβλία, ἀνεξαρτήτως τῆς ζήτησῆς τοὺς. Ἡ φορολόγηση ὅμως μέ ὁμοίομορφο τρόπο βιβλίων παρελθόντων ἐτῶν, πού ἔχουν κάνει τὸν κύκλο τοὺς καὶ πουλᾶνε πιά δέκα ἢ εἴκοσι ἀντίτυπα τό χρόνο (ἂς σκεφτοῦμε μόνο τίς ποιητικές συλλογές) τοὺς δίνει τὴν χαριστική βολή, ὀδηγώντας τα στοὺς κάδους τῆς ἀνακύκλωσης. Ἄλλωστε στίς περισσότερες χῶρες τῆς Εὐρώπης τό στόκ τῶν βιβλίων μετὰ τρία χρόνια ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τοὺς ἢ δὲν φορολογεῖται καθόλου ἢ ὁ φόρος εἶναι ἀσήμαντος. Τέτοια βιβλία ἦταν πάντα ἄχθος γιὰ τὸν ἐκδότη τοὺς, ὅμως ἡ —φορολογίας ἕνεκεν— πολτοποίησή τοὺς θὰ ἀποτελέσει μεγαλύτερο ἄγος γιὰ τίς ιδέες καὶ τὸν πολιτισμό μας.

Στρατῆς Μπουρνάζος

ΕΧΟΥΜΕ ΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΟΥ ΕΧΟΥΜΕ ΑΝΑΓΚΗ;

του 'Αγγελου 'Ελεφάντη

Α' ΜΕΡΟΣ

«**Η** πολιτική ηγεσία ρυθμίζει όλους τους κανόνες λειτουργίας των ανώτατων ιδρυμάτων και εποπτεύει στην εφαρμογή τους. Μέ αυξανόμενους ρυθμούς ωστόσο άθεται όλα τα συμπεφωνημένα. Καθορίζει μόνη και αυθαιρέτως τους προϋπολογισμούς των ιδρυμάτων, αλλά την τελευταία στιγμή προβαίνει σε περικοπές. Καθυστερεί υπερβολικά τις προβλεπόμενες πληρωμές ώστε να μην υπάρχουν χρονικά περιθώρια απορρόφησης των κονδυλίων. 'Ορίζει τον αριθμό του διδακτικού προσωπικού που χρειάζεται ένα τμήμα, αλλά δεν προκηρύσσει τις προβλεπόμενες θέσεις. Προκηρύσσει αλλά δεν διορίζει. Διορίζει αλλά καθυστερεί τις πληρωμές του διδακτικού προσωπικού για περισσότερο από έναν χρόνο. Έγκρινει την ίδρυση εργαστηρίων αλλά απαγορεύει την πρόσληψη φυλάκων. Ίδρύει νέα τμήματα αλλά απαγορεύει την πρόσληψη διοικητικού προσωπικού. Προβλέπει τη λειτουργία βιβλιοθηκών αλλά δεν προβλέπει την πρόσληψη βιβλιοθηκονόμων».

Ο Δημήτρης Κυρτάτας, στόν όποϊον όφείλονται οι παραπάνω έπισημάνσεις,¹ δέν άνήκει στην κατηγορία των υπερχριτικών, τόσο διαδεδομένη στόν τόπο μας, όπου άκόμα και οι πλέον ήπιες κριτικές ίσοδυναμούν μέ καταγγελία και κατεδάφιση. Καί, από την άλλη μεριά, είναι πανεπιστημιακός πολυετούς θητείας, «μαχόμενος» καθηγητής, πού γνωρίζει τά πανεπιστημιακά πράγματα από μέσα αλλά κι απέξω. Δέν φλυαρεί, δέν κινδυνολογεί, δέν προχειρολογεί, αλλά όμιλει μετά λόγου γνώσεως. Δέν είναι ό μόνος, άλλωστε. Ήδη από την εποχή της ψήφισης του νόμου-πλαίσιο, τό 1982, πολλοί πανεπιστημιακοί, πότε συλλογικά και πότε άτομικά, έθεσαν κατ' επανάληψη στό στόχαστρο της κριτικής όλόκληρο τόν πανεπιστημιακό θεσμό ή τμήματά του, αναδεικνύοντας τις εκ γενετής ή τις επιγεγόμενες άναπηρίες του νόμου, τις λανθασμένες έπιλογές όλων των πολιτικών ήγεσιών πού έχουν παρελάσει αυτά τά χρόνια από τό Ύπουργείο Παιδείας. Δέν ήταν αντιπολιτευτισμός όλη αυτή ή κριτική δραστηριό-

τητα, μέ την όποία συχνά συμβάδιζε και τό φοιτητικό κίνημα² ήταν μία στρατευμένη προσπάθεια ν' αλλάξουν μερικά, έστω, από τά καταλογιζόμενα και ύπαρκτά κακώς κείμενα. Τά τελευταία δέ δύο χρόνια, δεδομένου ότι ή κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας προανήγγειλε βαθείς μεταρρυθμίσεις και αναθεώρηση του νόμου-πλαίσιο, είδαν τό φώς πληθώρα άτομικών κριτικών αλλά και όργανωμένων συνδικαλιστικών, και πολιτικών αντιδράσεων και κινητοποιήσεων του πανεπιστημιακού κόσμου. Κανείς δέν θά μπορούσε νά ισχυριστεί ότι ό πανεπιστημιακός κόσμος έσίγησε, ότι είναι άπροβλημάτιστος, ότι δέν έχει συνειδητοποιήσει τά προβλήματα του πανεπιστημίου, ότι βολεύτηκε. Αντίθετα οι πάντες, ή σχεδόν, θά συνομολογούσαν ότι αυτό τόν πλούτο ιδεών, αναλύσεων και προτάσεων τό Ύπουργείο μονίμως τόν γράφει στά παλαιότερα των ύποδημάτων του. Ένα σημερινό παράδειγμα (24/1/2007): Τέσσερις πρυτάνεις των παλαιότερων και μεγαλύτερων ΑΕΙ της χώρας (Χρ. Κίττας-Παν. Αθηνών, Κ. Μουτζούρης-ΕΜΠ, Α. Μάνθος ΑΠΘ και Στ. Κουμπιάς-Παν. Πατρών) τόνισαν ότι ή επιχειρούμενη αναθεώρηση του άρθρου 16 όχι μόνο δέν επίλυει τά μεγάλα χρονίζοντα προβλήματα της ανώτατης παιδείας αλλά όξύνει την πολιτική αντιπαράθεση μέ έπιμαχο αντικείμενο την τριτοβάθμια εκπαίδευση». Αυτά την ώρα πού ή πολιτική ήγεσία έχει ξιφουλκήσει προς τό πουθενά, μέ σημαία την αναθεώρηση του άρθρου 16 και βάρκα τά ιδιωτικά πανεπιστήμια πού θά σώσουν την κατάσταση. Μάλιστα.

Πάντως, όποιες και άν είναι οι σκοπιμότητες τις όποιες θέλει νά υπηρετήσει τό μεταρρυθμιστικό μένος της Νέας Δημοκρατίας, είναι γεγονός ότι άνάγκη μεταρρυθμίσεων στό πανεπιστήμιο ύπάρχει και μάλιστα σημαντικών μεταρρυθμίσεων. Πρόκειται για μιάν άνάγκη πού προβάλλεται από όλες τις μεριές, παρόλο πού οι έπιμέρους και οι εκάστοτε μεταρρυθμιστικές προτάσεις δέν δαίνουν πάντα προς την ίδια κατεύθυνση.

* Δημοσιεύτηκε στό «Ένθέματα» της Αύγης, 28.1. και 11.2.2007.

1. Βλ. Δημ. Ι. Κυρτάτας, «Ο μεγαλύτερος έχθρος της εκπαιδευτικής μεταρρύθμισης», *Ο Πολίτης*, Νοέμβριος 2006, τχ. 149.

Τό 1982, μέ τόν νόμο-πλαίσιο, σέ σχέση μέ τήν ὥς τότε κατάσταση, πραγματοποιήθηκε μιὰ οὐσιαστική μεταρρύθμιση στό ἑλληνικό πανεπιστήμιο. Τό πανεπιστήμιο εἶχε ἤδη «ὠριμάσει», εἶχε ἤδη περάσει στή φάση τοῦ μεγάλου ἀριθμοῦ (φοιτητῶν καί πανεπιστημιακῶν), καί δέν ἦταν δυνατόν πλέον νά λειτουργεῖ ὅπως τή δεκαετία τοῦ '50. Ἐπιπλέον, πολλαπλασιάστηκαν αὐτά τά 25 χρόνια τά πανεπιστημιακά τμήματα καί τά ἐπιστημονικά ἀντικείμενα πού τό πανεπιστήμιο διοικοῦσε. Ἡ κατάργηση τοῦ θεσμοῦ τῆς ἔδρας, ἡ καθιέρωση τῆς αὐτοτέλειας –ἀν καί ὑπό τή σκληρή ἐποπτεία τοῦ Ὑπουργείου– τῶν ΑΕΙ μέ τή δημιουργία τῶν σχολῶν, τῶν τμημάτων καί τῶν τομέων, τή θέσπιση ἐκλεγόμενων ἀπό τό πανεπιστημιακό σῶμα ὀργάνων, τή συνταγματική κατοχύρωση τῆς ἐλευθερίας τῆς διδασκαλίας καί ἐρευνας ἦταν οἱ θεσμοί πού ἔδωσαν νέα ὄψη στό πανεπιστήμιο. Ἀπό τότε ὅμως πέρασαν σχεδόν 30 χρόνια, καί δέν εἶναι λίγα τά σημεῖα ἐκεῖνα πού χρηρίζουν ριζικῆς ἀναθεώρησης ὥστε τά ΑΕΙ νά ἀνταποκρίνονται στόν προορισμό τους. Δέν θά ἀναφερθῶ ἐδῶ στό σύνολο τῶν σημείων πού χρηρίζουν ἀναθεώρησης. Ἄλλωστε ἀπό τήν πλευρά τῶν πανεπιστημιακῶν, μέ τρόπο τεκμηριωμένο, ἔχουν ὑπάρξει σχετικές προτάσεις (ΑΡΣΗ, ΠΟΣΔΕΠ) οἱ ὁποῖες ἔχουν τεθεῖ σέ διάλογο καί συζητοῦνται εὐρύτατα.

Ὑπάρχει, ὡστόσο, ἓνα σημεῖο πού ἀποτελεῖ τό «κρυφό ἀντικείμενο τοῦ πόθου» ἰδιαίτερης σημασίας. Ἄς μοῦ ἐπιτραπῇ νά διατυπώσω ἐπ' αὐτοῦ ὁρισμένες σκέψεις.

Θά ξεκινήσω ἀπό τόν ὑπάρχοντα νόμο-πλαίσιο. Ὁ νόμος-πλαίσιο ὁρίζει ὅτι κάθε πανεπιστημιακό τμήμα ἀντιστοιχεῖ σέ συγκεκριμένο καί ἐγνωσμένο ἐπιστημονικό ἀντικείμενο. Καί, συνάμα, κάθε τμήμα ὕστερα ἀπό τετραετή θητεία –κατ' ἐξαίρεση ὑπάρχουν καί τμήματα πενταετοῦς θητείας: ἱατρικές σχολές, πολυτεχνεῖα, Σχολή Καλῶν Τεχνῶν– καί ἐπιτυχεῖς ἐξετάσεις παρέχει στόν ὑποψήφιο τό ἀντίστοιχο πτυχίο, τόν ἐπίσημο τίτλο σπουδῶν.

Ὁ νόμος-πλαίσιο δέν εἶχε ὀρίσει ποιό πρέπει νά εἶναι σέ κάθε τμήμα τό ἐγνωσμένο ἐπιστημονικό ἀντικείμενο. Καί ὀρθῶς. Διότι ἄς φανταστοῦμε τή ζοφερή κατάσταση ὅπου ἓνας ὑπουργός, μέ ἓνα ὑπουργικό διάταγμα κατ' ἐξουσιοδότηση νόμου νά ὁρίζει ὅτι ἡ κυβερνητική, γιά παράδειγμα, δέν εἶναι ἐπιστημονικό ἀντικείμενο, ἐνῶ ἀντίθετα εἶναι «ἡ διαχείριση ἀνθρωπίνων πόρων». Θά εἶχαμε μιὰ κατάσταση πῶς τραγελαφική ἀπό ἐκείνη πού ἐπεδίωξε ὁ ζντανωφισμός ὀρίζοντας ὅτι ἀπό τή μιὰ μεριά ὑπάρχουν οἱ ἀστικές ψευδοεπιστήμες, πού διαγράφονται μέ μιὰ μονοκονδυλιά, καί ἀπό τήν ἄλλη ἡ προλεταριακή ἐπιστήμη, ἡ μόνη πού διαθέτει ἐπιστημονική καί ἀκαδημαϊκή περὶωπή. Ὁ νόμος-πλαίσιο, ὅπως σέ ὅλα τά σύγχρονα πανεπιστήμια, τό κεφαλαιῶδες ζήτημα τί εἶναι (καί τί δέν εἶναι) ἐπιστήμη τό ἄφησε στήν ἀποκλειστική κρίση τῶν πανεπιστημιακῶν πού θά τό ἔταμαν μέσα ἀπό καθαρά ἀκαδημαϊκές διαδικασίες, χωρίς τήν ἀνάμειξη τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας ἢ ἄλλων ἐξουσιῶν. Ἡ περὶ τοῦ ζητήματος συζήτηση στά ἀκαδημαϊκά πλαίσια καί ὄργανα

θά ἦταν μιὰ διαδικασία καθαρά ἐπιστημολογικῆς διερεύνησης τῶν ἀντικειμένων, ὥστε καί τά ἤδη καθιερωμένα νά συνεχίζουν νά ὀρίζονται ὥς τέτοια ἀλλά καί ἡ δυνατότητα ἀναγνώρισης νέων ἀντικειμένων νά ὑπάρχει καθόσον τά πάντα ἀλλάζουν καί, πάνω ἀπ' ὅλα, ἡ ἴδια ἡ ἐπιστήμη, χωρίς τήν παρέμβαση ὁμως κάποιας ὑπερβατικῆς ἀρχῆς.

Ὡς ἐδῶ τά πράγματα εἶναι σαφῆ. Στήν πράξη, ὅμως, ἀπό τό 1982 καί μετὰ συνέβησαν διάφορα, πού θόλωσαν παντελῶς τό τοπίο. Σέ γενικές γραμμές ἐφαρμόστηκε ἡ μεσαιωνική μέθοδος τῶν μοναχῶν πού βάφτιζαν τή γαλοπούλα χορταρικό κι ἔτσι μπορούσαν νά τήν καταλύουν χωρίς καμιά ἐνοχή σέ μέρες αὐστηρῆς Σαρακοστῆς. Πρὶν τόν νόμο-πλαίσιο, ὑπῆρχαν μόνο οἱ ἔδρες: κάθε ἔδρα καί ἐπιστήμη, κάθε κάτοχος ἔδρας ἦταν ὁ –καθηγητής–, ἄν καί σέ ὁρισμένες περιπτώσεις διὰ τῆς προσθέσεως ὁμοειδῶν ἐδρῶν συνεκροτεῖτο ἡ «σύνολη» ἐπιστήμη. Π.χ. ἐπιστήμη τοῦ δικαίου. Τά νομικά ἢ τή νομική ἐπιστήμη τά μοιράζονταν κάτοχοι ὁμοειδῶν, ἄν καί διακριτῶν, ἐδρῶν: ἀστικό δίκαιο, ποινικό, διοικητικό, συνταγματικό, ἐμπορικό, δικονομίες κλπ. Κατά τήν ἐφαρμογή τοῦ νόμου-πλαίσιο, δηλαδή κατὰ τόν καθορισμό τῶν τμημάτων καί τῆς ἐπιστήμης πού (κατά νόμον) θά διακονοῦσε ἕκαστο τμήμα, δέν ἀκολουθήθηκε ἡ μέθοδος τῆς *tabula rasa*. Οἱ πανεπιστημιακοί καί τά ἐκλεγμένα πλέον ὄργανά τους δέν δάλθηκαν νά ὀρίσουν, τελευτοῦντος τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ἄν π.χ. τά μαθηματικά ἢ ἡ φιλολογία εἶναι ἢ δέν εἶναι ἐπιστήμη. Πολύ ἀπλά, τό προϋπάρχον ἀντικείμενο τῆς προϋπάρχουσας ἔδρας πού κατεῖχε ὁ προϋπάρχων καθηγητής ἢ περισσότερα ἀντικείμενα ὁμοειδῶν ἐδρῶν συνεκρότησαν (κατά νόμο) ἓναν τομέα. Ὁ τομέας ὅμως δέν παρέχει (κατά νόμον πάλι) αὐτόνομο πτυχίο. Ὅποτε διὰ τῆς ἀπλῆς προσθέσεως ὁμοειδῶν ἀντικειμένων ἢ καί μὴ ὁμοειδῶν (ἦτοι ἡ ὕλη τῶν τομέων) προέκυπτε ἓνα τμήμα, τό ὁποῖο, ὥς ἔχνης τῆς προηγηθείσης ραπτοκολλητικῆς, ἔφερε στό ὄνομά του τά ὀνόματα τῶν τομέων πού τό συγκρότησαν. Τότε, τή δεκαετία τοῦ '80, ἴσως, ἦταν καί τό μόνο πού θά μπορούσε νά γίνει. Ἔτσι σήμερα, μέ ἐξαίρεση τά πολυτεχνεῖα καί τίς ἱατρικές σχολές, τά τμήματα ὅλων σχεδόν τῶν ἐλληνικῶν πανεπιστημίων συγκροτοῦνται διὰ τῆς παύλας ἢ τοῦ συμπλεκτικοῦ –καί–. Διὰ τῆς παύλας/καί ἔχουν πάρε το ὄνομά τους καί τά περισσότερα τμήματα τῶν ἐλληνικῶν πανεπιστημίων. Πάντες οἱ παρεπιδημοῦντες τήν Ἱερουσαλήμ καί ἐν πάσῃ περιπτώσει οἱ ὑποψήφιοι τῶν γενικῶν ἐξετάσεων, πού «σταυρώνουν» τό μηχανογραφικό, γνωρίζουν τά τμήματα τῆς ἐπιλογῆς τους μέ σύνθετα ὀνόματα ὅπως: Ἱστορία-Ἀρχαιολογία-Κοινωνική Ἀνθρωπολογία ἢ Δημόσια Διοίκηση-Κοινωνιολογία ἢ Ἀρχαιολογία-Φιλοσοφία-Ψυχολογία ἢ Πολιτική Θεωρία καί Ἱστορία, μέ ὅλες τίς δυνατές παραλλαγές καί προσθαφαιρέσεις μεγάλης ποικιλίας γνωστικῶν ἀντικειμένων. Τό φαινόμενο αὐτό ὑπαρξῆς καί λειτουργίας πολλαπλῶν γνωστικῶν ἀντικειμένων μέ τό αὐτό περιτύλιγμα γνώρισε ἐξωφρενικές διαστάσεις τά τελευταῖα χρόνια μέ τήν

Ίδρυση καθ' ἅπασαν τήν χώραν νέων πανεπιστημίων-πανεπιστημιακῶν τμημάτων, ὅπου, ἐλλείψει ἄλλων ὀργάνων οἱ Διοικοῦσες Ἐπιτροπές, ὀριζόμενες ἀπό τό Ὑπουργεῖο, ἔδρασαν κατ' οἰκονομίαν καί κατὰ τό δοκοῦν κατασκευάζοντας πανεπιστημιακά τμήματα. Καί στήν πράξη, ἀπό πλευρᾶς μαθησιακῆς διαδικασίας: σ' ἓνα τμήμα τρισυπόστατο συνήθως ἡ δισυπόστατο, παρόλο πού κάθε φοιτητής συγκεντρώνει μέν τίς προσπάθειές του σ' ἓναν τομέα, στήν πραγματικότητα ὅμως σπουδάζει λίγο ἀπ' ὅλα ἀπό τά προσφερόμενα στό μενόν τοῦ τμήματος ἀντικείμενα. Σπουδάζει ἱστορία. Ποιά ἱστορία ὅμως; Ἄν ὑπάρχει στό τμήμα βυζαντινολόγος –δέν εἶναι καθόλου ὑποχρεωτικό νά ὑπάρχει– στή διάρκεια τῆς φοιτήσεώς του ὁ φοιτητής μπορεῖ νά διδάχτῃ κάποιες διδακτικές ὥρες σχετικές μέ τό Βυζάντιο· εἰδᾶλλως, τελειώνει τό πανεπιστήμιο καί γνωρίζει γιά τό Βυζάντιο ὅσα εἶχε μάθει –ἂν κάτι θυμᾶται ἀπ' αὐτά– τόν καιρό πού προετοιμαζόταν γιά τίς εἰσαγωγικές ἐξετάσεις.

Δέν θά ἐπιμείνω στήν περιγραφή τῆς κατάστασης ἀπό τή σκοπιά πού προσεγγίζω ἐδῶ τό ζήτημα. Ἀπλῶς νά σημειώσω ὅτι ἰδεολογική ἐπικάλυψη τῆς ὅλης ἐπιχείρησης, πού συμβαδίζει, ὅπως σημείωσα, μέ τήν ἴδρυση πανεπιστημιακῶν Σχολῶν σέ ὅλες τίς πρωτεύουσες νομῶν καί τίς κυριότερες πόλεις τῆς χώρας, ἀποτελέσσει ἀφενός ἡ ὀνομαζόμενη διεπιστημονικότητα καί ἀφετέρου ἡ ἀπόδοση καθεστῶτος ἐπιστήμης σέ διάφορες τεχνικές ἢ «μαθήσεις» (disciplines = πειθαρχίες, ὅπως ὀνομαζόνταν παλιότερα). Σέ κάθε δέ περίπτωση, τά «νέα» ἐπιστημονικά ἀντικείμενα δέν ἦταν παρά ἀποτέλεσμα κατάτμησης παλαιότερων, καί τεχνικῆς φύσεως ἐξειδικεύσεις, χωρίς ὅμως τό «ὀντολογικό» σῶμα κάποιας ἐπιστήμης. Συνάντησε ἔτσι καί τό ἐλληνικό πανεπιστήμιο, ἰδιαίτερα στίς ὀνομαζόμενες ἀνθρωπιστικές-κοινωνικές ἐπιστήμες, τή γενικότερη τάση πολλῶν εὐρωπαϊκῶν πανεπιστημίων, τάση τήν ὁποία ἄλλωστε εὐνοοῦν ἡ καί ἐπιβάλλουν εὐρωπαϊκές ρυθμίσεις τύπου Μπολόνια. Εἶναι σαφές ὅτι αὕτη ἡ τροπή τῶν πανεπιστημιακῶν πραγμάτων πρός τήν κατάτμηση καί τήν ἐξειδίκευση ἀποτελεῖ ἓνα εἶδος μετάλλαξης (ὑπό τό εὐκοσμο ὄνομα ἀνάπτυξη) τοῦ ὧς τώρα γνωστοῦ ρόλου τοῦ πανεπιστημίου.

Ἀλλά ποιός εἶναι ὁ γνωστός ὧς τώρα ρόλος τοῦ πανεπιστημίου; Πολύ ἀπλά, τουλάχιστον ἀπό τότε πού αὐτονομήθηκαν ὡς κοινωνικοί θεσμοί, κοινωνικός ρόλος τῶν πανεπιστημίων ἦταν (καί εἶναι ἀκόμη) ἡ παραγωγή ἐπιστημονικῆς γνώσης καί ἡ μετάδοσή της σέ ἐκείνους (φοιτητές) πού θά τή χρησιμοποιήσουν ἀνάλογα μέ τίς ἀνάγκες καί τίς δυνατότητες μιᾶς δοσμέ-

νης κοινωνίας, ἀνάλογα μέ τή ζήτηση μιᾶς δοσμένης παραγωγικῆς κοινωνικῆς δομῆς. Δέν θά μπῶ ἐδῶ σέ λεπτομέρειες, πολυσυζητημένες ἄλλωστε. Ἀλλά νά ὑπογραμμίσω ἄλλη μιᾶ φορά, μετ' ἐμφάσεως, ὅτι ρόλος τοῦ πανεπιστημίου εἶναι ἡ παραγωγή ἐπιστημονικῶν γνώσεων καί ἡ μετάδοση τῶν γνώσεων αὐτῶν. Εἶθισται, σ' αὐτήν τή λειτουργία τοῦ πανεπιστημίου, νά προστίθεται ὡς δομικό στοιχεῖο τῆς ὑπαρξῆς της καί ἡ ἐπεξεργασία, σέ ἀνώτερο ἐπίπεδο καί τῶν ἰδεολογιῶν, καθόσον ὁ πανεπιστημιακός θεσμός εἶναι ταυτόχρονα ὕψιστος κρατικός ἰδεολογικός μηχανισμός.

Νά προσθέσω ὅτι οἱ ἐπιστημονικές γνώσεις εἶναι πλέον ἀναπόσπαστα συνδεδεμένες καί μέ τή σύνολη παραγωγική διαδικασία –κρατική καί ἰδιωτική– καί μέ τή σύνολη κοινωνική διαχείριση-κρατική καί ἰδιωτική καί μέ τήν ἀναπαραγωγή τοῦ συνόλου τῶν μορφωτικῶν δομῶν διά τῶν ὁποίων καλλιεργεῖται καί μορφώνεται τό κοινωνικό σύνολο. Τουτέστιν, οἱ «χρηστες» τῶν ἀγαθῶν πού ὀνομάζονται ἐπιστημονικές γνώσεις ἔχουν ἓνα πολύ μεγάλο εὖρος, ἐνῶ ἡ τάση καί ἡ κοινωνική πίεση εἶναι νά διευρύνονται συνεχῶς. Μέ δεδομένη, λοιπόν, τήν τεράστια κοινωνική ζήτηση τῆς ἐπιστήμης –κρατική καί ἰδιωτική– στίς σύγχρονες κοινωνίες καί στήν ἐλληνική, μέ δεδομένες ἐπίσης τίς αὐξητικές τάσεις αὐτῆς τῆς ζήτησης, τό ἐλληνικό πανεπιστήμιο μπορεῖ νά ἀνταποκριθεῖ μέ ἐπάρκεια; Ἐχουμε τό πανεπιστήμιο πού έχουμε ἀνάγκη;

Δέν εἶμαι τῆς ἀποψῆς ὅτι τό ἐλληνικό πανεπιστήμιο εἶναι γιά πέταμα. Κάθε ἄλλο· ὑπάρχουν κλάδοι τοῦ πού δέν ἔχουν νά ζηλέψουν τίποτε ἀκόμη καί ἀπό τά καλύτερα εὐρωπαϊκά ἢ ἀγγλοσαξωνικά. Ἄλλοι κλάδοι τοῦ ὅμως εἶναι προβληματικοί. Γι' αὐτό ἐπείγουσα εἶναι ἡ ἀνάγκη συνολικῆς μεταρρύθμισης. Ἐπικέντρο τῆς μεταρρύθμισης πού ἐκκρεμεῖ –καί πού οἱ κυβερνήσεις κάνουν ὅ,τι εἶναι δυνατόν νά παρεμποδίσουν– εἶναι τά πανεπιστημιακά ἰδρύματα νά ξεκαθαρίσουν καί νά ὁλοκληρώσουν τόν ἐπιστημονικόν τους χαρακτήρα. Εἶναι ἔργο τῶν πανεπιστημιακῶν αὐτό· καί μόνο μέ βάση αὐτό τό ὀντολογικόν τύπου ξεκαθάρισμα μπορεῖ νά λειτουργήσουν οἱ δέουσες ἐξειδικεύσεις καί ἡ διεπιστημονικότητα ἀλλά καί οἱ ἄλλες ἐπιμέρους ἀναγκαῖες μεταρρυθμίσεις, ὅπως εἶναι ἡ ἄμεση σύνδεση τῆς ἐπιστημονικῆς διδασκαλίας μέ τήν ἐπιστημονική ἐρευνα.

Ὁ χώρος ἐξαντλήθηκε. Τό παρόν κείμενο δέν μπορεῖ νά ὁλοκληρωθεῖ παρά μόνον ἂν καταπιαστεῖ κανεῖς μέ τίς συγκεκριμένες ἀλλαγές πού θά βελτιώσουν καί θά ἀποσαφηνίσουν κατ' ἀρχήν τόν ἐπιστημονικόν χαρακτήρα τοῦ ἐλληνικοῦ πανεπιστημίου. Ἀλλά γι' αὐτά στό ἐπόμενο φύλλο.

Β' ΜΕΡΟΣ

Στό Α' μέρος τοῦ σημερινοῦ ἀρθρου μου (δημοσιεύτηκε στό «Ἐνθέματα» τῆς Αὐγῆς τῆς 28ης Ἰαν. 2007) προσπάθησα νά δείξω ὅτι χάρι καί στίς θεσμικές ρυ-

θμίσεις τοῦ νόμου-πλαίσιο τοῦ 1982 (κυρίως κατάργηση ἔδρας, δημιουργία τοῦ σώματος ΔΕΠ, δημιουργία τμημάτων καί τομέων καθῶς καί ἀνάδειξη ἐκλεγμένων

δημοκρατικά πανεπιστημιακῶν ὀργάνων), τό ἐλληνικό πανεπιστήμιο ἀναπτύχθηκε καί βελτιώθηκε σημαντικά. Ὅμως ἡ ἀνάπτυξή του ἡ ἴδια καλλιέργησε μιά δομικοῦ τύπου ἀντίφαση ὑπό τήν ὁποία ἀκόμη τελεῖ. Στό βαθμό, λοιπόν, πού σήμερα τίθεται, καί ἀπό τή μεριά τοῦ Ὑπουργείου καί ἀπό τή μεριά πανεπιστημιακῶν, πρόβλημα οὐσιωδῶν μεταρρυθμίσεων στόν πανεπιστημιακό θεσμό (ἐτοί λένε τουλάχιστον), ἡ μεταρρύθμιση πρέπει νά ἀντιμετωπίσει καί τήν ἀντίφαση περί τῆς ὁποίας ὁ λόγος. Βέβαια εἶναι πολλά καί σημαντικά τά σημεῖα τοῦ πανεπιστημιακοῦ θεσμοῦ πού χρήζουν μεταρρύθμισης: σύνδεση ἔρευνας (πανεπιστημιακῆς ἢ μὴ) καί ἀκαδημαϊκῆς διδασκαλίας, αὐτοτέλεια τοῦ πανεπιστημίου, χρηματοδότηση, ἀνάπτυξη τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ τῶν ἰδρυμάτων κ.λπ. Ἐπὶ τῶν θεμάτων αὐτῶν τόν τελευταῖο χρόνο ἔχει ἀναπτυχθεῖ ἓνα σημαντικό φοιτητικό καί πανεπιστημιακό κίνημα, καθὼς καί ὀξύτατη πολιτική ἀντιγνώμια, εἰδικά γιὰ τή συνταγματική ἀναθεώρηση τοῦ Α16 τοῦ Συντάγματος πρὸς τήν κατεύθυνση λειτουργίας ἰδιωτικῶν πανεπιστημίων. Δυστυχῶς ὥς αὐτὴ τή στιγμή τό ὑπουργεῖο δέν ἔχει γνωστοποιήσει κανένα προσχέδιο ἀναθεωρημένου νόμου-πλαίσιο, γιὰ νά γνωρίζουμε πῶς ἀκριβῶς ἡ κυβέρνηση σκέπτεται νά ἀναθεωρήσει τόν ὑπάρχοντα θεσμό· γνωρίζουμε μόνο κάτι γενικοῦρες «περὶ ἀλλαγῆς» τῆς ἐπιτροπῆς Βερέμη πού δέν ὁδηγοῦν πουθενά. Σημειῶνα, ὥστόσο, στό πρῶτο μέρος τοῦ ἄρθρου, ὅτι ἡ βασική ἀντίφαση πού ἀναπτύχθηκε αὐτά τά τελευταῖα χρόνια, μετὰ τῆ θεσμοθέτησης τοῦ νόμου-πλαίσιο, εἶναι ὅτι τά πανεπιστημιακά τμήματα πολλῶν ἐλληνικῶν πανεπιστημίων, καί ἰδιαίτερα τά νεοϊδρυθέντα, ἔχουν πάρει μιά ὑβριδική-συμπληρωματική μορφή καθόσον: α) ἡ δέν ἀντιστοιχοῦν, ὡς ὀρίζει ὁ νόμος, σέ κάποιο συγκεκριμένο καί ἐπιστημολογικά προσδιορισμένο γνωστικό ἀντικείμενο ἢ β) συγκροτήθηκαν διὰ τῆς παραθέσεως δύο ἢ καί περισσοτέρων γνωστικῶν ἀντικειμένων μέ τή μέθοδο τοῦ «συμπλεκτικοῦ καί καί τῆς παύλας» συνενώνοντας π.χ. φιλοσοφία-ἀρχαιολογία καί φιλολογία, κ.ο.κ. Ἦταν λύσεις πού δόθηκαν τότε κατ' οἰκονομίαν πού ὥστόσο κατέληξαν στό νά συγκροτηθοῦν τμήματα εἴτε «τιποτολογίας», ὅπως τά ὀνόμασε ὁ Νίκος Θεοτοκάς (τμήματα δηλαδή ἀνυπόκτου ἐπιστημονικοῦ ἀντικειμένου), εἴτε μέσω μιᾶς αὐθαίρετης, ἐπιστημολογικά, παραθέσεως ἀντικειμένων. Αὐτὴ ἡ αὐθαρεσία προσδίδει στό πανεπιστημιακό τμήμα βαρύγδουπο χαρακτηριστικά καί μοιάζει νά ὑπηρετεῖ τόσα καί τέτοια σεβάσματα ἀντικείμενα, ἀλλά στήν πράξη δέν ὑπηρετεῖ κανένα ἢ προσφέρει λίγο ἀπ' ὅλα. Θά πρόσθετα ὅτι αὐτὴ ἡ κατάσταση πού ἔχει προσβάλλει τά περισσότερα τμήματα, στήν πραγματικότητα ὑποβαθμίζει τίς πανεπιστημιακές σπουδές, κατακερματίζει τά ἐπιστημονικά ἀντικείμενα καί ἐντέλει ἀποδίδει ἐπιστημονικό καθεστῶς σέ διάφορες «κοπυδές» (studies), ὑπὸ τό ψευδώνυμο τῆς «ἐπιστήμης». Ἡ μέ ἓνα ἄλλο ψευδώνυμο: τῆ διεπιστημονικότητα. Τό ἐλληνικό πανεπιστήμιο ἀναπτύχθηκε μέσα στήν ὑποβά-

θμιση καί τόν κατακερματισμό τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης. Κι αὐτό ὄχι γιατί δέν εἶχε τίς ἐσωτερικές δυνατότητες οὐσιαστικῆς ἀνάπτυξης ἀλλά γιατί ἐπικράτησαν, ἀντιλήψεις πολιτικές καί ἐπιστημολογικές, εὐκολίας καί λαϊκιστικῆς κολακείας τοπικιστικῶν συμφερόντων, ἡ ἱκανοποίηση τῶν ὁποίων τό ἀπομάκρυναν ἀπό τήν ἀποστολή του ἀκόμη κι ὅταν ἀντιστοιχοῦσε, κατ' ὄνομα, στήν παράδοση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ.

Στόν πυρήνα αὐτῆς τῆς διαφωτιστικῆς παράδοσης ἐνυπῆρχε ἡ παραγωγή καί μετάδοση τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης. Ἄνευ αὐτῆς ὅλα τά ὑπόλοιπα εἶναι διακοσμητικά ἢ μεταμοντέρνες περιδιαβάσεις ἀπό τό πουθενά στό τίποτε καί τοῦμπαλιν. Ἐτοί, σήμερα, εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά θέσουμε τό ζήτημα τῆς ἐπιστημονικῆς-μορφωτικῆς ποιότητος τοῦ πανεπιστημίου γιὰ τήν ἐξυπηρέτηση τῆς ὁποίας τά ρεμέδια τῆς κας Γιαννάκου, ὅπως ἡ ἐξωτερική ἀξιολόγηση, εἶναι ἀπλῶς ρεμέδια. Ἡ ὑψηλή ποιότητα τοῦ πανεπιστημιακοῦ ἔργου ὑπηρετεῖται κυρίως χάρις σέ ἄλλες ἀρχές καί πρακτικές, μέ βάση τίς ὁποῖες ὁργανώνεται καί (πρέπει νά) λειτουργεῖ. Ὑπενθυμίζω: ἡ ὑποχρέωση τῆς κρατικῆς χρηματοδότησης (ἐξαιρετικά ἐλλειπῆς καί ὑπόλογο τό κράτος), ἡ συνταγματική κατοχύρωση τῆς ἐλεύθερης διδασκαλίας καί ἔρευνας πού τήν ὑπονομεύει καί ἡ κατάργηση τοῦ ἄρθρου 16, ἡ αὐτοδιοίκηση τοῦ πανεπιστημίου, τό αἶρετόν τῶν ὀργάνων, ἐσωτερικές ἀξιολογήσεις, ἀνάπτυξη τοῦ διοικητικοῦ τοῦ μηχανισμοῦ κ.λπ.. Ὅλες αὐτές οἱ ἀρχές (καί πρακτικές) ὑπάρχουν ἀκριβῶς διότι μόνο χάρις σ' αὐτές ἐξυπηρετεῖται ἡ ἀποστολή τοῦ πανεπιστημίου, δηλαδή ἡ παραγωγή καί ἡ μετάδοση τῆς ἐγκυρῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης. Χωρίς αὐτήν τό τσουβάλι τῆς μάθησης εἶναι ἄδειο ἢ μπαζωμένο μέ πάσης φύσεως ὑλικά. Καί νά τό ποῦμε μιά φορά ἀκόμη, ἡ καλλιέργεια τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης βρίσκεται στοὺς ἀντίποδες τῆς ἀγοραίας σκέψης πού κανοναρχεῖ ὁ οἰκονομικός φιλελευθερισμός ὁ ὁποῖος βασίζεται καί ὁλοκληρώνεται μέ ἰσολογισμούς οἰκονομικῶν εἰσοδῶν καί ἐκροῶν.

Θά πρόσθετα ἐπίσης ὅτι ὁ μορφωτικός-ἐπιστημονικός ρόλος τοῦ πανεπιστημίου βάλλεται σήμερα ὄχι μόνον ἀπό τήν ἀγοραία λειτουργία ἀλλά καί ἀπό ἀπόψεις οἱ ὁποῖες περιστέλλουν τόν ρόλο τοῦ πανεπιστημίου ἀποκλειστικά σέ ρόλο ἐγγάραξης τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας. Ἀντιδρώντας βέβαια σέ ἓνα τέτοιο ρόλο, καταγγέλλοντάς τον, οἱ ἀπόψεις αὐτές δέν βλέπουν ὅτι ὁ μορφωτικός ἐπιστημονικός ρόλος τῶν πανεπιστημίων (ὅπως καί γενικά τῆς ἐκπαίδευσης) δέν εἶναι καί δέν μπορεῖ νά περιοχθεῖ μόνον στήν «ἐγγάραξη τῆς ἀστικῆς ἰδεολογίας», κάτι πού ἀποτελεῖ πλέον μιά καραμέλα, μιά πιπίλα τῆς δογματικῆς ἰδεολογίας, ἐνός προχωρημένου ὑπερδογματικοῦ μαρξισμοῦ.

Εἰσερχόμενοι πιά γιὰ τά καλά στόν 21ο αἰῶνα, κι ἐνῶ ἀπ' ὅλες τίς μεριές παιανίζεται ὅτι ἡ ἐποχή μας εἶναι ἐποχή τῆς γνώσης, ὅτι δέν ὑπάρχει πρόοδος καί μέλλον χωρὶς καλλιέργεια τῆς ἐπιστήμης, ὅτι πρέπει ν' ἀρπάξουμε ἔστω τήν ὕστατη στιγμή τό λεωφορεῖο τῆς γνώσης, στήν πράξη ὁδεύουμε μέ κάτι θορυβώδεις σα-

καράκες καλογυαλισμένες απ' έξω και φορτωμένες μ' όλα τά στολίδια του νεομοντερινισμού και του κενόλογου βαρυγδουπισμού. Η κριτική μου ωστόσο νά μήν πάρει μπάλα τά παλιά έλληνικά πανεπιστήμια πού μέσα στην υποχρηματοδότηση, τόν ασφυκτικό έναγκαλισμό της άνωθεν διοίκησης και τίς μύριες πιέσεις συνεχίζουν μέ αξιόλογες επιδόσεις τόν παλιό καλό αγώνα: *aude sapere*, τολμώντας νά παράγουν γνώση και προσπερνώντας τά ψιμύθια, άποδεικνύονται έφάμιλλα των ευρωπαϊκών, όπως έλεγαν παλιά. Και μόνο αυτό δείχνει τί τεράστια πομπόλυγα είναι τό άποκαλούμενο νεωστί «έπιχειρηματικό πανεπιστήμιο». Άλλά δέν θά προχωρήσω σ' αυτή τήν κατεύθυνση γιά τήν όποία μπορούν (και πρέπει) νά ειπωθούν πολλά. Δέν είναι μιά συνήθης άποστοροφή του λόγου αυτή. Πρέπει νά συνειδητοποιήσουμε ότι τί είναι έπιστημονική γνώση σήμερα, τί είναι γενικότερα μόρφωση, είναι θέματα γιά τά όποια δέν έχουμε καν άρχισει νά παίρνουμε κάποιο δηματισμό.

Μέ τά προηγούμενα λίαν άδρομερώς και άκρως σχηματικά περιέγραψα κατά πού πρέπει νά στραφούν οι προσπάθειες γιά τήν αναγκαία μεταρρύθμιση πού θά υπηρετήσει τό πανεπιστήμιο πού έχουμε ανάγκη. Κάθε μεταρρύθμιση όμως, ενώ άρδεύεται από ιδέες και αξίες γενικές, αν είναι μιά πραγματική και ζωογόνος μεταρρύθμιση, εκβάλλει σέ συγκεκριμένα μέτρα περί του πρακτέου. Ο άφηρημένος ουνιβερσαλισμός δέν είναι παρά μιά άπαρχαιωμένη ιδεολογία. Μέτρα πού και ανακόπτουν τή διαλυτική καθίζηση αλλά και, συνάμα, οικοδομούν ένα νέο πεδίο οργάνωσης του πανεπιστημιακού θεσμού. Θά άποπειραθώ νά καταγράψω μερικά. Ωστόσο, ενώ άδιαμφισβήτητα υπάρχει ή δική μου ανεπάρκεια νά άγκαλιάσει ένα τόσο τεράστιο θέμα από τήν άλλη μεριά ούτε εγώ ούτε άλλος τίς πού θά επιχειρούσε κάτι ανάλογο είμαστε μοναχικοί περιπατητές. Ο πανεπιστημιακός κόσμος έχει μέσα του δυνάμεις ευαίσθητες, στοχαστικές και συνάμα δυναμικές-μαχητικές και θά μπορέσει, ελπίζουμε, νά πάρει τά πράγματα στά χέρια του. Από παντού έρχονται τά μηνύματα μιάς νέας συνείδησης. Αναφέρομαι κυρίως, άλλ' όχι μόνο, στους άριστερούς. Οι άριστεροί στο πλαίσιο της νεωτερικότητας από παλιά, και κάτω, συνήθως, από εξαιρετικά αντίξοες συνθήκες, δυναμίτιζαν συνεχώς τά όρια του υπάρχοντος προσπαθώντας νά επιβάλλουν άκαταπαύστως μιά διεύρυνση του όρίζοντα πού όνομάστηκε πρόοδος. Διότι αν ή νεωτερικότητα τελοῦσε στόν άστερισμό της προόδου και της άνοιχτότητας, ή μόρφωση και ή έπιστήμη ήταν διαδικασία έπίσης άνοιχτών όρίζοντων τόσο πού ή ολοκληρωτική τελείωσή της νά συνιστά μίαν οὐτοπία ή τό πούλημα της ψυχής στο διάβολο (Φάουστ). Άς πούμε λοιπόν ότι κάποιοι, πολλοί, είναι έτοιμοι άλλη μιά φορά νά πουλήσουν τήν ψυχή τους στόν διάβολο.

Κατά τήν πρόχειρη κατάταξή μου, τρία είναι τά βασικά πεδία τά όποια χρήζουν δραστηκής μεταρρύθμισης. Έννοώ πεδία άκαδημαϊκά-έπιστημονικά.

Α. Οι καθηγητικές σχολές

Τό ζήτημα των καθηγητικών σχολών του πανεπιστημίου μας τό έθιξα και σέ παλιότερο άρθρο μου (βλ. Πολίτης, τευχ. 147, Σεπτ. 2006) και τό επαναφέρω πάλι γιατί είναι μέρος του όλου προβλήματος.

Είναι γνωστό ότι οι μέλλοντες καθηγητές και καθηγήτριες των Λυκείων και των Γυμνασίων έχουν φοιτήσει σέ διάφορες πανεπιστημιακές σχολές: φυσικομαθηματικές, φιλοσοφικές-φιολογικές, οικονομικές, κοινωνιολογικές, ψυχολογικές, μαζί και οι άπόφοιτοι των σχολών φυσικής άγωγής. Πρόκειται γιά πολύ μαζικές σχολές μέ χιλιάδες φοιτητές, φοιτήτριες (πιο πολλές αυτές) και πανεπιστημιακούς. Από τούς άποφοίτους των σχολών αυτών προέρχονται οι καθηγητές και οι καθηγήτριες Λυκείων και Γυμνασίων πού διδάσκουν μαθηματικά, φυσική, βιολογία, χημεία, μαθήματα γλώσσας, λογοτεχνίας και φιλολογίας, γεωγραφίας, οικονομικών, κοινωνιολογίας, φιλοσοφίας, ιστορίας, κάποιας ψυχολογίας, θεάτρου και μουσικής, στατιστικής, ξένων γλωσσών (αγγλικά, γαλλικά, γερμανικά, ισπανικά, ιταλικά) κ.λπ. Οι φοιτητές αυτοί σπουδάζουν βασικές έπιστήμες και μ' αυτή τήν έπιστημονική σκευή, ύστερα από τή δοκιμασία του ΑΣΕΠ, διοχετεύονται στή συνέχεια στή Μέση Εκπαίδευση. Τά έπιστημονικά τους εφόδια είναι αυτά πού απέκτησαν στα πανεπιστημιακά τμήματα στα όποια έχουν φοιτήσει. Από τήν άλλη μεριά, κατά τή διάρκεια δέ της επαγγελματικής τους σταδιοδρομίας υποτίθεται ότι περνούν και από κάποια μετεκπαίδευση. Όσο όμως και νά φανεί παρ'όλες ή μόνη ούσιαστική έπιμόρφωση καθηγητών πού υπάρχει στήν Ελλάδα είναι ή πολύχρονη, γιά τούς περισσότερους εξ αυτών, εργασία τους στα φροντιστήρια. Εκεί ως καθηγητές φροντιστηρίων αναγκάζονται συνεχώς νά έπιμορφώνονται άτομικά διότι είναι υποχρεωμένοι νά έχουν ύψηλές επιτυχίες στίς εισαγωγικές εξετάσεις γιά τά ΑΕΙ-ΤΕΙ. Ειδάλλως, ή πόρτα της ανεργίας είναι όλάνοιχτη. Δέν μοιάζει και τόσο θετική ή κατάσταση των μελλόντων καθηγητών, άπλούστατα διότι δέν εκπαιδεύονται γιά τό έπάγγελμα πού θά άσκήσουν στο μέλλον.

Θεωρώ, ωστόσο, ότι τά μορφωτικά-έπιστημονικά εφόδιά τους οι καθηγητές πρέπει νά τά άποκτούν μέσα στα πανεπιστήμια στή διάρκεια των πανεπιστημιακών τους σπουδών. Αν αυτή ή μόρφωση είναι σοβαρή τότε μπορούν νά ευδοκιμήσουν μετά τήν εκπαίδευσή τους τά παρελόμενα της έπιμόρφωσης: πείρα, προσωπική προσπάθεια αυτομόρφωσης, προγράμματα έπιμόρφωσης κ.λπ.

Τί σημαίνει όμως σοβαρή έπιστημονική κατάρτιση των καθηγητών (και των καθηγητριών, βεβαίως, πού είναι και ή πλειοψηφία των εκπαιδευτικών);

Στό έρώτημα αυτό, κρίσιμης σημασίας, αποφασιστικής θά έλεγα, γιά τήν ποιότητα της παρεχόμενης εκπαίδευσης στο σχολείο, πρέπει νά υπάρξει μιά γενναία μεταρρύθμιση στο ίδιο τό πανεπιστήμιο. Ήτοι: οι σημερινές σχολές πού οδηγούν στα καθηγητικά επαγγέλ-

ματα πρέπει νά χωρισθοῦν στά δύο. Μετά τή συμπλήρωση τοῦ δεύτερου ἔτους σπουδῶν κοινῆς ἐπιστημονικῆς κατάρτισης γιά ὅλους τούς φοιτοῦντες, ὅσοι καί ὅσες ἐπιθυμοῦν ν' ἀκολουθήσουν ἐπάγγελμα καθηγητῆ στή Μέση Ἐκπαίδευση ἐκπαιδεύονται σέ μεθόδους, μαθήσεις, πρακτικές καί ὕλη πού προσιδιάζουν στό μελλοντικό τούς ἐπάγγελμα. Μποροῦμε στό σημεῖο αὐτό νά μιμηθοῦμε ἐπιτυχῆ εὐρωπαϊκά παραδείγματα (Γαλλία, Γερμανία, Σουηδία). Στά δύο τελευταία ἔτη σπουδῶν αποκτᾶται ἡ ικανότητα, ἡ διδακτική δεξιότητα ἀπό τόν ἐκπαιδευτικό ἡ ὁποία δέν εἶναι οὔτε ζήτημα ταλέντου οὔτε ζήτημα προσωπικῆς ἐμπνευσης. Ἡ παιδαγωγική πείρα, ἐπιστημονική καί τεχνική, εἶναι τεράστια. Κι αὐτό εἶναι βασικό ἐφόδιο ἐνός ἀρτια ἐκπαιδευμένου καθηγητῆ. Ὅχι μόνο νά ξέρει π.χ. ἱστορία, μαθηματικά ἢ φυσική ἀλλά καί ποιὰ ἱστορία καί κυρίως πῶς διδάσκονται τά μαθήματα αὐτά στούς μαθητές. Πρόκειται δηλαδή γιά τήν ἐκπαίδευση τῶν ἐκπαιδευτῶν πού εἶναι, θεθαίως, διαρκῆς ἀλλά πού πρέπει νά ξεκινᾷ ἀπό μιά σοβαρή ἀφετηρία καί νά μὴν ἀφῆνεται στήν τύχη.

Τό ζήτημα μιάς τέτοιας ἀναδόμησης τῶν πανεπιστημιακῶν τμημάτων πού σχετίζονται μέ τήν ἐκπαίδευση εἶναι σοβαρό γιά τό ἴδιο τό πανεπιστήμιο καί γιά τή Μέση Ἐκπαίδευση. Ἐπαναλαμβάνω: ἀπό τήν ποιότητα τῶν ἐκπαιδευτῶν ἐξαρτᾶται ἡ ἴδια ἡ ποιότητα τῆς γενικῆς παιδείας.

Β. Τά ἐπιστημονικά τμήματα

Κατ' ἀρχήν δέν νομίζω ὅτι ὁρισμένες παλαιές σχολές ἀντιμετωπίζουν δομικά ὀργανωτικά προβλήματα. Π.χ. Νομικές Σχολές, Ἱατρικές Σχολές, Πολυτεχνεῖα. Τά ὅποια ὀργανωτικά προβλήματα πού ὑπάρχουν σέ ὁρισμένες ἐξ αὐτῶν μποροῦν νά λυθοῦν μέ ἀπλές ρυθμίσεις ὅπως, γιά παράδειγμα, στήν Ἱατρική Ἀθηνῶν στήν ὁποία παρουσιάζεται ὑπερπληθῶρα τομέων.

Τό πρόβλημα παρουσιάζεται, ἰδιαίτερα ὀξύμεινο μάλιστα, στά νεοϊδρυθέντα πανεπιστημιακά τμήματα τά ὁποῖα κατασκευάστηκαν ἐκ τοῦ προχείρου καί μέ τή μέθοδο, ὅπως ἀνέλυσα στά προηγούμενα, τοῦ συμπλεκτικοῦ συνδέσμου «καί» καί τῆς παύλας. Μιά οὐσιώδης μεταρρύθμιση τοῦ οὐσιαστικοῦ ἀντικειμένου διδασκαλίας, σπουδῶν καί ἔρευνας πρέπει νά ἔχει ἐκ προοιμίου τή μέριμνα νά ἄρει τήν ὑπάρχουσα κατάσταση κατά τμησης καί πληθωριστικῆς προσφοράς ἀντικειμένων χωρίς ἐπιστημονικό ἔρμα. Μιά τέτοια παρέμβαση στόν ὑπάρχοντα σχεδιασμό πρέπει νά εἶναι ρηξικέλευθος ἀλλά καί λεπτομερειακή. Ἐδῶ ὑπαινίσσομαι ἀπλῶς τήν κατεύθυνση καί δέν μπορῶ νά τήν περιγράψω παρά μόνον παραδειγματικά. Ὅς ποῦμε, δέν χρειάζονται πέντε ἔξι τμήματα στά ὁποῖα ἡ ἀρχαιολογία εἶναι ἐνσφηνωμένη σέ τμήμα τό ὁποῖο διακονεῖ ταυτόχρονα τήν ἱστορία (ποιὰ ἱστορία;) καί τήν ψυχολογία, ἐνῶ παράλληλα στό ἑλληνικό πανεπιστήμιο δέν ὑπάρχουν πανεπιστημιακά τμήματα πού θά κάλυπταν τόν συνολικό

καί ἀπέραντο χῶρο τῆς ἀρχαιολογίας, ἀπό τήν προϊστορική ἀρχαιολογία (γιά τήν ὁποία στήν Ἑλλάδα δέν ὑπάρχει οὔτε ἓνας τομέας) ἕως τήν ἀρχαιολογία τῶν νεότερων χρόνων. Σημειωτέον ὅτι ἡ Ἑλλάδα εἶναι ἓνας ἀπέραντος ἀρχαιολογικός χῶρος 4000, τουλάχιστον, ἐτῶν. Τό ἴδιο μποροῦμε νά ποῦμε γιά τήν ἱστορία: ἐκτός ἀπό τό Ἰόνιο Πανεπιστήμιο δέν ὑπάρχει αὐτόνομο πανεπιστημιακό τμήμα ἱστορίας καί ἡ ἱστορική ὕλη —ἀρχαίου κόσμου, μεσαιωνικοῦ, νεώτερου, σύγχρονου— εἶναι ἐπίσης ἐνσφηνωμένη μεταξύ ἄλλων ἀντικειμένων ἀλλά σέ καμιά περίπτωση συνολικά, μέ τό ἀπαραίτητο ἐπιστημονικό-πανεπιστημιακό προσωπικό καί μέ τόν ἀπαραίτητο ἀκαδημαϊκό χρόνο φοίτησης. Τό ἴδιο μποροῦμε νά ποῦμε γιά τή γλωσσολογία πού «διδάσκεται» κι αὐτή μεταξύ ἄλλων, τῆ φιλοσοφίας (μόνο στήν Πάτρα ὑπάρχει αὐτόνομο τμήμα φιλοσοφίας). Παράλληλα ἀντικείμενα ὅπως ἡ πολιτική ἐπιστήμη, ἡ κοινωνιολογία καί ἡ κοινωνική ἀνθρωπολογία κολυμπᾶνε σέ διάφορα τμήματα κατεσπαρμένα σέ ὅλα τά πανεπιστήμια τῆς χώρας, μεταξύ ἄλλων φερομένων ὡς ὁμοειδῶν σπουδῶν. Οὔτε γιά τίς κλασικές σπουδές ὑπάρχουν προσίδια τμήματα: τά ἀρχαῖα ἑλληνικά ἢ τά λατινικά κολυμπᾶνε κι αὐτά μεταξύ ἄλλων, ὁ δέ τελειόφοιτος κλασικῆς κατεύθυνσης «γνωρίζει» μόνον κάποια ἀρχαιοελληνικούλια πού δέν τοῦ ἐπιτρέπουν καν νά μεταφράζει σωστά ἓνα ἀρχαῖο κείμενο. Τό ἴδιο ἰσχύει καί γιά τά νέα ἑλληνικά. Ἡ κατάσταση εἶναι κάπως καλύτερη στίς θετικές ἐπιστήμες ἀλλά καί ἐκεῖ τό «λίγο ἀπ' ὅλα» ὀρθώνει ἀπειλητικά τό κεφάλι.

Οὕτως ἐχόντων τῶν πραγμάτων, τί πρέπει νά γίνει; Δύο πράγματα νομίζω: ἓνα ταχείας ἀποδόσεως νά σταματήσει αὐτή ἡ διαλυτική κατάσταση, νά σταματήσουν νά κατασκευάζουν μ' αὐτό τόν τρόπο βαρύγδουπα τμήματα. Τό δεύτερο, πιό δύσκολο αὐτό, γιά τό ὁποῖο κοντά στά ἄλλα ἀπαιτεῖται ἓνας ὀρίζοντας χρόνου τουλάχιστον πενταετίας γιά νά ἀλλάξει ἡ κατάσταση: ἀρχίζοντας ἀπό ἐκεῖ πού ὑπάρχουν ἤδη κάποιες προϋποθέσεις (κυρίως ἐπιστημονικοῦ προσωπικοῦ) νά ἐνοποιηθοῦν ὑπάρχοντα ἀποσπάσματα ἐντός ὑπαρχόντων πανεπιστημιακῶν τμημάτων σέ ἐνιαία καί ἀμιγῆ ἐπιστημονικά τμήματα ἱστορίας, γλωσσολογίας, λογοτεχνίας (μεσαιωνικῆς καί νέας), φυσικῆς, χημείας, βιολογίας, πολιτικῆς ἐπιστήμης κ.λπ. Ὅς μὴν ἔχουν ὅλα τά τμήματα τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν καί ὀλίγη φιλοσοφία ἀλλά νά φτιαχτεῖ, τουλάχιστον, ἓνα τμήμα σοβαρῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν, ὅς ποῦμε στά Φάρσαλα. Θά ξέρουν ὅλοι ὅτι στά Φάρσαλα, ἐκτός ἀπό χαλδᾶς Φαρσάλων, ὑπάρχουν, λειτουργοῦν καί παράγουν φιλοσοφία οἱ νέοι Πλάτωνες, οἱ νέοι Καρτέσιοι, οἱ νέοι Σάρτρ.

Τά ἴδια μποροῦμε νά ποῦμε γιά τή βιολογία, τή χημεία, τή φυσική. Οἱ ἀλλαγές πού ἐδῶ καταγράφω δέν εἶναι παρά ἐνδείξεις τῆς κατεύθυνσης πού πρέπει νά ἀντιμετωπίσει ἡ μεταρρύθμιση. Κι ἂν χρειάζονται δύο ἢ τρία σοβαρά οἰκονομικά πανεπιστήμια ἢ γεωπονικά πανεπιστήμια (ἐκτός ἀπό τό ἀξιόλογο ἀλλά γεραρό

Γεωπονικό τῆς Ἀθήνας) νά ὀρθοποδήσουν ἄλλα δύο τρία σοβαρά γεωπονικά καί οἰκονομικά πανεπιστήμια μέ ὅλες τούς τίς σύγχρονες ἐξειδικεύσεις ἀπό βιολογία ἕως τήν ἀνθοκομία. Οἱ ὑπάρχοντες πανεπιστημιακοί γνωρίζουν τήν κατάσταση, γνωρίζουν τά δῆθεν τμήματα πού φυτρώνουν σάν τά μανιτάρια, γνωρίζουν πώς πρέπει νά ἀναδιαρθρωθοῦν τά νέα, τά σύγχρονα πανεπιστημιακά τμήματα μέ τίς ἐξειδικεύσεις τους, τίς μαθήσεις καί τίς συνάδουσες τεχνικές καί ἐργαστήρια. Γιά τήν ἐπιστημονική ἐρευνα μία ἡ κατεύθυνση: ἡ σύνδεση τῆς συντελούμενης ἀπό τά πανεπιστήμια ἐρευνας μ' ἐκείνη πού συντελεῖται στά ὑπάρχοντα ἐρευνητικά κέντρα (π.χ. ΕΙΕ, Δημόκριτος κ.λπ.).

Γ. Κέντρα ἐπιστημονικῆς διδασκαλίας καί ἐρευνας

Υπάρχουν στήν Ἑλλάδα οἱ προϋποθέσεις (ἐννοῶ κυρίως τό ἐπιστημονικό προσωπικό) νά δημιουργηθοῦν δύο ἢ τρία Κέντρα κοινωνικῶν καί φυσικῶν ἐπιστημῶν. Πανεπιστήμια θά εἶναι κι αὐτά. Ἡ διαφορά τους, ὡς πρός τά ἄλλα, συνίσταται στό ἰδιαίτερο βάρος πού πρέπει νά δώσουν τά κέντρα αὐτά στήν ἐρευνα, ἂν καί δέν καταργοῦν τελείως τή διδασκαλία ἀλλά τήν προσαρμόζουν στή συντελούμενη ἐρευνα, στή βάση διαρκῶν σεμιναρίων. Τά Κέντρα αὐτά εἶναι ὁ χώρος στόν ὁποῖο θά ἐκπονοῦνται ἐντέλει οἱ διδακτορικές διατριβές (κι ὄχι μόνο στά Κέντρα: καί στά ἄλλα πανεπιστήμια ἐκπονοῦνται διατριβές) γιά τίς ὁποῖες νά ὑπάρξει σοβαρή οἰκονομική ἐπιδότηση κι ὄχι ἕνα μικροχαρτζιλίκι, ὅπως γίνεται τώρα.

Πάλι τελείωσε ὁ χώρος: ἔχει αὐτή τήν ιδιότητα ὁ χώρος, ἰδίως ὅταν τήν πένα τήν πιάνει γλιστρίδα. Νά τελειώσω μόνο μέ τοῦτο: ἡ μεταρρύθμιση τοῦ πανεπιστημίου, γιά νά ἔχουμε τό πανεπιστήμιο πού θέλουμε, δέν εἶναι πράξη στιγμιαία. Χρειάζεται σοβαρή μελέτη τῶν λεπτομερειῶν, χρειάζεται συναίνεση τῶν πανεπιστημιακῶν, χρειάζεται χρόνο γιά νά ὁλοκληρωθεῖ καί νά εὐδοκιμήσει. Δέν γίνεται μία κι ἔξω, δέν γίνεται μέ ἔφοδο στόν οὐρανό, χρειάζεται ὅπωςδήποτε τόγ ἀναγκαῖο ὀρίζοντα χρόνου προετοιμασίας. Ἐπίσης χρειάζονται χρήματα. Φθιγνή μεταρρύθμιση, φθιγνή ἐκπαίδευση καταντᾷ φθιγνιάρικη.

Υστερόγραφο: Ἀπό τό ὑπουργεῖο Ἑθνικῆς Ἀμυνας ἀνακοινώθηκε ὅτι προβλέπονται 10 δῖς εὐρώ γιά τόν βασικό ἐκσυγχρονισμό τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων πού θά διατεθοῦν τά ἐπόμενα 10 χρόνια. Γιά τή μεταρρύθμιση τοῦ πανεπιστημίου, γιά νά ἔχουμε τό πανεπιστήμιο πού θέλουμε, χρειαζόμαστε πολύ περισσότερο.

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Ρωμαϊκά ὑποδείγματα

Praetor Urbanus αὐτοανακηρύχτηκε ὁ ὑπουργός Δημοσίας Τάξεως κ. Πολύδωρας χρησιμοποιώντας τό ὄνομα τῶν praetores τῆς ρωμαϊκῆς ἀρχαιότητος, τούς ὁποῖους ὀριζε ἡ Σύγκλητος γιά νά διαφεντεύουν τά τῆς πόλεως. Ὁ praetor urbanus ἦταν ἀρμόδιος γιά τά προβλήματα εὐταξίας, καθαριότητος τῆς πόλης, προστασίας τῶν ἱερῶν, πάταξης τῆς ἐγκληματικότητος, ἕνα εἶδος γενικοῦ ἀστυνόμου, ὑπεύθυνος ἀκόμη καί γιά τή σύλληψη τῶν δούλων ὅταν νοσταλγοῦσαν τήν ἐλευθερία τους. Εἰρήσθω ἐν παρόδῳ ὅτι τῶν συλληφθέντων δούλων τούς ἐσπαζαν τίς ἀρθρώσεις τῶν χειρῶν καί τῶν ποδιῶν γιά νά μήν τό ξανακάνουν ἀλλά καί γιά νά γίνεται τό σακατεμένο τους κορμί παράδειγμα στούς ἄλλους μήν τυχόν καί ἀποτολήσουν κάτι παρόμοιο. Τό ἐργαλεῖο πού ἔκανε τή «δουλειά» αὐτή ὀνομαζόταν trepalium ἢ trivallium ἀπό τό ὁποῖο ἀργότερα προέκυψε, στίς ρομανικές γλώσσες, ἡ λέξη travail=ἐργασία κι ἔτσι ἡ ἴδια ἡ λέξη σήμαινε τή δουλειά καί τίς συνέπειές της μέ τήν ἴδια τή σωματικότητα τοῦ τσακισμένου δούλου ὅσο ἀκόμα ζοῦσε. Οἱ praetores διέθεταν potestas (δύναμη), δηλαδή τούς ραβδούχους πού ἐπιλαμβάνονταν τῶν πάσης φύσεως αἰρεσιάρχων καί autoritas (κύρος). Ὑποτίθεται ὅτι διέθεταν καί προσωπική dignitas, ἀξιοπρέπεια.

Δικαίωμα τοῦ κ. ὑπουργοῦ νά αὐτοχαρακτηρίζεται praetor urbanus, ποιητικῇ ἀδείᾳ βέβαια, διότι στή δημοκρατία μας δέν προβλέπονται praetores οὔτε τό trivallium, δέν ἔχουμε πιά δούλους. Ὅλοι ὅμως διαθέτουμε πλεονία πού ὑποφέρουν ἀβάσταχτα ἀπ' τά δολοφονικά ἀέρια τοῦ κ. Πολύδωρα: «σπᾶνε» κι αὐτά. Εἶναι ἐπικίνδυνα τά ἀέρια, ἀλλίμονο ἂν τά εἰσπνεύσουν, ἔστω κι ἂν ἔρχονται ἀπό μακριά, ἄτομα μέ ἀναπνευστικά προβλήματα, ὅπως ἐγώ. Ἐχει βέβαια τήν potestas νά τό κάνει μέ τούς σύγχρονους ραβδούχους του καί autoritas διαθέτει, τοῦ τήν ἀπομένει ὁ νόμος, τοῦ «νομοθετημένου» ἀστυνομικοῦ αὐταρχισμοῦ, ἂν καί δέν μοιάζει μέ τόν Κιγκινάτο οὔτε μέ τούς Γράκχους. Ἀλλά δέν ἔχει καμιά dignitas ἡ «ἀρμοδιότητά» του νά γκαζώνει τόν κόσμο. Δέν ἔχει καμιά ἀρετή ἡ ιδιότητα αὐτή μέ τήν ὁποία κόσμησε τό ἀξίωμά του, τούς ἄνδρες του καί τόν ἑαυτό του. Ἡ «δουλειά» του δέν ἐξευγενίζεται οὔτε μέ τή σκληρότητα τοῦ ρωμαϊκοῦ παραδείγματος. Δύναμη διαθέτει καί μέ τό παραπάνω, ἀλλά θά τοῦ λείπει πάντα ἡ dignitas, δέν θά μοιάσει ποτέ μέ Κιγκινάτο.

Ἄγγελος Ἐλεφάντης

ΑΦΗΣΤΕ ΧΙΛΙΑ ΛΟΜΠΙ Ν' ΑΝΘΙΣΟΥΝ (;)

της Κατερίνας Λαμπρινού και του Γιάννη Μπαλαμπανίδη

Η άναταραχή στον χώρο της Παιδείας καλά κρατεί, δημιουργώντας μάλιστα σημαντικές εξελίξεις. Η κορύφωση ήρθε πριν δύο εβδομάδες, όταν το ΠΑΣΟΚ, διά του άρχηγού του, ανακοίνωσε ότι αποσύρει τη συναίνεσή του στην προτεινόμενη αναθεώρηση του Συντάγματος –και ειδικότερα του άρθρου 16– από την κυβέρνηση. Γεγονός εξόχως σημαντικό, πού θά πρέπει νά εξετάσουμε, μαζί όμως μέ ένα άλλο: την προηγούμενη ημέρα, ένας νέος παίκτης είχε (επιδιώξει νά) προστεθεί στο πεδίο της αντιπαράθεσης της κυβέρνησης μέ την πανεπιστημιακή κοινότητα. Πρόκειται δέδαια γιά τή γνωστή πλέον «Πρωτοβουλία», πού προέκυψε ως συνισταμένη άλλων πρωτοβουλιών, καθηγητών πανεπιστημίου και μή, υπέρ των μεταρρυθμίσεων στό δημόσιο πανεπιστήμιο (κύκλος Βερέμη, ΟΠΕΚ, Μεταρρύθμιση του πανεπιστημίου μέ γνώμονα τήν κοινή λογική, ΑΡΣΗ). Εκπρόσωποι τής κίνησης αυτής, στή βάση των κοινών σημείων των επιμέρους πρωτοβουλιών, έδωσαν συνέντευξη Τύπου προβάλλοντας τό αίτημα γιά μεταρρυθμίσεις στό πανεπιστήμιο, επέκεινα τής συζήτησης γιά τό άρθρο 16.

Η κίνηση βαφτίστηκε «Πρωτοβουλία των χιλίων πανεπιστημιακών» από τά μίντια και αξιοποιήθηκε έντέχνως (άθελά της ίσως και παρά τίς έσωτερικές της διαφοροποιήσεις, πράγμα ωστόσο άναμενόμενο) ως ό «τρίτος πόλος», ως ή μεταρρυθμιστική διέξοδος από τήν «αδιαλλαξία τής ΠΟΣΔΕΠ» κ.λπ. Έν τέλει, ή Πρωτοβουλία «κατάφερε» όχι απλώς νά αναγορευθεί σέ συνομιλητή τής κυβέρνησης, αλλά νά μείνει και ό μόνος, άφου ό μέχρι τότε συνομιλητής, τό ΠΑΣΟΚ, αποσύρθηκε τήν έπομένη.

Αν θέλουμε νά συζητήσουμε τήν κίνηση αυτή, είναι γιατί στήν Πρωτοβουλία έμπλέκονται σύντροφοι –μέ τήν πιό εύλικρινή έννοια τής λέξης– μέ πρόταση και θέση πού όμως πρώτοι, κατά τή γνώμη μας, οι ίδιοι αδίκησαν. Ας δούμε, λοιπόν, τά πράγματα νηφάλια και

μέ κάποια απόσταση από τήν πολεμική πού εξαπολύθηκε τίς επόμενες ήμέρες.

Είναι αλήθεια ότι τή συγκυρία δέν τή διαλέγουμε αλλά αυτή μάς υποδεικνύει όρους, όρια και δυνατότητες γιά δράση. Η διαχείρισή της όμως υποδεικνύει, από τήν άλλη, τήν όρθότητα και τήν αποτελεσματικότητα πολιτικών εκτιμήσεων και αντιλήψεων. Μπορούμε καταρχάς νά συμφωνήσουμε σέ όρισμένα βασικά πράγματα. Τό άρθρο 16 δέν είναι ή «μητέρα των μαχών», όπως διαστικά χαρακτηρίστηκε –μέ άναλόγως άστοχη σπουδή ανακαλύφθηκε ή «γενιά του 16» εκεί πού δέν υπάρχει. Είναι, ωστόσο, κεντρικό διακύβευμα, γιά πολλούς λόγους, πού πολιτικοποιεί, δηλαδή προκαλεί συγκρούσεις, διαιρεί ή βαθαίνει τίς διαιρέσεις, άναγκάζει τούς πάντες νά πάρουν θέση. Οι δυνατές θέσεις ήταν επί τής ουσίας δύο –και πρόκειται γιά πόλεμο θέσεων, όχι χαρακωμάτων: μέ τό δημόσιο πανεπιστήμιο, δηλαδή μέ τό φοιτητικό κίνημα και τήν ΠΟΣΔΕΠ, ή εναντίον του, δηλαδή μέ τή συναίνεση ΝΔ-ΠΑΣΟΚ επί των ιδιωτικών πανεπιστημίων. Μπορούμε ακόμη νά συμφωνήσουμε και στό εξής: ότι ή μία μεριά (φοιτητές-ΠΟΣΔΕΠ), στή διακηρυγμένα μετωπική της θέση, φαίνεται νά υπερασπίζεται άπροϋπόθετα τό πανεπιστήμιο ως έχει, υποθαμιζοντας τή συζήτηση γιά τίς μεταρρυθμίσεις πού είναι πράγματι άναγκαίες. Σέ αυτό τό κλίμα, ή άριστερή άποψη πού επείγεται (και σωστά) νά συζητήσει τίς άναγκαίες αλλαγές δέν ακούγεται όσο θά ήθελε ή όσο θά έπρεπε, μένει μειοψηφική. Και εκεί επιχειρεί μιά φυγή πρós τά εμπρός: προσχωρεί σέ ένα εξόχως έτερόκλητο «μέτωπο μεταρρυθμίσεων», πού άφενός λειτουργεί αντιπαραθετικά (άν όχι ύπονομευτικά) πρós τό μέτωπο φοιτητών-ΠΟΣΔΕΠ, και άφετέρου διανοίγει όδούς διαλόγου μέ τή γραμμή ΝΔ-ΠΑΣΟΚ, όχι στή βάση τής συζήτησης γιά τό 16 αλλά μέσω Τρικάλων (μεταρρυθμίσεις).

Εἶναι ἡ πικρὴ ἀλήθεια ὅτι οἱ ἀριστεροί, σέ κάθε κρίση συγκυρία, εἴμαστε ἐκείνη ἡ μερίδα πού δέν εἶναι ἀλλά προσπαθεῖ νά γίνει πολιτικά καί κοινωνικά ἡγεμονική. Πρὸς τοῦτο εἴμαστε ἀναγκασμένοι νά συμμαχοῦμε μέ τόν διάβολο. Δυστυχῶς, οἱ ἐκάστοτε διάβολοι εἶναι πολλοί, ὅποτε πρέπει νά ἐπιλέγουμε τόν σωστό. Στήν προκειμένη περίπτωση, ὁ σωστός ἦταν τό ΠΑΣΟΚ, καί σωστά ἐπράξε τό «κίνημα» συνομιλώντας μαζί του (μέ τήν Πρωτοβουλία ἐνάντια στήν ἀναθεώρηση τοῦ 16, π.χ., μέ τήν ΠΑΣΠ, τοὺς ἐκσυγχρονιστές, τοὺς Βενιζέλους, ἀκόμη καί αὐτόν τόν Παντελή Οἰκονόμου) καί ἀσκώντας πίεση ὥστε νά ἐκδηλωθοῦν ἐντός τοῦ κόμματος οἱ ἀντιθέσεις μεταξύ τῆς κοινωνικῆς του δάσης καί τῆς ἐπίσημης γραμμῆς του. Καί ἦταν σωστό ὄχι μόνο ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος (ἀποχώρηση τοῦ ΠΑΣΟΚ) ἀλλά ἀπό τή θέση ἀρχῆς (ιδίως γιά τήν ἀνανεωτική Ἀριστερά) ὅτι ὀφείλουμε νά συνομιλοῦμε μέ τή σοσιαλδημοκρατία (ἔστω, μέ τό ΠΑΣΟΚ), μέ τό πολιτικό προσωπικό καί τή δάση της, προκειμένου νά τήν ἐλξουμε πρὸς τίς δικές μας θέσεις. Θεωρώντας ὅτι καί τό ΠΑΣΟΚ διαπερνᾶται ἀπό τήν ταξική πάλη καί «προσβάλλεται» ἀπό τίς κοινωνικές διαιρέσεις.

Ἀντιθέτως, τό ἀριστερό κομμάτι τῆς Πρωτοβουλίας ἀπαξίωσε αὐτό τό ἀνοιγμα, θεωρώντας μηχανιστικά τό ΠΑΣΟΚ ὡς ἓναν μηχανισμό ἐξουσίας τοῦ court πού δέν ὑπῆρχε περίπτωση νά μεταβάλλει τή στάση του, καί προτίμησε ἔτσι νά στραφεῖ ἀπευθείας πρὸς τήν κυβέρνηση γιά νά διαπραγματευθεῖ μαζί της τίς μεταρρυθμίσεις (μέ τί ἐρείσματα ἄραγε;).

Πέρα ἀπό τό ζήτημα τῆς συγκυρίας, ἡ μᾶλλον ἀκριβῶς χάρη σέ αὐτό, ἀναδεικνύεται ἐδῶ καί ἓνα ζήτημα ἀντίληψης τῆς πολιτικῆς καί τῶν δημοκρατικῶν διαδικασιῶν. Ἡ συγκρότηση καί ἡ λειτουργία τῆς «Πρωτοβουλίας τῶν χιλίων» ὄχι μόνο δέν προῆλθε ἀπό συλλογικές καί συντεταγμένες διαδικασίες (ἐπρόκειτο γιά κείμενα πού ὑπογράφηκαν σέ ἄλλη συγκυρία, μέ ἄλλες στοχεύσεις, ἐνῶ οἱ ὑπογράφωντες οὔτε ἐρωτήθηκαν οὔτε ἀποφάσισαν συλλογικά γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο τελικά ἀξιοποιήθηκαν τὰ κείμενά τους), ἀλλά συνιστᾶ μιά τυπική περίπτωση ὁμάδας πίεσης –στά ἑλληνικά, λόμπι. Ἐντάσσεται, δηλαδή, σέ μιά παράδοση ἀντίληψης τῆς δημοκρατίας πού προϋποθέτει ἐξαιρετικά περιορισμένα περιθώρια δημοκρατικῆς συμμετοχῆς (βλέπε Βέμπερ καί Σουμπέτερ) καί ἀντιλαμβάνεται τή δημοκρατία ὡς πολιτική μέθοδο, ὡς μιά θεσμική ρύθμιση γιά τή λήψη πολιτικῶν ἀποφάσεων μέσω τῆς ἐκχώρησης σέ ὀρισμένα ἄτομα τῆς ἐξουσίας νά ἀποφασίζουν πάνω σέ ὅλα τὰ ζητήματα ὡς συνέπεια τῆς πετυχημένης ἀπό μέρους τους διεκδίκησης τῆς λαϊκῆς ψήφου (Ἡγετική δημοκρατία - ἀνταγωνιστικός ἐλιτισμός). Δέν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τή θεωρητική μήτρα τοῦ «πλουραλισμοῦ» (Τρούμαν, Ντάλ), πού ἀνθίσε στά ἀμερικανικά πανεπιστήμια τοῦ '50 καί τοῦ '60 καί διακηρύσσει τήν «πολιτική τῶν ὁμάδων» (μερίδες, ὁμάδες συμφερόντων, ὁμάδες πίεσης) ὡς ἀτέρμονη διαδικασία διαπραγματεύσεως μεταξύ πολυάριθμων ὁμάδων, πού μάλιστα δέν ἀ-

παιτεῖ ὑψηλό ἐπίπεδο ἐνεργητικῆς ἀνάμειξης ἀπὸ ὅλους τοὺς πολίτες, καθότι μπορεῖ θαυμάσια νά λειτουργήσει καί χωρίς αὐτήν.

Ἐν προκειμένῳ, τό λόμπι (Πρωτοβουλία) –πού δέν ξέρουμε ποιούς ἀκριβῶς ἐκπροσωπεῖ καί μέσα ἀπὸ ποιές θεσμικές διαδικασίες– λειτουργεῖ ἀντικειμενικά ὡς μοχλὸς ἀπονομιμοποίησης τοῦ ὑπαρκτοῦ ὀργάνου συλλογικῆς ἐκφρασης καί ἐκπροσώπησης τῶν πανεπιστημιακῶν (ΠΟΣΔΕΠ), πού μέ ὅλες τίς ἀδυναμίες καί τήν κριτική πού μπορεῖ νά τοῦ κάνουμε, παραμένει τό θεσμικό πεδίο παραγωγῆς τῆς κοινῆς, δημοκρατικῆς βούλησης τῶν μελῶν του καί δέν μπορεῖ νά ὑποκαθίσταται ἀπὸ ὁμάδες πίεσης. Ἡ λογικὴ αὐτὴ δέν ἦταν ποτέ τῆς Ἀριστερᾶς, πού συγκροτητικὸ της στοιχεῖο ἔχει ὅτι παλεύει τίς ἀπόψεις της στά συλλογικά ὄργανα. Ἐκτός ἂν θεωρήσουμε στοιχεῖο τῆς δημοκρατικῆς, ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς ὅτι ἐφόσον μειοψηφεῖ σέ ἓναν κοινωνικό χῶρο μπορεῖ νά συστήνει ἓνα λόμπι καί νά πολιτεύεται μέσω αὐτοῦ (θὰ ἐκχωροῦσε, ἄραγε, κανεὶς μας τό δικαίωμα ἄσκησης ἐξωτερικῆς πολιτικῆς σέ ὁμάδες πίεσης τύπου Ναξάκη;).

Από τη στιγμή όμως που στην ΑΡΣΗ προΐστανται άνθρωποι από τον χώρο του Συνασπισμού, αναγνωρισμένα λιγότερο ή περισσότερο στελέχη, τό θέμα αποκτᾶ μιὰ ἐπιπλέον διάσταση. Ἡ ΑΡΣΗ λειτουργεῖ ὡς κάτι παραπάνω ἀπὸ ὁμιλος προβληματισμοῦ καὶ ἀνάπτυξης ἐλεύθερου διαλόγου, ὅπως διατείνεται, καὶ ἐπιζητᾷ τὴν ἐνεργὸ συμμετοχὴ ὡς ἰσότιμος συνομιλητὴς μὲ συνδικάτα ἢ κόμματα, φορεῖς ποὺ παραδοσιακὰ ἀναγνωρίζονται ὡς πυλώνες τῆς δημοκρατίας. Περιλαμβάνει, ὅμως, ἀνθρώπους ποὺ εἶναι ἐκούσια μέλη ἐνὸς κόμματος, ἔχουν δηλαδὴ μὲ τὴ θέλησή τους προσχωρήσει σὲ ἓνα κάποιου τύπου συμβόλαιο ἀπὸ τό ὅποιο δεσμεύονται, προτάσσοντας τὴν προτεραιότητα καὶ τὴ σημασία τοῦ κόμματος. Κάτι τέτοιο, εἶναι λογικὸ νὰ συνεπάγεται καὶ τὸν σεβασμὸ τῆς ἐκάστοτε πλειοψηφούσας ἀποψης. Ὁχι, βέβαια, παρακάμπτοντας τὸν Βολταῖρο, αὐτὸ ὁ Συνασπισμὸς τό ἔχει λύσει. Καὶ ἂν αὐτὸ ἀκούγεται ὡς χυδαῖος κομματικὸς πατριωτισμὸς, ἐνδέχεται στὴ συγκυρία νὰ εἶναι ἀναγκαῖος, ἀπὸ τὴ στιγμή ἐιδικά ποὺ ἡ ἡγεσία/πλειοψηφία συστηματικὰ ὑπονομεύει τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξὴ τοῦ κόμματος, εἴτε παρακάμπτοντας τὴν κομματικὴ βάση, μὲ τὴ δημιουργία ἐπιτελείων ποὺ κρυφὰ καὶ ἄτυπα διαβουλεύονται καὶ ἀποφασίζουν μὲ τίς λουπὲς συνιστώσες τοῦ ΣΥΡΙΖΑ, εἴτε μὴν ἀπαντώντας σὲ συνομιλητὲς τῆς ποὺ τὴν καλοῦν νὰ διαλύσει τὸν Συνασπισμό.

Τό ζήτημα ὅμως δέν ἐξαντλεῖται στὴν πολιτικὴ πρακτικὴ τῆς ΑΡΣΗ ἢ τῆς μειοψηφίας τοῦ ΣΥΝ. Ἄν αὐτὴ τὴ στιγμή τό ζήτημα ποὺ διακινδυνεύεται εἶναι ἡ ἴδια ἡ προοπτικὴ τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς ἔχει σημασία, ὅσοι τελικά τὴν ἐπικαλοῦνται καὶ τὴν ὑπερασπίζονται, νὰ διασαφηνίσουν καὶ τό πολιτικὸ τους στίγμα. Ἐνδιαφέρονται ἢ ὄχι νὰ ὑπάρξουν ὡς πόλος μὴ ἑτεροπροσδιοριζόμενος μὲ βάση τὴ στροφὴ ποὺ ὁ ΣΥΝ ἀδιαμφισβήτητα ὑφίσταται; Ποιὰ σχέση διατηροῦν μὲ τίς κομμουνιστικὲς ἀναφορὲς καὶ πόσο διαφοροποιούνται ἀπὸ μιὰ καλῶς ἐννοούμενη σοσιαλδημοκρατία; Θέλουν νὰ ὑπάρξουν ὡς κάτι περισσότερο ἀπὸ τὸν ἀριστερό πόλο σὲ μιὰ κεντροαριστερὴ κυδέρνηση; Κάπου σημειῶνε ὁ Ἐλεφάντης ὅτι κανεῖς σήμερα δέν μιλά περὶ ἑτερο-παγκοσμιοποίησης γιατί ἔτσι θεωρεῖται ὅτι ξαναμπαίνει ἀπὸ τὴν πίσω πόρτα ἡ νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση, ὁ μεταρρυθμισμὸς καὶ ἡ κεντροαριστερά. Ἡ μειοψηφία τοῦ ΣΥΝ μιλά, ὅπως καὶ περὶ πολιτικῆς διαχείρισης τῆς παγκοσμιοποίησης. Δέν γνωρίζουμε ὥστόσο καμιὰ ἐμπεριστατωμένη ἐπεξεργασία τῆς γιὰ τό θέμα. Ἀνάλογα παραδείγματα περισσεύουν καὶ ἓνας σοβαρὸς χώρος διαλόγου «στὸ πνεῦμα καὶ στὴν προοπτικὴ τῆς ἀνανεωτικῆς Ἀριστερᾶς, πᾶνω σὲ ζητήματα ὅπου προβληματισμὸς καὶ ἀναζήτησις νέων ιδεῶν καὶ προτάσεων καθυστερεῖ ἢ στρεβλώνεται», ὅπως αὐτοπροσδιορίζεται ἡ ΑΡΣΗ, εἶναι εὐχὴς ἔργο νὰ ὑπάρχει γιατί ὄντως ἔρχεται νὰ καλύψει ἓνα κενό. Νὰ ὑπάρχει ὡς τέτοιος ὅμως καὶ ὄχι ὡς ὁμάδα παραγόντων.

Ἡ ἐταιρεία Θεάτρου –Sforaris–
παρουσιάζει:

Ἐγὼ εἶμαι Τό Θεῖο Βρέφος!

τοῦ Γιάννη Καλαβριανοῦ

ἐ.

Σκηνοθεσία
Γιάννης Καλαβριανός

ἐ.

Παίζουν:
Ἄννα Ἐλεφάντη,
Χρήστος Θεοδωρίδης,
Μαρία Κοσκινᾶ,
Ἀναστασία Μποζοπούλου

ἐ.

Στό Club 22
Ζωοδόχου Πηγῆς 3 καὶ Ἀκαδημίας

Ἀπὸ 2 Μαρτίου ἕως 29 Ἀπριλίου
Παρασκευὴ-Σάββατο-Κυριακὴ
ὥρα 21:15
τηλ. ἐπικοινωνίας: 210-9222244

Ο ΜΕΓΑΛΟΣ ΑΜΠΑΪ

Τοῦ Μιχάλη Μοδινού

(Μυθιστόρημα)

Προδημοσίευση

Τό νέο μυθιστόρημα τοῦ Μιχάλη Μοδινού *Ὁ Μεγάλος Ἀμπαΐ* (ἐκδόσεις Καστανιώτη, Ἀθήνα 2007, 470 σελ.) πού κυκλοφορεῖ αὐτές τίς μέρες, ἀποτελεῖ τήν τοιχογραφία μιᾶς ἱστορικῆς περιόδου (τοῦ ὕστερου 18ου αἰώνα), ἀλλά καί μιᾶ μεθοδική ἀνασύσταση τῆς οἰκογεωγραφίας τοῦ μετέπειτα ὀνομασθέντος «Τρίτου Κόσμου». Κυρίως ὅμως συγκροτεῖ ἓνα διαρκή διάλογο μέ τόν Ἄλλο - τόν ἀλλόθρησκο, τόν ἐτερόχθονα, τόν ἀλλοεθνή. Συνιστά μιᾶ ἀφήγηση γιά τόν πολιτισμό ἀλλά καί τήν ἀνακατασκευή ἐνός ἄλλου Ροδινσώνα, μέ δοκιμακή ἀκρίβεια. Πίσω ἀπό τή μεγάλη τριετή πορεία γιά τήν ἀνακάλυψη τῶν πηγῶν τοῦ Νείλου ἀναδεικνύεται ἡ ὑφέρπουσα ἰδεολογική διαμάχη γιά τή φύση καί τίς πηγές τοῦ ἱεροῦ ποταμοῦ ἢ, μεταφορικά, τῆς ἴδιας τῆς ἀνθρώπινης περιπέτειας. Ὁ ἥρωας σχετικοποιεῖ τίς ἐπιστημονικές ἀνακαλύψεις τῆς ἀποστολῆς καί καταφεύγει στίς αὐτόχθονες ἐρμηνεῖες καθ' ὅλη τήν τριετή του πορεία κατά μήκος τοῦ Γαλάζιου Νείλου. Ἔτσι, θά προσεγγίσει ὀντολογικά καί προφητικά τή σχέση ἀνθρώπου-φύσης, θά διατρέξει τά ὅρια καί τίς παραδοχές τῆς κατισχύουσας ἐπιστημονικῆς μεθόδου, θά ἀμφισβητήσῃ τίς μυθολογικές τῆς παραδοχές καί, παραδιδόμενος στίς μεγάλες, κυκλικές ἀφηγήσεις τῆς «ἀγρίας σκέψης», θά προβάλλῃ τόν δραματικά ἐπίκαιρο διάλογο τῶν πολιτισμῶν.

Ὁ Πολίτης, δημοσιεύει ἐδῶ τό προλογικό κεφάλαιο τοῦ *Μεγάλου Ἀμπαΐ*.

ΠΡΟΟΙΜΙΟ: Ἕνα Γεωγραφικό Συμπόσιο*

Κυρίες καί κύριοι σύνεδροι, ἀγαπητοί συνάδελφοι, Ἀπό πολλές ἀπόψεις, ἡ ζωή τοῦ Εὐστράτιου Ταταράκη εἶναι ἓνα μυστήριο. Εἴμαστε περήφανοι πού σᾶς παρουσιάζουμε σήμερα -ἐγώ καί οἱ συνεργάτες μου ἀπό τό Τμήμα Γεωγραφίας τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Αἰγαίου- τό ἐξερευνητικό ἔργο ἐνός Ἑλλήνα

πού ἔμεινε στήν ἀφάνεια ἐπὶ δύο μισαῖς αἰῶνες. Ἡ διαλεύκανση αὐτοῦ τοῦ μυστηρίου μᾶς ἀπασχόλησε γιά

* Ἐτήσιο Συμπόσιο τῆς Ἑλληνικῆς Γεωγραφικῆς Ἑταιρείας, Ἀδάμαντας, Μῆλος, 12-15 Σεπτεμβρίου 2013.

καιρό. Επίσης, γιά καιρό κυριάρχησε στή σκέψη μας ή ύποψία ότι ή Ίστορία μᾶς εἶχε στήσει μιά κακόγουστη φάρσα. Τό ἀποτέλεσμα ὅμως –πού βρίσκεται στά χέρια σας, στήν καλαίσθητη αὐτή ἔκδοση–, δικαιώνει τίς προσπάθειές μας. Μέ τή δοθήθεια τῆς κυρίας Ρηνιώς Βουρδουράκη, τοῦ Τμήματος Γαλλικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, τό πολύπαθο χειρόγραφο μεταφράστηκε στή γλώσσα μας. Τό κιτρινωμένο, σχισμένο, ταλαιπωρημένο, κηλιδωμένο ἀπό νεκρές σκνίπες, στάλες ὑαλώδους ἰδρώτα, ἀλκοόλ καί ἰσως δάκρυα, μάτσο ἐπιστολῶν πού δρέθηκε σέ ἓνα σεντούκι στό σπίτι τῆς οἰκογένειας Ταταράκη –ἐδῶ, στή Μῆλο, ὄχι μακριά ἀπό τά ἐρείπια τῆς ἀρχαίας Φιλακωπῆς, πού θά ἐπισκεφτοῦμε αὔριο– ἀποκαταστάθηκε, κενά συμπληρώθηκαν καί ή φαντασία ἦρθε νά δέσει μέ τήν πραγματικότητα.

Ἡ ἔκδοση, λοιπόν, πού ἔχετε στά χέρια σας εἶναι ἓνα μεταφρασμένο πόνημα, πού πιθανότατα δέν εἶχε καν τήν ἀξίωση νά πάρει κάποτε τήν εὐγενή μορφή τοῦ διβλίου. Ο συγγραφέας τῶν σημειώσεων αὐτῶν –κατά μιάν ἀρχική ἔκδοσή, πρόκειται γιά ἐπιστολές πρὸς τόν ἐπίσκοπο Νάξου καί Κυκλάδων– δέν εἶχε ἄλλη φιλοδοξία παρὰ νά μεταφέρει τίς σκέψεις καί τίς ἐντυπώσεις του στόν πνευματικό του πατέρα, ἐν εἶδει, συχνά, ἐξομολόγησης. Ἐγραφε στά γαλλικά –τά ὅποια χειρίζεται μέ ἐκπληκτική ἐπάρκεια– πιθανότατα γιατί αὐτή εἶναι ή γλώσσα πού κατανοεῖ καλύτερα ὁ ἀποδέκτης τοῦ κειμένου ἢ ἰσως διότι τά ἑλληνικά τῆς ἐποχῆς εἶναι στά μάτια τοῦ συγγραφέα μιά «ρημαγμένη, φτωχή, ὑποτελής γλώσσα», ὅπως ὁ ἴδιος γράφει στά 1770, στό Ἀξοῦμ τῆς Ἀθηνῶν.

Τόσο ή δομή τῶν κεφαλαίων ὅσο καί ή περιοδολόγηση, ἀλλά καί ή ἀποσαφήνιση ὀρισμένων τοπωνυμίων συνιστοῦσαν δύσκολες ἀποφάσεις πού ἔπρεπε νά πάρουμε, ὡς ἐρευνητική ομάδα, μέ αἶσθημα εὐθύνης. Ἡ διασταύρωση στοιχείων τῆς ἀφήγησης –χρονολογικῶν καί χαρτογραφικῶν– μᾶς πῆρε πολύ χρόνο καί δέ θά ἦταν διόλου εὐκολη χωρίς τή συμπαράσταση τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Βρετανικοῦ Μουσείου καί τοῦ Πανεπιστημίου τοῦ Σέντ Ἀντριους, στή Σκοτία. Ὀρισμένα ταλαιπωρημένα, δυσμετάφραστα ἢ ἀσαφῆ τμήματα ἔπρεπε ν' ἀφαιρεθοῦν – ἦταν, πιστέψτε με, μιά δύσκολη ἀπόφαση γιά τήν ἐρευνητική ομάδα. Στήν ἀφήγηση παρεισφροῦν ἀραβικοὶ ὄροι κι ἀκόμα λέξεις ἀπό τή νοδική, τήν γκεῆζ, τήν ἀμχαρική καί τή σομαλική – γλώσσες πού σέ ἓνα βαθμὸ χειριζόταν ἱκανοποιητικά καί ὁ ἐξερευνητής Τζέιμς Μπρούς. Καί ἀκόμα, εἶχαμε νά κάνουμε μέ ἀμφισβητούμενα τοπωνύμια, χρονικά ἄλματα, ἀτακτες σκέψεις, πολύτιμες δοτανολογικές καί τοπογραφικές παρατηρήσεις. Χωρίς ν' αὐθαιρετήσουμε, ἐπιχειρήσαμε νά πράξουμε τό αὐτονόητο: νά ἐλέγξουμε τή χρονολογική ἀκρίβεια τῆς ἀφήγησης

σῆς διασταυρώνοντας τό ὕλικό πού εἶχαμε στά χέρια μας μέ τήν πρώτη ἔκδοση, τό 1804, τοῦ ἔργου τοῦ Σκοτσέζου ἐξερευνητῆ καί νά χαράξουμε ἐπὶ τοῦ χάρτου τήν πορεία πού ἀπέληξε στήν ἀνακάλυψη τῶν πηγῶν τοῦ Γαλάζιου Νείλου.¹ Τό συμπέρασμα εἶναι ἀναμφισβήτητο: Ὁ ἐκ Μῆλου ὁρμώμενος, πολυταξιδεμένος «πιλότος» καραβιῶν Εὐστράτιος Ταταράκης, φυγὰς ἀπὸ τό νησί γιά ὄχι ἀπολύτως σαφεῖς λόγους –πιθανότατα τό 1764– καί, σέ ἓνα βαθμὸ, παιδί τοῦ Διαφωτισμοῦ ὁ ὁποῖος ἀρχίζει νά συγκροτεῖται ὡς κυρίαρχο ἰδεολογικό ρεῦμα τά χρόνια ἐκεῖνα, ἦταν παρὼν καθ' ὅλη τήν πορεία ἀνακάλυψης τῶν πηγῶν τοῦ Γαλάζιου Νείλου ἀπὸ τόν ἐξερευνητῆ Τζέιμς Μπρούς, κατὰ τά ἔτη 1769 ἕως 1772, ὡς σκιώδης σύντροφος, φίλος καί συμπαράστατης. Κατ' ἐπιθυμίαν τοῦ ἴδιου, ή συμμετοχή του στήν ἀποστολή ἀποσιωπάται, μέχρις ὅτου, γιά ἄγνωστους λόγους, ἐμφανίζεται στήν ἀφήγηση τοῦ Μπρούς ὡς «Στρατῆς» (Strates στό κείμενο), τόν Ὀκτώβριο τοῦ 1770, ἓναν ὁλόκληρο χρόνο μετὰ τήν ἐναρξή τῆς ἐκστρατείας.

Ἐντυπωσιακό εἶναι, ἐντούτοις, τό γεγονός ὅτι, ἂν καί ὁ ἴδιος γράφει ἓνα εἶδος ἡμερολογίου –ὅποτε οἱ συνθήκες τοῦ ταξιδιοῦ τό ἐπιτρέπουν–, τό κρατᾷ κρυφὸ ἀπὸ τόν Τζέιμς Μπρούς. Οἱ λόγοι εἶναι πιθανότατα δύο: Ὁ πρῶτος, ἓνα αἶσθημα κατωτερότητας – ὡς ὑπόδουλος Γραϊκὸς τῆς ἐποχῆς, ὁ «Στρατῆς» διακατέχεται ἀπὸ τό αἶσθημα ὅτι ή κοιλτοῦρα του εἶναι κατώτερη ἀπὸ τό δυτικὸ πολιτισμό, φορέας τοῦ ὁποίου εἶναι, ἐν προκειμένῳ, ὁ Μπρούς. Ὁ δεύτερος εἶναι πρακτικός: Ὁ Στρατῆς κρύβεται καί δέ θέλει ν' ἀποκαλυφτεῖ ή πορεία του, τουλάχιστον ὄχι ὅσο ξεῖ. Μποροῦμε, ὅμως, νά ὑποθέσουμε ὅτι ὑπάρχει καί ἓνας τρίτος λόγος, πού ἰσως εἶναι οὐσιαστικότερος. Ὁ Στρατῆς εὐθέως ἀμφισβητεῖ πολλά ἀπὸ τά λεγόμενα τοῦ κυρίου του καί, προφανῶς, δέ θέλει οἱ ἐπιστολές του νά διαβαστοῦν ἀπὸ τόν Μπρούς. Δέν εἶναι τόσο οἱ ἐπιστημονικές παρατηρήσεις τοῦ Σκοτσέζου, πού ὁ Στρατῆς νιώθει ἱκανὸς ν' ἀμφισβητήσῃ – ἂν καί τό πράττει ἀρκετές φορές, μέ ἀποκορύφωμα τά περιστατικά στοὺς καταρράκτες Τίς Ἰοάι, ἀλλά καί τόν ἐντοπισμό τῶν ἰδίων τῶν πηγῶν τοῦ Νείλου. (Τό σφάλμα τοῦ Μπρούς εἶναι διπλό, ἐν προκειμένῳ: οὔτε τήν πηγὴ τοῦ Γαλάζιου Νείλου ἐντοπίζει ἐπακριδῶς οὔτε εἶναι σέ θέση νά γνωρίζει ὅτι οἱ πηγές τοῦ ποταμοῦ θά ἐντοπιστοῦν ἓναν αἰῶνα ἀργότερα στόν ἄλλο του κλάδο, τό Λευκὸ Νεῖλο, στή σημερινή λίμνη Βικτόρια, πολλῶ μᾶλλον ὅτι, μόλις ἐν ἔτει 2006, θά ἐμφανιστεῖ καί νέα θεωρία πού ἐ-

1. Bruce, James, *Travels to discover the Source of the Nile, in years 1768, 1769, 1771, 1772*, London 1804.

ντοπίζει τις πηγές ακόμα μακρύτερα, στά βουνά της πολύπαθης Ρουάντας). Ἡ ἐπιστημονική ἀμφισβήτηση τῶν λεγομένων τοῦ Τζέιμς Μπρούς δέν εἶναι δουλειά τοῦ Στρατῆ – αὐτό τό γνωρίζει πολύ καλά ὁ πρόγονός μας καί περιορίζεται ν' ἀφουγκράζεται προσεκτικότερα τίς τοπικές ἀφηγήσεις. Ὁ Στρατῆς, μέ ἄλλα λόγια, ἴσως λόγω τῆς ταπεινότητάς του, ἴσως ἐπειδή δέν ἔχει καμιά φιλοδοξία καί κανένα ἐπίδοξο ἀκροατήριο, ἴσως ἐπειδή προέρχεται ἀπό μιά καθημαγμένη κουλτούρα, φτάνει στό ἐκπληκτικό συμπέρασμα ὅτι ὁ Νεῖλος πηγάζει ἀπό κάπου ἄλλου – σήμερα τό γνωρίζουμε: ἀπό κάπου δυό χιλιάδες μίλια μακρύτερα – ἀφουγκραζόμενος προσεκτικά τίς πληροφορίες πού τοῦ παρέχει ἡ ζῶσα, προφορική ἀφρικανική παράδοση τίς μακριές ἐκεῖνες νύχτες τῶν παραμυθιῶν καί τῶν ἐξιστορήσεων γύρω ἀπό τή φωτιά καί κάτω ἀπό τόν ἀστροκέντητο οὐρανό.

Περισσότερο, πάντως, ἀπό τήν ἐπιστήμη τοῦ Μπρούς, ἡ παράλληλη ἀφήγηση τοῦ Στρατῆ ἀμφισβητεῖ τήν ἀνθρωπολογική διάσταση στό ἡμερολόγιο τοῦ μεγάλου Σκοτσέζου ἐξερευνητή. Ὁ Στρατῆς γοητεύεται ἀπό ὅ,τι βλέπει, τό κατανοεῖ καί τό ἐγκολπώνει μέ ἓναν τρόπο πού θά μπορούσε νά ὀνομαστεῖ «οὐμανιστικός». Γι' αὐτόν, ἡ ἀνθρωπότητα εἶναι ἐνιαία. Δέ νιώθει τόσο παιδί τοῦ Διαφωτισμοῦ ὅσο τῆς Ἀνατολῆς. Γνωρίζει τίς καταβολές του, νιώθει ἴσως περήφανος γιά τήν ἱστορία του, ἀλλά αἰσθάνεται φορέας μιᾶς ἄλλης ἱστορικῆς ἀλήθειας πού μένει ν' ἀποκαλυφτεῖ. Ἴσως ὁ Ἐντουαρντ Σαῖντ ν' ἀνακάλυπτε στό πρόσωπό του ἓναν πρῶμο ἀμφισβητία τοῦ «ὀριενταλισμοῦ», ἓνα σκληρό κριτή τοῦ δυτικοῦ ὀρθολογισμοῦ πού θέλει ν' ἀναγάγει τήν ὑπόλοιπη ἀνθρωπότητα στά δικά του μέτρα καί σταθμά – στά περίφημα «Στάδια τῆς Ἀνάπτυξης» – ὀνομάζοντάς την «κατώτερη». Ἐδῶ βρίσκεται γιά μᾶς καί ἡ μεγάλη ἀξία τοῦ χειρογράφου. Ὁ ἐλευθεριάζων, συνειρμικός, ὀλιστικός καί – ἐπιτρέψτε μου τόν ὄρο – διεπιστημονικός λόγος τοῦ Στρατῆ θά μπορούσε κάλλιστα νά ἐνταχτεῖ στή μεταμοντέρνα κατάσταση τῆς σύγχρονης γεωγραφικῆς καί ἀνθρωπολογικῆς παράδοσης, ἀμφισβητώντας τόσο τήν ἰδεολογία τῆς προόδου, ὅσο καί τόν ἀναλυτικό ἐπιστημονικό λόγο. Πῶς καταφέρει αὐτό τό ἀποτέλεσμα; Πιθανότατα μέσω τῆς ἔλλειψης δεσμεύσεων νά ἐντάξει τό γραπτό του στόν τρέχοντα ἐξερευνητικό-γεωγραφικό λόγο τῆς ἐποχῆς του καί – γιά νά κυριολεκτοῦμε – τῆς ἀπουσίας ὁποιασδήποτε ὑποχρέωσης νά γράψει. Ὁ Στρατῆς, ἔχοντας, ἀπό ὅ,τι φαίνεται, ἐπί μακρόν θητεῦσει σέ καλά σχολεῖα τῆς Ἑσπερίας, γράφει ἐπειδή, ἀφενός, διαθέτει τά ἐφόδια γιά νά τό πράξει καί, ἀφετέρου, διότι νιώθει τήν ἀνάγκη ν' ἀποκλίνει ἀπό τήν κυρίαρχη ἐρμηνεία, φορέας τῆς ὁποίας εἶναι, φυσικά, ὁ Τζέιμς Μπρούς.

Ἄς περιοριστῶ, ὅμως, πρὸς τό παρόν, στήν αὐστηρή ἀνασύσταση τῆς πορείας τοῦ Στρατῆ – ἢ, ὀρθότερα, τοῦ Μπρούς, μιά καί ὁ Στρατῆς μιλάει μόνος του μέσα ἀπό τό καταταλαιπωρημένο του χειρόγραφο. Ἄλλωστε, ἱστορικοί, γεωγράφοι, ἀνθρωπολόγοι, γλωσσολόγοι καί βιολόγοι θά σκύβουν μελλοντικά μέ προσοχή στό κείμενο αὐτό, φωτίζοντάς το ἀπό ποικίλες ὀπτικές γωνίες. Ἡ μήπως εἶναι καλύτερα νά θεωρήσετε τήν εἰσαγωγή μου αὐτή ὡς μιά πρώτη ἀφήγηση γιά τό Νεῖλο; Δέ θά μπορούσα νά ὀνειρεντῶ μιά τέτοια τιμή, γι' αὐτό ἄς περιοριστῶ σέ μιά προσπάθεια σκιαγράφησης τῆς ἀνθρωπογεωγραφίας τῆς ἐποχῆς. Ὅσα, λοιπόν, ὑποθέτουμε εἶναι τά ἑξῆς:

Ὁ Στρατῆς πρωτοσυναντᾷ τόν Τζέιμς Μπρούς στό Κάιρο, ἐνῶ ὁ Σκοτσέζος σχεδιάζει, μέ τή βοήθεια τοῦ ἱταλοῦ γραμματέα του, Λονίτζι Μπαλουγκάνι, τό ταξίδι πού θά τόν ὀδηγήσει ὡς τίς πηγές τοῦ Γαλάζιου Νεῖλου. Βρισκόμαστε στά 1768 καί ὁ Μπρούς, ντυμένος σάν δερβίσης, ἔχει πλέον ἀποφασίσει νά συναντήσῃ τή δόξα. Θέλει νά πετύχει ἐκεῖ ὅπου ἀπέτυχαν – ὅπως ὁ ἴδιος ἀναφέρει – ὁ Ἰούλιος Καίσαρ, ὁ Μέγας Ἀλέξανδρος, ὁ Καμβύσης: νά χαρτογραφήσῃ τήν πορεία τοῦ μεγάλου ποταμοῦ. Γνωρίζουμε μέ σχετική ἀσφάλεια ὅ,τι ἀφορᾷ τόν Μπρούς, ἀλλά δέ γνωρίζουμε σχεδόν τίποτα γιά τόν Στρατῆ – μέχρι πρόσφατα δέ γνωρίζαμε κἂν τήν ὑπαρξή του καί πολλή ἐρευνα μένει νά γίνει ὥστε νά τοῦ ἀποδοθεῖ ἡ ἀκριβὴς γενεαλογικὴ του θέση. Πρὸς τό παρόν, σέ αὐτό τό Κάιρο, ὅπου ἀπὸ αἰῶνες κυβερνᾷ ἡ μιλιταριστική, ὁμοφυλοφιλική, ἄγρια κάστα τῶν Μαμελούκων, στό Κάιρο τῶν παζαριῶν, τῶν σοκακιῶν, τῶν μιναρέδων καί τῶν σκιερῶν αὐλῶν, σέ μιά πρωτεύουσα πού ψάχνει τό ρόλο της διατηρώντας τή σχετικὴ της αὐτονομία ἀπὸ τὴν Πύλη, μπορούμε νά φανταστοῦμε τό γραικό Στρατῆ νά προσφέρει τίς ὑπηρεσίες του στοὺς μπέηδες. Εἶναι πολύγλωσσος, ἔχει ὑποστεί τὴν ἀκαμπτη ἐκπαίδευση τῶν Ἱησουιτῶν, ἔχει ἐργαστεῖ ὡς πιλότος στά πλοῖα ξένων στόλων πού διαπλέουν τὴ Μεσόγειο. Εἶναι κοσμογυρισμένος καί μπορούμε νά ὑποθέσουμε ὅτι τό Κάιρο – ἢ δεύτερη, μετὰ τὴν Κωνσταντινούπολη, σέ μέγεθος πόλη τῆς ἐποχῆς – τοῦ προσφέρει εὐκαιρίες, ἀλλὰ καί τόν βοηθᾷ νά κρυφτεῖ ἀπὸ τοὺς πιθανοὺς διῶκτες του.

Ἄς ρίξουμε μιά ματιά στήν πόλη αὐτὴ πού εἶχε θεμελιωθεῖ πάνω στό παλιό ἑλληνιστικὸ καί ρωμαϊκὸ φρούριο μέ τὴν πρώτη ἀραβικὴ ἐπέκταση, γύρω στὸν 8ο αἰῶνα. Σύμφωνα μέ ἀξιόπιστες μαρτυρίες, ἡ προσέγγιση τοῦ Καῖρου ἀπὸ τό ποτάμι προσέφερε, στά 1760, μιὰν ἐντυπωσιακὴ εἰκόνα. Περισσότεροι ἀπὸ διακόσιοι πενήντα μιναρέδες ἑμοιαζαν νά σχίζουν τὸν οὐρανό, ἐνῶ οἱ τροῦλοι τῶν τζαμιῶν κάθονταν πάνω σέ ἓνα συνονθύλευμα ἀπὸ

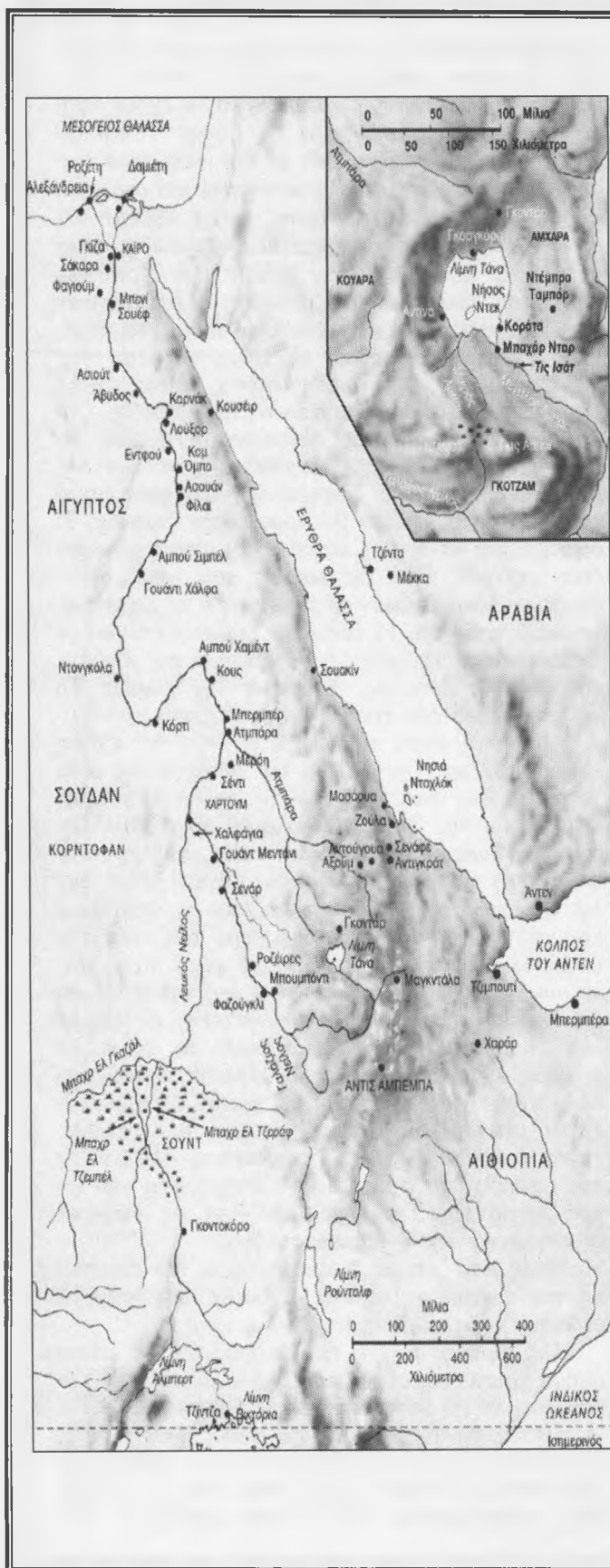
κατασκευές κάθε μεγέθους και είδους. Ένα ισχυρό τείχος έξωνε τό χτισμένο από τόν Άλαντίν φρούριο στή Ρουμέιλα –ένα θαυμάσιο σύμπλεγμα σκουρόχρωμων όχυρώσεων–, ενώ στήν άπέναντι όχθη τοῦ ποταμοῦ, πέρα από τίς καλαμιές, τίς χουρμαδιές και τούς παπύρους, διακρίνονταν οί πυραμίδες τής Γκίζας νά όρθώνουν τό άνάστημά τους σάν ύπενθύμιση τής νίκης τοῦ ανθρώπου επί τής άπειλητικής έρήμου. Φελοῦκες έπλεαν στά ήρεμα νερά –τό ποτάμι έχει πλάτος κάπου ένα χιλιόμετρο σέ αυτό τό σημείο, δηλαδή στήν κορυφή τοῦ Δέλτα– φορτωμένες ρύζι, κρασί, δαμδάκι, μπανάνες, φακή και άνθη, δηλαδή τήν παραγωγή αυτής τής εύφορης γεωργικής γής στίς εκβολές τοῦ ποταμοῦ. Τά τέσσερα πέμπτα τοῦ πληθυσμοῦ τής Αίγύπτου, κάπου δύο εκατομμύρια άνθρωποι, ζούσαν τόν καιρό εκείνο στό Δέλτα τοῦ Νείλου, σέ μιάν εύλογημένη γή πού οί ετήσιες αύγουστιάτικες πλημμύρες τής εξασφάλιζαν ένα βαθύ έδαφικό στρώμα ικανό νά αποδώσει δύο ετήσιες συγκομιδές. Τό Κάιρο, μέ έναν πληθυσμό τριακοσίων χιλιάδων ανθρώπων, απορροφούσε μεγάλο μέρος αυτής τής παραγωγής, τόσο για ιδιοκατανάλωση, όσο και για εξαγωγή. Λειτουργούσε σάν «ρουφηχτήρι» τοῦ άγροτικού πλεονάσματος, αλλά και σάν μεγάλο ανταλλακτικό κέντρο. Έδω κατέληγαν σκλάβοι από τήν Άθηναινα, έλεφαντόδοντο από τά βάθη τής Άφρικής, φτερά στρουθοκαμήλου, κέρατα ρινόκερου, καφές, χρυσάφι, μπαχαρικά, έβενος, τίκ, άκόμη και πετρέλαιο από τόν Περσικό Κόλπο, πού χρησιμοποιούνταν σέ μικρές ποσότητες ως καταπότη ή αλοιφή. Τό Κάιρο ήταν ένα μείζον κέντρο έμπορικων ανταλλαγών, μέ δεκάδες καραβάνια νά φτάνουν καθημερινά ως τίς πύλες του και νά επανεκκινούν προς τό Χαλέπι και τή Δαμασκό, τήν Ιερουσαλήμ και τήν Κυρηναϊκή, τίς χώρες τοῦ Μαγκρέμπ, άκόμα και τήν ιερή πόλη τοῦ Τιμπουκτού, στή Δυτική Άφρική, στή ζώνη τοῦ Σαχέλ.

Μπορούμε νά υποθέσουμε μέ ασφάλεια ότι ό Στρατής είχε τό μερτικό του στήν έμπειρία των καραβανιών τής εποχής. Μπορούμε νά τόν φανταστοῦμε έξω από τά τείχη τής πόλης ή στήν πλημμυρισμένη πλατεία Έζμπέκια νά χαζεύει τίς αποκαμωμένες από τό μακρύ ταξίδι καμήλες, ν' αποθαυμάζει τά έμπορεύματα, νά κλέβει ματιές από τίς νούδιες σκλάβες πού περίμεναν μέ άγωνία τό νέο τους κύριο, νά γεύεται χουρμάδες, μοσχοκάρυδο, κάτ και άραβική μαστίχα, φερμένα από τήν Ύεμένη. Έχει σημασία ή εικόνα αυτή. Ο Στρατής, άνθρωπος τής θάλασσας και νησιώτης ό ίδιος, άπόγονος ναυτικών από πολλές γενιές, ανακαλύπτει στό Κάιρο τήν άπεραντοσύνη τής στεριανής αυτής θάλασσας τής έρήμου. Αποθαυμάζει τήν τόλμη, τήν άντοχή και τήν έπιμονή των ανθρώπων αυτών,

πού έχουν τό νομαδισμό ως τρόπο ζωής – σκεφτείτε ότι τά καραβάνια τής εποχής αποτελούνται από εκατοντάδες καμήλες και τούς κυρίους τους, σκλάβους, οίκογένειες ολόκληρες, προσκυνητές, μάγους, πολεμιστές και μαγείρους, φυλές πού μετακινούνται διαρκώς, άντιμέτωπες μέ τίς «διχαλωτές στρατές τής ύπαρξης». Αναρωτιέται, άραγε, μήπως θά πρεπε ν' ακολουθήσει ένα από αυτά τά καραβάνια; Βρίσκεται στόν πειρασμό νά συνεχίσει τήν περιπλάνησή του αυτή, πού τόν έφερε από τή Μήλο στήν Άλεξάνδρεια και από κεϊ στό Κάιρο;

Και προς ποιά κατεύθυνση; Τήν εποχή αυτή, άπόλυτη σιωπή βασιλεύει στά έδάφη πού βρέχονται από τό Νείλο. Τό σημερινό Σουδάν παραμένει άπομονωμένο –στά μάτια τής Δύσης– μέσ στήν άπόλυτη, νυσταλέα άκίνησία του. Η Μαύρη Άφρική, μέ εξαίρεση τά παράλια της, είναι πρακτικά άγνωστη στήν Εύρώπη. Η ήπειρος ζει στους δικούς της άργόσυρτους ρυθμούς και ή Άθηναινα παραμένει ένα μεγάλο μυστήριο, μιá όρεινή χριστιανική ύποήπειρος άπομονωμένη μέσ στή θάλασσα τοῦ Ισλάμ και των πρωτόγονων άνιμιστικών φυλών. Όμως, φανταστείτε για μιá στιγμή τόν Στρατή νά χαζεύει, εκεί, στή σκιά τοῦ τείχους, και ενώ ή φωνή τοῦ μονεζίνη κατακυλάει σπαρακτική από τούς μινιάρδες, τίς στοίδες τούς χαυλιόδοντες, τήν άφροδισιακή σκόνη τοῦ ρινοκέρατου, τίς προδιές τής λεοπάραδης και εκείνες τίς σοκολατιές ήμίγυμνες γυναίκες πού μιλοῦν άγνωστες γλώσσες και αλείφουν τό σώμα τους μέ λίπος ίπποποτάμου. Η Μαύρη Άφρική μπορεί νά είναι πολύ μακριά, αλλά ό Νείλος και τά καραβάνια φέρνουν τίς γεύσεις της ως έδω, στό Κάιρο, γεννώντας άναπάντητα ερωτήματα.

Και αυτός ό ζωοδότης Νείλος από πού πηγάζει; Κανείς δέν ξέρει μέ ακρίβεια. Η μόνη πληροφορία πού ψαρεύει στους μικρούς καφενέδες, μέσ στά βρόμικα, δύσοσμα, έλικοειδή σοκάκια, είναι πώς κανείς δέν ξέρει. Τοῦρκοι και Γραικοί, Βεδουίνοι και Μαμελοῦκοι, Ύεμένοι και Σύροι σηκώνουν άδιάφορα τούς ώμους. Ο Νείλος είναι θεός. Ποιός θνητός γνωρίζει τήν προέλευση τοῦ Θεοῦ; «Αν άναζητήσεις τήν πηγή τής ζωής, θά τρελαθείς», ψιθυρίζει μιá νύχτα στό αντί τοῦ Στρατή ένας έμπορος από τήν Παλμύρα. Και ίσως, μέ άλλα λόγια, τά ίδια νά τοῦ λέει και εκείνη ή άθηναινα σκλάβη πού ό Στρατής συχνά μνημονεύει και πού δηλώνει γόνος ενός κλάδου τής βασιλικής οίκογένειας των Σαββαϊτών. Μόνο πού εκείνη οφείλει νά γνωρίζει ότι ή πηγή αυτού πού σήμερα ονομάζουμε «Γαλάζιο Νείλο» βρίσκεται στήν ύπερχείλιση τής λίμνης Τάνα. Και, ασφαλώς, θά γνωρίζει άκόμα ότι κανείς ποτέ δέν ακολουθήσε τό ροῦ του, καθώς ό ποταμός κόβει σάν μαχαίρι τά αιθιοπικά ύψίπεδα, χάνεται σέ

ἀποπνικτικά φαράγγια καί κάνει ἓναν τεράστιο κύκλο ἑκατοντάδων μιλίων, πρὶν ἐνωθεῖ μὲ τὸ Λευκὸ Νεῖλο στὸ σημερινὸ Χαρτούμ. Στὸ Κάιρο τῆς ἐποχῆς ὅμως, κανεὶς δὲν μπορεῖ νὰ πεῖ τίποτα μὲ βεβαιότητα. Ἄλλωστε, καὶ ἡ βασιλικὴ Αὐλὴ τῶν Αἰθίοπων κρατᾷ ἐπτασφράγιστα τὰ μυστικά τοῦ Νεῖλου, ἀγνοώντας τὴν περιέργεια τῶν λευκῶν ἱεραποστόλων πού περιστasiaκὰ σκαρφαλώνουν ὡς τὰ αἰθιοπικὰ δουνά.

Πράγματι, μπορούμε νὰ φανταστοῦμε τὸν Στρατὴ νὰ περπατᾷ στὴ σκιά τῶν τειχῶν, νὰ χώνεται στὰ στενοσόκακα, νὰ κοντοστέκεται στὰ κουρεῖα, τὰ ξυλουργεῖα καὶ τὰ σιδεράδικα, ν' ἀποθαυμάζει βαριανασαίνοντας τίς πλούσιες καμπύλες τῶν γυναικῶν στὰ μπορντέλα, νὰ κλέβει ματιές ἀπὸ αὐτὰ τὰ σκιερὰ, προκλητικὰ, γεμάτα δάθος ἀνατολίτικα μάτια, νὰ βαριανασαίνει ἀπὸ τὴν ἀποπνικτικὴ ζέστη – ἢ ἴσως ἀπὸ τὸν πόθο, ὅπως ἐπείτα ἀπὸ πολλές δεκαετίες ὁ Φλομπέρ –, νὰ κλείνει δουλειές μὲ τοὺς ἀρχηγούς τῶν καραβανῶν. Γιατί ὁ Στρατὴς πρέπει, στὰ χρόνια πού ἔζησε στὸ Κάιρο, νὰ ἔβγαλε τὸ ψωμί του μὲ διαφόρους τρόπους καὶ ἦταν ἴσως αὐτοὶ οἱ τρόποι πού κάρφωσαν στὸ μυαλό του τὴν ἀδηφάγα περιέργεια γιὰ τὰ δάθη τῆς Μαύρης Ἡπείρου. Τὰ καραβάνια πρέπει ν' ἀποτελοῦσαν γι' αὐτὸν ἓνα διαρκές ἐρέθισμα, τὴ νευρικὴ ἀπόληξη ἄλλων τόπων, ἀγνωστων συνηθειῶν, διαφορετικῶν τρόπων ζωῆς. Τὸ ξανάπαμε, στὸ Κάιρο τῆς ἐποχῆς ἔφταναν προϊόντα ἀπὸ ὅλο τὸν παλιὸ κόσμο, τὸ Κάιρο ἦταν πλημμυρισμένο μυρωδιές καὶ γεύσεις ἀπὸ ἄλλους πολιτισμούς. Καὶ ὁ Στρατὴς εἶχε ἀνοιχτές τίς αἰσθήσεις του. Ἀποκομμένος ἀπὸ τὴν πατρίδα του, τὸ εἶχε πάρει ἀπόφαση πῶς τὸ μικρὸ νησί δὲ θὰ τοῦ ἀνοιγε ξανά τίς ἀγκάλες του. Καὶ ἂν αὐτὸ συνέβαινε ποτέ, ἡ Μῆλος δὲ θὰ εἶχε νὰ τοῦ προσφέρει πολλὰ, ρημαγμένη καθὼς ἦταν τὰ χρόνια ἐκεῖνα: ἀπὸ τοὺς σεισμούς, τὴν πανοῦκλα καὶ τίς ἀναθυμιάσεις τῶν ἐγκάτων τῆς γῆς, πού εἶχαν ἀφανίσει τὴν πρωτεύουσά της, τὴ Χώρα ἢ Ζεφειρία. Ἐπομένως – καὶ καθὼς ἔπρεπε νὰ δγάλει τὸ ψωμί του –, μπορούμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι δρῆκε στὸ ἐμπόριο τῶν μεγάλων ἀποστάσεων ἓναν τρόπο νὰ διοπορίζεται. Καὶ ἴσως νὰ προσέφερε παράλληλα τίς ὑπηρεσίες του στὸν μπέη τῶν Μαμελούκων, τὸν ἴδιο αὐτὸν ἄνθρωπο πού ἐφοδίασε τὸν Μπρούς μὲ μιά συστατικὴ ἐπιστολὴ ἰδιαίτερα χρήσιμη στὰ χρόνια ἐκεῖνα. [...]

Ὁ Ἀλί Μπέης ἀκούει μὲ προσοχὴ καὶ εὐγενὴ συγκατάβαση τὸν Μπρούς νὰ τοῦ μιλάει γιὰ τὰ σκέδιά του. Τὸν πιστεύει; Μπορεῖ ἓνας προορισμένος νὰ πολεμᾷ καὶ νὰ διοικεῖ καχύποπτος Ἀνατολίτης νὰ διανοηθεῖ ὅτι αὐτὸς ὁ καλοζωισμένος Εὐρωπαῖος ἔφτασε ὡς ἐδῶ ἀψηφώντας τοὺς Μαυριτανούς καὶ Ἀλγερινούς πειρατές, πού λυμαίνονται τὴ

Μεσόγειο, ἀπλῶς καί μόνο γιά ν' ἀνακαλύψει τίς πηγές τοῦ Νείλου; Ὅτι ξόδεψε χρόνια ὡς πρόξενος στήν Μπαρμπαρα, ὡς σπουδαστής ἀραβικῶν κειμένων στό Ἐσχοριάλ, ὡς ἐρασιτέχνης ἀστρονόμος καί τοπογράφος χαράσσοντας ἐπὶ χάρτου φανταστικές πορεῖες στήν καρδιά τῆς Ἀφρικῆς, προκειμένου ν' ἀνακαλύψει τίς πηγές τοῦ Νείλου στά ἀπόμακρα ἐκεῖνα βουνά, ὅπου οὔτε ἡ Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία οὔτε οἱ ἴδιοι οἱ Μαμελοῦκοι κατάφεραν ποτέ νά πατήσουν πόδι; Ὁ Μπέης χαϊδεύει τὸ ἀραιό, φαιοκίτρινο γενάκι του. Ματιές γεμάτες ἐπιφύλαξη. Ὑφέρπουσα ἔνταση. Ἐρχονται οἱ ναργιλέδες, τὰ πνεύματα ἡρεμοῦν. Ὁ πανύψηλος Σκοτσέζος, καθισμένος ἀναπαυτικά στό σοφά, ἀναμετράται μέ τὸ μέλλον. Τό ἀγιόκλημα μοσχοβολᾷ, ναρκώνοντας τὴ σκέψη. Τὰ φυλλώματα ἀναρριγοῦν αἴφνης. Ὁ Γραικός σιωπᾷ, ὁ Μαμελοῦκος ἀναμετράται μέ τὰ κέρδη. Μικρές οἱ πιθανότητες νά τὰ καταφέρει ὁ Σκοτσέζος – ἂν, ὅμως, ἐπιστρέφει μέ καλές πληροφορίες γιά τὸ ἀχανές κενό τοῦ Σουδάν, γιά τὰ μυθικά χρυσωρυχεῖα τοῦ Φαζούγκλι, γιά τοὺς θησαυροὺς τοῦ Αἰθίοπα βασιλιά; Εὐγενεῖς κοινοτοπίες, περικύκλωση τοῦ ἀντιπάλου, διαπραγμάτευση, τελετουργική ἀψιμαχία.

Ἡ συμφωνία κλείνει. Κανένα μέρος δέν ἔχει νά χάσει τίποτα. Ἡ Αἴγυπτος δέ φοβᾶται τὴν Εὐρώπη· ἡ ἐκπολιτιστική («ἐκσυγχρονιστική» θά λέγαμε σήμερα) ἐκστρατεία τοῦ Ναπολέοντα στήν Αἴγυπτο ἀπέχει ἀκόμα τρεῖς δεκαετίες. Οἱ Μαμελοῦκοι δέν μποροῦν ν' ἀπειληθοῦν ἀπὸ τίς ἀφηγήσεις ἐνός Σκοτσέζου πού θά καταγράψει κάποτε τίς περιπέτειές του μέ ἀποδέκτη ἓνα διψασμένο γιά ἐξωτισμό εὐρωπαϊκό ἀναγνωστικό κοινό. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ Τζέιμς Μπρους χρειάζεται τὸ φερμάνι τῶν μπέηδων τῆς Αἰγύπτου, πού θά τοῦ ἀνοίξει τίς πύλες τῆς ἐρήμου, θά τὸν ὁδηγήσει πέρα ἀπὸ τοὺς καταρράκτες τοῦ Νείλου, θά καθυστερήσει τοὺς τοπικούς φυλάρχους κατὰ τὴ διάρκεια τῆς μακρᾶς πορείας στά ἀνάντη τοῦ ποταμοῦ. Ἡ μήπως ὄχι; Ἡ μήπως ἡ πορεία θά τροποποιηθεῖ; Κανείς δέν ξέρεי ἀκόμα ὅτι προστριβές καὶ συρράξεις πέρα ἀπὸ τὸ Ἀσουάν θά στρέψουν τὴν ἀποστολὴ τοῦ Μπρους πρὸς τὸ λιμάνι τοῦ Κουσέιρ, στήν Ἐρυθρὰ Θάλασσα, καί ἀπὸ κεῖ, σέ ἓνα μακρὺ περίπλου δυὸ χιλιάδων μιλίων, πρὸς τὴ Μασάουα, στή σημερινή Ἐρυθραία. Ἡ περγαμηνὴ μέ τὴ σφραγίδα τοῦ μπέη θά ἀποδειχτεῖ πρακτικὰ ἄχρηστη, ἀλλὰ ὁ Μπρους χρειάζεται πρὸς τὸ παρόν ἓνα εἶδος ἠθικῆς στήριξης, μιὰν ἐξασφάλιση τῶν νώτων του δίπλα στήν ὀργανωτικὴ ἐμπειρία πού ὁ Μαμελοῦκος τοῦ ἐξασφαλίζει.

Οἱ βαριές σκιές ἔχουν τυλίξει τώρα τὸ κιόσκι, μικραίνοντας τὸν κόσμο. Ὁ ἀέρας θά χεῖ ἀλλάξει φορὰ γιατί, ξαφνικά, τὸ ἄρωμα τῶν ρόδων καί τοῦ γασεμοῦ καλύπτεται ἀπὸ τὴν ἀπόμακρη, ἔντονα

ρυπασμένη σκόνη τῶν στενοσόκακων καί τῶν τζαμιῶν· κάτουρο, κόπρανα, σαπισμένα φύλλα, στάσιμα νερά – οἱ πλημμύρες τοῦ Αὐγούστου ἔχουν ἀφήσει πίσω τους τὴν ἀποφορά τῆς σήψης. Ἡ ἐπικρινὴ τῶν ὁσφρητικῶν ὁδῶν μέ ἓνα ἀπόμακρο διαμέρισμα τῆς μνήμης, πού διαφυλάσσει μιὰ ρεαλιστικὴ ὄψη τῆς πραγματικότητας, κάνει αἴφνης τὸν μπέη ὁμιλητικότερο. Ἀφηγεῖται ἐκστρατείες, σφαγές, νίκες, τὰ παιδικὰ του χρόνια στὸν Καύκασο, ἀπὸ ὅπου εἰσάγονται ὡς σκλάβοι οἱ Μαμελοῦκοι στήν Αἴγυπτο, γιά ν' ἀπελευθερωθοῦν, στή συνέχεια, καί νά συγκροτήσουν τὴν ἀνίκητη κάστα τους: ἡ περηφάνια τῆς κατασκευασμένης αὐτῆς φυλῆς. Εἰκόνες ταξιδεύουν πάνω ἀπὸ τίς κληματαίδες – τὰ παραμύθια τῆς Ἱστορίας, σκέφτεται ὁ Γραικός. Ἀπλουστεντικές ἀφηγήσεις ἀμφίβολης χρηστικότητας. Μᾶς διδάσκουν κάτι; Σίγουρα ὄχι, λείει στὸν ἐναντὶ τοῦ ὁ Στρατῆς, ἀλλιῶς θά προοδεύαμε διαρκῶς. Τί συμπέρασμα νά βγάλει κανεὶς ἀπὸ αὐτὴ τὴν παράθεση σφαγῶν, ἀπὸ τίς εἰκόνες τῶν περήφανων, ὁμορφῶν Μαμελοῦκων μέ τὴ λόγχη ἢ τὸ καμπυλωτό σπαθὶ στό χέρι, νά ἱππεύουν ξέφρενα ἐνάντια σέ ὑποτιθέμενους ἐχθροὺς – Βεδουίνους τῆς ἐρήμου, μαύρους τῆς Νουβίας, Τούρκους τῆς Συρίας; Τὸ μέλλον διόλου δέν προβάλλει ὡς λαμπρὴ προοπτικὴ μέσα ἀπὸ αὐτές τίς ἀφηγήσεις πού δέν ἔχουν, οὔτως ἢ ἄλλως, τὴν ἀξίωση τῆς συγκρότησης μιᾶς Ἱστορίας. Καί ὅμως, ἴσως τελικὰ πρόκειται γιά τὴν πεμπτοσύνη τῆς Ἱστορίας: πόλεμοι καί ἀποκεφαλισμοὶ καί διασμοὶ καί κομμένα στήθη, πού κρατοῦν τὸ μαθητὴ καθηλωμένο. Ἱστορία εἶναι ἡ ἀποτύπωση τῆς παρακμῆς, θά ἀναλογίζεται ὁ ὑπόδουλος Γραικός ἀκούγοντας μέ σκεπτικισμό τὸν μπέη πού ὑπηρετεῖ. Βλέπει γιά πρώτη ἴσως φορὰ τοὺς Μαμελοῦκους ὡς ἓναν ἀναχρονισμό, μιὰ φθίνουσα μιλιταριστικὴ κάστα, μιὰ καταδικασμένη ὀλιγαρχία. Ἄν τὸ παρελθὸν σπανίως διδάσκει, ἂν τὸ παρόν προσφέρει μόνο φευγαλέες ἀναλαμπές αὐτοῦ πού δέν ὑπάρχει πιά, τότε ἴσως θά πρέπει νά προσδύουμε στό μέλλον: καθαρὸ, ἀτόφιο, κρυσταλλικὸ, χωρὶς ἀνώφελες ρίζες, μιὰ παρασιτικὴ κληματαίδα πού ἀναρριχᾶται πρὸς τὸ φῶς στηριγμένη στό νεκρὸ κορμὸ τῆς Ἱστορίας, μέσα ἀπὸ τίς πνιγνερὲς ἀναθυμιάσεις τῆς ἀναερόδρας σήψης.

«Μπέη μου, μπορῶ ν' ἀκολουθήσω τὴν ἀποστολὴ τοῦ Σκοτσέζου;» ρωτᾷ μέ καλὰ ὑπολογισμένο σεβασμὸ μόνις ἐκεῖνος τοὺς καληνυχτίζει.

Ἀλλὰ ὁ μπέης τὸ ἔχει ἤδη σκεφτεῖ ὁ ἴδιος. Ἐνας ἀκόμα χριστιανὸς στήν ἀποστολὴ –καὶ μάλιστα, ὀρθόδοξος– δέ θά κάνει κακὸ στήν κοπτικὴ Αἰθιοπία. Ἀντίθετα, θά ἀποτελέσει ἓνα εἶδος τοποτηρητῆ, ἓνα δεῦτερο μάτι, κάποιον πού θά προσκομίσει πληροφορίες διυλισμένες στή σοφία τῆς Ἀνατολῆς. Μιὰ ντόπια ματιά, αὐτὸ ὄντως χρειάζεται. Καί

ἔπειτα, ὁ Γραικός ἔχει ἀποδείξει στήν πράξη τή νομιμοπροσύνή του.

«Ἄν εἶσαι σίγουρος ὅτι τό θέλεις, δέν μπορῶ νά σ' ἐμποδίσω», τοῦ ἀπαντᾷ μέ καλὰ ὑπολογισμένη συγκατάβαση. «Τό κενό στό χάρτη πρέπει νά γεμίσει», προσθέτει μέ μιάν ἀναπάντεχη διορατικότητα – μιὰ φράση τοῦ Ἱμπν Χαλντούν ἴσως, πού ὁ σκληροτράχηλος αὐτός στρατιώτης ἔχει ἀποστηθίσει κατὰ παρέκκλιση τῶν συνηθειῶν τῆς κάστας του.

Ὁ Στρατής ἐπιστρέφει ἀνάλαφρος στό κονάκι του. Ἡ φελούκα γλιστρᾷ ἀθόρυβα στά μαῦρα νερά τοῦ Νεῖλου ὀδηγημένη ἀπό τόν ὑπρέτη του. Ἡ ψηλόλιγνη σιλουέτα τοῦ περίφημου τζαμιοῦ τοῦ Ἱμπν Τουλούν, τοῦ πρώτου τοῦ εἶδους του – χτισμένου ἀπό τοὺς πρώτους Μαμελούκους αἰῶνες πρὶν διαγραφεῖται στὸν ἑναστρο οὐρανό, μέ τὴν ἡμισέληνο νά κάθεται αἰφνης σάν ὥριμο πεπόνι στήν κορυφή τοῦ μινारे. Ἡ ἀνάλαφρη, κομψή κατασκευὴ κάνει τόν Γραικό νά νιώσει εὐτυχιμένος. Μπορεῖ ν' ἀφήσει πίσω του τό ἱστορικό ἔρμα, τὰ βαρίδια αὐτά πού σέρνονται γιὰ χρόνια στά πόδια του, καί ν' ἀφεθεῖ σέ μιὰ πραγματικὴ περιπέτεια στά βάθη τῆς Ἀφρικῆς. Μπορεῖ ν' ἀξιοποιήσει τὴ δυνατότητα τῆς λήθης – μέ ὅλα τὰ πλεονεκτήματά της. Μπορεῖ, μαζὶ μέ τόν Μπρούς, νά χαράξει τό μέλλον ἀγνοώντας τό ἀσάφές, χαοτικό περίγραμμα τοῦ παρελθόντος. Σπασμένα ἀγάλματα, μουνχλιασμένες κατακόμβες, ρημαγμένα κάστρα, δυσβάστακτες μνήμες ὡς περιμένουν τοὺς τοπογράφους τοῦ μέλλοντος. Ὁ Στρατής νιώθει ἐλεύθερος, καθὼς στά ἀριστερά του διαγράφονται οἱ τεράστιοι θολωτοὶ τάφοι τῶν Μαμελούκων, ἔργα τέχνης καθαυτά, πού ἐλάχιστα συμβαδίζουν μέ τὴν αἰμοδιψή τους ἱστορία. Πάλι ἡ Ἱστορία! Ὁ Στρατής τῆς γυρνάει ἐπιδεικτικά τὴν πλάτη ἀφήνοντας τό βλέμμα του ν' ἀκολουθήσει τόν ἀστραφτερό ποτάμιο δρόμο τοῦ φεγγαριοῦ – νά μαγευτεῖ γιὰ μιὰ φορά χωρὶς δεύτερες σκέψεις, χωρίς ἐνοχές.

Πῶς νά εἶναι τό φεγγάρι ἐκεῖ, στή Λαλιμπέλα, μέ τοὺς σκαλισμένους στά θράχια, μονολιθικούς κοπτικούς ναοὺς; Τό μόνο πού ξέρεי πρὸς τό παρόν εἶναι πῶς ὁ Νεῖλος κυλάει ἀδιάφορος γιὰ ὅποιοδήποτε ἀνθρώπινο ὄνειρο, γιὰ ὅποιαδήποτε φιλοδοξία, προσωπικὴ ἢ φυλετικὴ. Φιδοσέρενεται πρὸς τὴ θάλασσα καλυμμένος ἀπὸ τὴν ἀσημένια του ἀχλύ, χωρισμένος σέ τρία τουλάχιστον πόδια, σάν ἐκείνες τίς πλεξοῦδες στά μαλλιά τῆς Μέδουσας, ὡς τὰ στόμά του: τὴ Ροζέτη, τὴ Δαμιέτη, τό Ἀμπουκίρ, τὴ Σαλχίγια. Ἀπαθής, αἰώνιος, φορέας τῆς φυσικῆς ἱστορίας. Θά χυθεῖ στή Μεσόγειο, ἀφοῦ πρῶτα εὐλογήσει τὴ γῆ τοῦ Δέλτα, ἀποθέτοντας τὸ δούρο του, πού θά θρέψει ἑκατομμύρια ψυχῶν, καί ἀφοῦ ταῖσει τὴ ζωὴ: τὰ ψάρια, τὰ ὑδροδία πουλιὰ καί τὴν πληθωρικὴ βλάστηση. Ἐπειτα, θά ἐξατμι-

στεῖ ἀπὸ τόν καυτό ἥλιο τῆς Μεσογείου, θά ἐπιστρέψει σάν βροχὴ στὰ αἰθιοπικὰ ὑψίπεδα καί στίς διψασμένες ἐρήμους τοῦ Σουδάν καί νάτος πάλι, ὀλοζώντανος, σέ μιάν αἰώνια ἐπιστροφή. Νά πού τό καθετὶ ἐπιστρέφει στήν πηγὴ του, νά πού ἀκόμα καί τὰ ποτάμια γυρίζουν πίσω. Νά πού ἡ φυσικὴ ἱστορία μᾶς διδάσκει τό πῶς θά ἔπρεπε νά βλέπουμε – καί νά κατασκευάζουμε – τὴν ἀνθρώπινη.

Τελικά, πάντα μπαίνουμε στό ἴδιο ποτάμι. Κινούμαστε σέ κύκλους, ἀκολουθώντας τὴ φορά τοῦ χρόνου. Ἀλλά, πρόσκαιρα ἴσως, ἔχουμε τὴν ψευδαίσθηση πῶς βαδίζουμε γραμμικά, πρὸς τό τέλος. Αὐτό πιστεύει ὁ Σκοτσέζος, σκέφτεται ὁ Στρατής καθὼς περδαίει στήν ἀκτὴ καί βοηθαίει τόν ὑπρέτη του νά δέσει τὴ φελούκα.

«Ἄς τό πιστέψω καί ἐγὼ γιὰ λίγο, ὥς ἀφεθῶ στὸ ρεῦμα», μονολογεῖ δυνατὰ κι ὁ ἄλλος τόν κοιτάζει παραξενεμένος.

Ἀφήνοντας πίσω τους τό Κάιρο, ὁ Μπρούς, ὁ Μπαλουγκάνι, ὁ Στρατής καί ἡ συνοδεία τους ἀπομακρύνονται ἀπὸ πεντακόσια χρόνια κυριαρχίας τῶν Μαμελούκων. Κάθε μίλι πού καλύπτουν πρὸς τό Νότο τοὺς βυθίζει σέ μιὰ νέα πραγματικότητα. Ἡ ἐπιρροή τοῦ Καΐρου σταδιακὰ ἐξασθενοῦσε, καθὼς οἱ φρουρές κατὰ μῆκος τοῦ ποταμοῦ ἔπαιζαν ἓνα μᾶλλον συμβολικὸ ρόλο ἐπιτήρησης. Ἄν παρίστατο ἀνάγκη, τό τρομερὸ ἱππικὸ τῶν Μαμελούκων θά τιμωροῦσε παραδειγματικά τοὺς ἐξεγερμένους. Ἡ Μεγάλὴ Πύλη ἦταν πολὺ μακριά, ἡ Αἴγυπτος ξεκομμένη ἀπὸ τόν ἐξω κόσμο, ὁ Ἄνω Νεῖλος ἀπομονωμένος μέσ στό ἴδιο τό ἐσωτερικὸ τῆς Αἰγύπτου. Πέρα ἀπὸ τό Ἄσουάν καί τοὺς πρώτους καταρράκτες βασιλεῦσε τό κενό. Οἱ ἴδιοι οἱ Μαμελοῦκοι δέν εἶχαν ἀποτολμήσει νά τό ἐξερευνήσουν. Ἐξασφάλιζαν τὴ σχετικὰ ὁμαλὴ λειτουργία τοῦ ἐμπορίου κατὰ μῆκος τοῦ Νεῖλου, διευθετοῦσαν περιστασιακὰ ὀρισμένες διαφορές, ὅμως, κατὰ τὰ ἄλλα, ἦταν ἡ φυλετικὴ κοινωνικὴ ὁργάνωση πού κυριαρχοῦσε. Πέρα ἀπὸ τὰ νότια σύνορα τῆς Αἰγύπτου βρισκόταν ἡ πραγματικὴ, ἡ Μαύρη Ἀφρικὴ, ἀνεξερευνήτῃ ἀκόμα ἀπὸ τόν ἐξω κόσμο, ἂν καί, ὅπως εἶναι αὐτονόητο, πλήρως ἐξερευνημένη ἀπὸ τοὺς γηγενεῖς – τοὺς πρώτους ἀνθρώπους πού στάθηκαν στά πόδια τους.

Ὁ Σκοτσέζος, ὁ Ἰταλὸς καί ὁ Ἕλληνας... Ἀνέκδοτο δέ θυμίζει: Ἀναμφίβολα ἡ σχέση ἦταν ἄνιση, τό τρίγωνο κάθε ἄλλο παρά ἰσοπλευρο. Ἀλλά ἡ σκληρότητα τῆς ἐρήμου ἀπαιτεῖ κάποιας μορφῆς ἰσονομίας, παρὰ τό ὅτι αὐτὸ τό πρώτο μέρος τοῦ ταξιδιοῦ θυμίζει, κυρίως καί κύριοι σύνεδροι, σημερινὸ τοῦριστικὸ πακέτο – μέ πολλές διαφορές, ἐννοεῖται. Ἡ ἀπειλή τῆς πανούκλας ἦταν τότε ὑπαρκτὴ,

ή σχιστοσωμίαση και ή έλεφαντίαση καραδοκοῦσαν για όποιον άψηφοῦσε τίς άπειλές του ποταμού και ό «σκώληξ τής Γουνέας» θά χτυποῦσε —στήν έπιστροφή, όμως— τόν ίδιο τόν Μπρούς. Καί βέβαια, κυρίαρχη ήταν, όπως και στίς μέρες μας, ή άπειλή τής δυσεντερίας. Φακές και πεπόνια, σταφύλια και ντομάτες ποτίζονταν μέ νερά πού άπαιτούσαν γερές άντιστάσεις. Ό Μπαλουγκάνι θά γινόταν θύμα της αλλά πολύ άργότερα, στό Γκοντάρ. Δέν ήταν άπλή υπόθεση ή πρόβλεψη τών κινδύνων, στους όποιους πρέπει νά περιλάβουμε τίς φυλές τών Βεδουίνων πού περιφέρονταν μέ τά κατοίκια τους στην έρημο, διέμεναν σέ άνοιχτές, καλά άεριζόμενες σκηνές και ήταν πάντα έτοιμοι νά «φορολογήσουν» τόν άφρονα ταξιδιώτη, προσφέροντας, άμέσως μετά, τή φιλοξενία τους. Η άνεξαρησία αυτών τών νομάδων, ή γνώση του έδάφους, ή ικανότητά τους νά βρίσκουν νερό και χορτάρι για τά ζώα πρέπει νά γοήτεψαν τόν Στρατή, άν κρίνουμε από τίς μεταγενέστερες μαρτυρίες του. Ό νομαδισμός προέβαλλε ως δικαίωση τών έπιλογών του: Ύπήρχαν άνέστιοι άνθρωποι πού, επιλέγοντας ως τρόπο ζωής τήν άέναη μετακίνηση, είχαν για σπίτι τους τόν κόσμο όλο. Ό Στρατής θά σκέφτηκε: Κι άν αυτή εί- ναι ή πραγματική μοίρα του ανθρώπου; Κι άν από κάπου ξεκίνησε και εξαπλώθηκε και κατακυριεύσε τή γη; Άν ό Θεός τόν έπλάσε ακριβώς έτσι, ικανό νά κόβει τά δεσμά του, νά ζει όπουδήποτε, νά προσαρμόζεται στους πιο έτερόκλητους τόπους, ν' άναζητά επίμονα τό άγνωστο; Άν τουτοι δώ οι νομάδες δέν είναι παρά τά πραγματικά παιδιά Του, αυτοί πού διαφύλαξαν τό λόγο Του, τήν υπέρτατη έντολή Του ν' άψηφήσουν τόν πλούτο και τή συσώρευση και τήν έντοπιότητα (πού συνδέονται μέ τά θανάσιμα άμαρτήματα της πλεονεξίας, της λαιμαργίας, του φθόνου και της άρπαγής); Άν, μέ σημερινούς «οικολογικούς» όρους, ό άνθρωπος δέν είναι παρά ένα όπορτουνιστικό είδος; Οι Βεδουίνοι δέν είχαν τίποτα νά χάσουν. Τείχη τους ήταν οι άμμοθίνες, όπλο τους ό καντός ήλιος, ζωή τους ό χώρος, γραμμή άμυνάς τους ή άπεραντοσύνη της έρήμου, μοναδικός έχθρός τους ή τυραννία της ανάγκης.

Τί είδαν, στην πραγματικότητα, οι ταξιδιώτες μας σέ αυτό τό πρώτο κομμάτι του ταξιδιού τους; Πρέπει νά λάβουμε υπόψη ότι εκεί, στά 1769, δέν ύφίστατο κανένα γνωστικό πεδίο πού θά προσομοίαζε μέ τή σημερινή Αίγυπτιαολογία. Ό Πανσανίας, ό Ηρόδοτος και ό Στράβων ήταν ίσως οι μό- νες διαθέσιμες πηγές μέ γεωγραφική άξία — άν και πολλά είχαν, φυσικά, αλλάξει από τήν εποχή τους, μέ προεξάρχουσα τήν άραβική επέκταση. Ακόμα και άνθρωποι ευρείας μόρφωσης —όπως ό Μπρούς— είχαν ελάχιστα δεδομένα, στά όποια νά μπορούν

νά βασιστούν, και αυτά άνήκαν περισσότερο στη σφαίρα τής προφορικής παράδοσης. Εκεί ήταν πού ό Στρατής θά άποδείκνυε τήν υπεροχή του. Στά χρόνια του στό Κάιρο έχει τελειοποιήσει τά άραβικά του και έχει άποκτήσει ταλέντο στη συνεννόηση μέ άπόμακρες φυλές, μέσω της έπαφής μέ τά καραβάνια. Έχει μεταβληθεί σέ έναν πραγματικό Άνατολίτη και ή σκούρα του έπιδερμίδα —κάπου άναφέρει, μέ πικρό χιούμορ, ότι ίσως είχε παλπού Σαρακηνό— άποτελεί άξιόπιστο διαβατήριο. Επι- πλέον, θαυεία μέσα του δέχεται ότι ή Ίστορία θά ήταν ένα πλαδαρό μύθευμα χωρίς τή συμβολή της Γεωγραφίας — ή όποία δέ ζούσε παρά στίς παρα- δόσεις τών αυτόχthonων φυλών.

Βεβαίως, και ό Μπρούς δέν ύστερεί σέ έμπειρίες — κάθε άλλο, μάλιστα. Κοντεύει τά σαράντα τώρα και έχει ξοδέψει κάπου δεκαπέντε χρόνια μακριά από τήν πατρίδα του. Έχει επίσησει —ως Βρετανός πρόξενος στό Άλγέρι— από τίς έντριγκες, τή βαρβα- ρότητα και τό φθόνο. Έχει επιδιώσει από ναυάγια, ένέδρες και μονομαχίες σώμα μέ σώμα. Τό όνειρό του ν' άνακαλύψει τίς πηγές του Νείλου έχει πα- ραμείνει άθικτο, παρά τίς άντιξοότητες του μονα- χικού ταξιδιού, και ό προδυρηνικός ρομαντισμός του τόν έξοπλίζει μέ αυτό τό έκρηκτικό κράμα πε- ριέργειας και άγάπης για ό,τι δέ ζει πιά και, κυ- ρίως, για ό,τι μένει ν' άνακαλυφτεί. Παρ' όλα αυτά, ό Γραικός είναι ένα καλό στήριγμα. Η κοιλτούρα του έχει μία γεωγραφική έγγύτητα μέ τό κενό πού χάσκει μπροστά τους, ενώ παραμένει ένας ύποτε- λής Άνατολίτης. Καί έπειτα, μιλάει τέλεια γαλλικά και άραβικά, ή Αίθιοπία σκλάβα του του έχει μά-θει νά γράφει στά γκεές και νά ψελλίζει άμχαρικά, ενώ αρχίζει νά μαθαίνει και άγγλικά διαβάζοντας τά βράδια τίς σημειώσεις του Μπρούς — του τό έχει επιτρέψει ό ίδιος, ύποτιμώντας ίσως τήν κριτική ικανότητα του Γραικού. Ό Σκοτσέζος βαδίζει προς τό κενό του χάρτη μέ τή θεβαιότητα ότι θά τό γε- μίσει. Ό Γραικός δείχνει έξαρχής μιάν ένστικτώδη άδεδαιότητα πού όφείλουμε νά εκτιμήσουμε στίς μέρες μας: Δέν ύπάρχουν κενά στους χάρτες, ύπό- ρχουν κενά στην ανθρώπινη γνώση. Ό Σκοτσέζος είναι έτοιμος νά έκπλαγεί μέ αυτά πού θ' άντικρί- σει — έπείγεται νά τά προσφέρει στό διψασμένο για έξωτισμό ευρωπαϊκό κοινό. Ό Γραικός, από τή με- ριά του, ξέρει νά περιμένει. Διέπεται από τήν επί- γνωση ότι τό άγνωστο είναι ή άλλη όψη του γνω- στού, ότι ύπάρχει μία συνέχεια στα πράγματα, ότι όσα άποκαλυφτούν στα μάτια τους έχουν, στην πραγματικότητα, άποκαλυφτεί σέ άλλα μάτια — έστω κι άν δέν έχουν καταγραφεί. Ό ένας είναι έ- τοιμος ν' αναλύσει περιγράφοντας, ό άλλος νά συν- θέσει στοχαζόμενος. Ό ένας έχει εξασφαλισμένο κοι- νό, ό άλλος έχει ως μόνο άκροατή τή συνείδηση

του. Ο ένας θ' αντιπαλέψει τὰ φαντάσματα αυτοκρατόρων πού δέν κατάφεραν νά φτάσουν ὡς τίς πηγές, ὁ ἄλλος θ' ἀφουγκραστεῖ ἀγρίους – πού ἔχουν, ἐνδεχομένως, βρέξει τὰ πόδια τους στά ἱερά νερά. Ο ἕνας ἀνήκει σέ ἕναν πολιτισμό ἐπιθετικό, ἐπεκτατικό, ὀρθολογικό, σίγουρο γιά τόν ἑαυτό του, γι' αὐτό βαδίζει κατευθεῖαν πρὸς τό στόχο δηλώνοντας μέ εὐλικρίνεια τίς προθέσεις του. Ο ἄλλος ἀνήκει σέ μιὰ κουλτούρα πού ἔχει φθαρεῖ, ἔχει συρρικνωθεῖ, πρακτικά ἔχει ἐκμηδενιστεῖ – εἶναι φορέας μιᾶς ἱστορίας πού δέ συνιστᾷ παρά ἕνα ντεκόρ ἐνσωματωμένο στή γεωγραφία. Μέ δύο λόγια, ὁ ἕνας θέλει νά γεμίσει ἕνα κενό, ὁ ἄλλος νά χαθεῖ μέσα σέ αὐτό. Ο ἕνας ἔχει ἕνα αἶσθημα ἀποστολῆς, ὁ ἄλλος θέλει ν' ἀφεθεῖ στίς αἰσθήσεις του.

Ἄς τούς φανταστοῦμε ν' ἀναπλέουν τόν Νεῖλο, ἀπό τό Κάιρο ὡς τό Ἀσουάν. Πρέπει ν' ἀπολαμβάνουν αὐτό τό ταξίδι. Γνωρίζουν ὅτι πολύ δυσκολότερες μέρες θ' ἀκολουθήσουν καί ὅτι μποροῦν ν' ἀφεθοῦν σέ αὐτή τήν ἀργόσυρτη διαδοχή εἰκόνων πού ἐκτυλίσσονται μέρα μέ τή μέρα, προσφέροντάς τους μιὰ διδακτική ἐπανάληψη. Ἡ ταλαιπωρία τοῦ ταξιδιοῦ, ἡ ἔλλειψη ἀνέσεων καί ἡ θεωρητική ὑπαρξη κινδύνων ἴσως τούς κάνουν ἀνήσυχους, ὅμως ὁ Μπρούς βρίσκεται σίγουρα σέ δυσχερέστερη μοῖρα: Ὅφειλε νά πετύχει ἐκεῖ ὅπου ἀπέτυχαν τόσοι καί τόσοι. Κατά τὰ ἄλλα, ἡ διεύδυση αὐτή στό γεωγραφικό χῶρο τῆς Ἀφρικῆς μοιάζει μέ ἕνα ταξίδι στό χρόνο. Κάθε μίλι πού διανύεται ἀποκαλύπτει ἀναχρονισμούς. Βόδια ζεμένα σέ ξύλινους τροχούς περιστρέφονται μονότονα ὀλημερίς ἀνασύροντας ἀπό τό ποτάμι ξύλινους κουβάδες. Φελοῦκες διαπλέουν τό Νεῖλο, ὅπως ἀκριβῶς τήν ἐποχή τῶν

Φαραώ. Πλῆθινα σπίτια ζώνουν τίς δύο ὄχθες. Καπνὸς ἀναθρώσκει. Δυὸ γέροι ἀποπατοῦν στά ρηχὰ τοῦ ποταμοῦ. Κροκόδειλοι λιάζονται, σάν ἀπολιθώματα. Παιδάκια –μελαμψά, πανέμορφα, μέ στυλνὸ δέρμα– πλατσουρίζουν στά νερά. Γεωργοὶ σπρῶχνουν τὰ πανάρχαια ὑνιά τους στὸν εὐφορο βοῦρκο. Ἀρχαϊκὴ ζέστη, ἐξοντωτικὴ, ἀποχαυνωτικὴ. Α, ναι! Καί καταπράσινα χωράφια –ζαχαροκάλαμο, ταμπάκο, ρύζι, φακὴ, καρπούζια– ζώνονται ἀπὸ καλαμιῶνες, χουρμαδιές καί βοῦρλα. Στά ρηχά, νεροβούβαλοι. Γυναῖκες τραγουδοῦν γονατιστές βάζοντας τήν μπουγάδα τους.

Ἄς σημειώσουμε ὅτι στά χρόνια ἐκεῖνα ἡ πράσινη ζώνη ἐκατέρωθεν τοῦ ποταμοῦ ἦταν αἰσθητὰ στενότερη ἀπὸ ὅσο σήμερα, καθὼς οὔτε τό φράγμα τοῦ Ἀσουάν εἶχε κατασκευαστεῖ, οὔτε, ἐπομένως, καί τὰ συνοδευτικὰ ἀρδευτικὰ ἔργα. Ὅλα τὰ ὑπόλοιπα παρέμεναν ὅπως στά χρόνια τῶν Φαραώ, ὅπως ἴσως καί σήμερα, μέ τήν ἐξαίρεση τῶν ἀρδευτικῶν καναλιῶν καί τοῦ αἰσθητὰ μικρότερου μεγέθους τῶν ἀνθρώπινων οἰκισμῶν. Ὅμως, ἡ πορεία δείχνει χωρὶς τέλος. Ο Μπρούς ἀδημονεῖ, ἐκνευρίζεται. Ο Γραικὸς τὸν καθουχάξει. Μιὰ μέρα, μάλιστα, τοῦ θυμίζει ὅτι ἡ διαδικασία τοῦ ταξιδιοῦ εἶναι μέρος τῆς ἀποστολῆς καί ὅτι τὰ ἀπρόβλεπτα ἀπαιτοῦν ἀσκήση στήν ὑπομονή. Ο Σκοτσέζος τὸν κοιτάζει σάν νά μὴν τὸν ἔχει ξαναδεῖ στή ζωὴ του. Ὑψώνει τό ὄπλο του καί πυροβολεῖ ἕνα νεαρό κροκόδειλο. Τό μνημειακὸ ζῶο μοιάζει νά χαμουριέται, ἔπειτα, γέρνει στό πλάι ἀποκαλύπτοντας τὴ γλοιώδη λευκὴ κοιλία του. Τό ρεῦμα τό παρασύρει, ἐνῶ μιὰ δάρκα μέ ἰθαγενεῖς τό παίρνει στό κατόπι μέ ἐνθουσιώδεις κραυγές. «Τό κρέας του φτιάχνει

καλή σούπα», τόν πληροφορεί ο πλοηγός. Θά φάει όλο τό χωριό άπόψε – γεύση άνάμεσα σέ κοτόπουλο καί ψάρι. Ό Σκοτσέζος στραβομουτσουνιάζει μέ άποστροφή.

Καί όμως, τό ταξίδι αυτό προσφέρει ειρήνη, όπως άκριδώς καί σήμερα. Μέρη καί νύχτες παραμένουν μονότονα ίδιες, ένώ ή κάθε καμπύλη του ποταμού άποκαλύπτει έκτυφλωτικά πράσινα χωράφια, νέα πλίνθινα σπίτια, μισοθαμμένα μνημεία καί, πέρα από αυτά, τήν άτέλειωτη άμμο, διακοπτόμενη από κίτρινες καί μαύρες προεξοχές βράχων – τό πλαίσιο του πίνακα πού όριοθετεί τό τοπίο. Υπάρχει κίνηση, ασφαλώς, οι νεροδούβαλοι, τά γαιδούρια, οι καμήλες, τό ίδιο τό ποτάμι, αλλά πρόκειται για μία κυματοειδή μετατόπιση άντικειμένων. Οι ταξιδιώτες μας αφήνονται σέ αυτή τή διαδικασία έμβύθισης στο χρόνο, πού μοιάζει μέ άργή περιστροφή περί τόν άξονά τους. Τό σούρουπο, τά οικόσιτα ζώα γλιστρούν μέ άνακούφιση στο χλιαρό, καφεκίτρινο νερό καί όλα δείχνουν έτοιμα νά ξαναρχίσουν. Τά νυχτολούλουδα ξυπνούν καί στέλνουν τά σήματα τους, άνάκατα μέ θαριές μυρουδιές κοπριάς, σάπιας καύσιμης ύλης, καλαμιώνων, ύγρου χώματος. Α, ναί! Καί πουλιά, πολλά πουλιά, πάπιες καί έρωδιοί, πελαργοί καί χουλιανοί, άναρίθμητα χελιδόνια καί φλαμίνγκο, σάν νά χουν ξεπηδήσει από τά πανάρχαια μνημεία, άφου πρώτα δάνεισαν τή μορφή τους στις αίγυπτιακές θεότητες.

Τά μνημεία: Έδώ πρόκειται για μία διαρκή άποκάλυψη πού ό Ιταλός μοιάζει ν' άπολαμβάνει περισσότερο από όλους. Είναι καλύτερος σκιτσογράφος από τόν Μπρούς καί στά χέρια μας έχουν φτάσει έλαιογραφίες καί χαρακτηριστικά του από μέρη όπως ή Πομπηία, ή Καρχηδόνα καί, φυσικά, ή κοιλάδα του Νείλου. Γοητεύεται από τή θαμμένη ιστορία, τά μνημεία του παρελθόντος τά μισοσκεπασμένα από τήν άμμο, τίς άραβικές καλύβες καί τά ισλαμικά τεμένη τά χτισμένα πάνω σέ πτολεμαϊκές κολόνες, τά τουρκικά φυλάκια τά ρημαγμένα από τήν ύγρασία του ποταμού. Η ομάδα θά γοητευτεί άπό τήν Ντεντέρα καί τήν Άβυδο, άπό τήν Έσνα καί τό Λούξορ, άπό τό Έντφού καί τό Κομ Όμπο. Μπορεί ό Μπρούς νά είχε καρφωμένο στο νού του τόν έσχατο στόχο, αλλά τά υπόλοιπα μέλη τής άποστολής θά έμειναν έκθαμβα στή θέα των τεράστιων ξεχασμένων ναών, θ' ανακάλυψαν συλημένους υπόγειους θαλάμους γεμάτους άγάλματα καί ζωηρές πολύχρωμες τοιχογραφίες, θά ένιωσαν τήν άνυπομονησία εκείνου πού έχει ήδη δει τόσο πολλά, ώστε είναι σέ θέση νά κατανοήσει πόσο πολλά μένουν ακόμα νά δει.

Θά αισθάνθηκαν ίσως μικροί καί άνεπαρκείς μπροστά στή χρονική κλίμακα πού βάραινε σάν ταφόπετρα πάνω από μιά ιστορία πού δέν είχε ακό-

μα γραφεί. Οι καταγραμμένες παρατηρήσεις –του Μπρούς, κυρίως– είναι συχνά λανθασμένες ή, έστω, έπιτηδευμένες, αλλά υπάρχει ζωντάνια καί φρεσκάδα στήν έκ μέρους αυτής τής παράξενης ομάδας προσέγγιση των ξεχασμένων επί δυό καί τρεις χιλιετίες μνημείων. Τό παρελθόν συναντούσε τό παρόν μέσα σέ μιά άποσπασματική, άπατηλή λάμψη εκεί, στίς παρυφές τής έρήμου, καί οι ταξιδευτές μας, άναπαντικά ξαπλωμένοι στήν πρύμνη τής φελούκας, μέ τήν αύρα τής έρήμου νά δίνει ζωή στο κατάσπρο τριγωνικό πανί, θά ένιωσαν καθησυχαστικά άποσπασμένοι καί από τά δυό. Οι αίγυπτιακές θεότητες, οι Φαραώ, οι όβελίσκοι, τά άκατανόητα ιερογλυφικά δέ διέθεταν πλέον τόν ισχυρό συμβολισμό του παρελθόντος. Δέν τους μετέφεραν κανένα μήνυμα άθανασίας ή, έστω, έξουσίας, παρά μόνο τή βεβαιότητα ότι βρίσκονταν ένώπιον έξαιρετικά στυλιζαρισμένων μορφών τέχνης. Ό Άνουβις καί ό Ώρος, ό Όσιρις καί ή Ίσις δέν μπορούσαν παρά νά τροφοδοτήσουν μέ πανάρχαιες προλήψεις καί φοβίες τους αυτόχθονες πλοηγούς καί βασιτάζους. Τό ίδιο μέ τά ιερογλυφικά. Δέν ήταν δυνατόν νά προσεγγιστεί τό πραγματικό τους νόημα –παράθεση μαχών καί θριάμβων, άπαρίθμηση πτωμάτων καί κατακτημένων έδαφών, επίδειξη ισχύος– παρά μόνο ή διακοσμητική τους ισχύς, στους τοίχους των μισοθαμμένων ναών του Καρνάκ καί του Λούξορ. Η μνημειακή άκίνησία προσετίθετο στήν τεμπελιά του ποταμού καί τήν ασύλληπτη άπεραντοσύνη τής έρήμου, πέρα από τή σειρά των λόφων πού έξωναν τήν πορεία τους. Ό Μπρούς πρέπει –στις στιγμές τής ήρεμίας, τουλάχιστον– νά καταλήφθηκε από ένα φαντασιακό ντελίριο, έκτός κι αν πρόκειται για μιάν έκ των ύστερων κατασκευή, ό-ταν πιά συνέγραφε τό βιβλίο του – γνωστή ασθένεια των φιλόδοξων έξερευνητών. Σέ κάθε περίπτωση, ό Νείλος είναι ικανός νά σέ τροφοδοτήσει μέ φαντασιώσεις ή, τουλάχιστον, μέ πολλαπλές άναγνώσεις, αν έχεις τήν τύχη νά τόν ζήσεις μιά φεγγαρόλουστη νύχτα κοντά στήν Κοιλάδα των Βασιλέων ή στή νήσο Έλεφαντίνη.

Νά χάραξαν τά όνόματά τους σέ κάποιο άγαλμα, δίπλα σέ εκείνα των Ρωμαίων λεγεωνάριων; Αυτό μάλλον συνέβη στήν έπιστροφή, στο Άμπού Σιμπέλ. Νά συγκρουστήκαν μέ τρωγλοδύτες πού είχαν καταλάβει τους μισοθαμμένους ναούς; Νά συνάντησαν τιμωρούς ή ίσως νά προκάλεσαν τήν έλευσή τους; Όλα είναι πιθανά καί όλα είναι δυνατό. Ασφαλώς θά βρέθηκαν στον πειρασμό νά έλαφρύνουν τους συλημένους τάφους από έλληνιστικά κτερίσματα καί νά ένθυλακώσουν στις δερμάτινες σακούλες τους σκόνη από τίς μούμιες – περιζήτητη τότε στήν Ευρώπη. Εκεί έρχεται ως έκλαμψη ή άπλή αλλά τόσο αίχμηρή ιδέα πού, αν δέν κάνω λάθος, άποδίδεται στον Μπαλουγκάνι:

«Οἱ αἰγυπτιακοὶ κολοσσοὶ δὲ διαθέτουν χάρη. Εἶναι ἀπλοί, βαρεῖς καὶ στέρεοι, χωρὶς τὴν ἐκλέπτυνση καὶ τὴν ἁρμονία τῶν ἐλληνικῶν ἀγαλμάτων. Ὁμῶς, οἱ Αἰγύπτιοι τεχνίτες δὲν εἶχαν ἄλλες εἰσορᾶς, δὲν εἶχαν δεχθεῖ ἄνωθεν ἐπιρροές. Γι' αὐτὸ καὶ ἡ τέχνη τους, δηλαδή τὰ μοτίβα πού κυριαρχοῦν στίς κολόνες τους, δὲν εἶναι παρὰ ἀντιγραφὴ τῆς φύσης: τοῦ λωτοῦ, τοῦ παπύρου, τοῦ ἐρωδίου, τοῦ φοίνικα».

Ἡ τελικὴ πορεία τους πρὸς τὸ Ἀσουάν ἐνεῖχε διαρκεῖς ἀπογοητεύσεις. Νέα ἔφταναν διαρκῶς ὅτι στὴ Νουβία καὶ στὸ Σουδάν τὰ πράγματα ἦταν ἐξαιρετικά ἐπικίνδυνα. Ὁ Στρατὴς ἔχει τώρα τὴν πρώτη του ἀνοιχτὴ σύγκρουση μὲ τὸν Μπρούς, παραινώντας τον, ἐνῶ ἀπέχουν λίγα μίλια ἀπὸ τὸ Λουῆσορ, νὰ πάρουν τὸ δρόμο τῆς Ἐρυθρᾶς Θάλασσας καὶ νὰ φτάσουν ἀπὸ κεῖ ὡς τὰ αἰθιοπικὰ παράλια. Ὁ Μπρούς, ξεροκέφαλος, τοῦ θυμίζει ποιὸς εἶναι τὸ ἀφεντικό, ὁ Γραικὸς τὸν πληροφορεῖ ὅτι τὸν εἶχε ἤδη προειδοποιήσει στίς ἀρχές τοῦ ταξιδιοῦ, ὁ Μπρούς τὸν ἀπειλεῖ μὲ ἐκδίωξη ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ, ὁπότε ὁ Γραικὸς μονολογεῖ:

«Ἐγὼ δὲν εἶμαι παρὰ μιά σκιά, ἀκολουθῶ τὴν ἀποστολὴν σάν φάντασμα. Δὲν πῆρα μαζί μου ἀποσκευές καὶ δὲ θά φέρω τίποτα πίσω».

Ὁ Μπρούς τὸν κοιτάζει σάν χαμένος, πιστεύοντας ὅτι εἶναι τὰ ἀνεπαρκῆ γαλλικά του, πού φταῖνε γιὰ τὴ σύγχυση. Ὡς ἐδῶ, ὅμως. Γιατί ἡ μονοτονία τοῦ Ἄνω Νείλου δημιουργεῖ ψευδαισθήσεις – ὑπόσχεται ἕναν κόσμον εἰρηνικό, ὅπου ἡ φυσικὴ ἱστορία καθυποτάσσει τὴν ἀνθρώπινη.

Στὴν περιοχὴ τοῦ Κομ' Ὀμπο τὰ χωριά εἶναι περισσότερο φτωχὰ καὶ δείχνουν μισοκατεστραμμένα: Πουλερικά, περιστέρωνες, χωράφια σπαρμένα μὲ ζαχαροκάλαμο, σπίτια ζωηρὰ βαμμένα μὲ ὠχρα, μικρές ψαρόβαρκες, φραγμένα κανάλια καὶ οἱ ἀναπόφευκτοι ὑδροτροχοί, μὲ τὰ βουβάλια νὰ τοὺς κινοῦν σὲ ἕναν ἀέναον κύκλον. Ἡ αἰωνιότητα τῆς ἐπανάληψης καθιστοῦναι τὰ νεῦρα. Δίπλα σὲ αὐτὸ πού ὁ Μπρούς ὀνομάζει «ἀπουσία καινοτομίας» καὶ «ἀπόλυτη ἄγνοια», τοὺς αἰφνιδιάζει ἡ εὐγένεια, τὸ γέλιο, ἡ φιλοξενία τῶν γηγενῶν. Πρόκειται γιὰ μιά πρόσκαιρη εἰρήνη, ὅπου τὰ γεγονότα τῆς ζωῆς – ὁ θρίαμβος τοῦ παρόντος – ἐπιτρέπουν μεγάλα διαστήματα ἡρεμίας, ὅπου οἱ συγκινήσεις ὑποχωροῦν μπροστὰ στὰ διαρκοῦντα αἰσθήματα, ὅπου ἡ ἐπαναληψιμότητα ἀνάγεται σὲ ὑπέροτατη ἀρχὴ καὶ οἱ πρόσκαιρες ἐντυπώσεις ὑποβάλλουν τὴν εἰς βάθος ἀνάλυση. «Πρόκειται γιὰ μιά Βιβλικὴ θεώρηση τῆς ζωῆς», θὰ ψελλίσει ὁ Μπαλουγκάνι, μιά θεώρηση πού ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὴν ἐτήσια ἀνοδο τῆς στάθμης τοῦ Νείλου, ἀπὸ τὴν ἀνατολὴ καὶ τὴ δύση τοῦ ἡλίου, ἀπὸ τίς πλημμυρες καὶ τὴν ἀπόσυρση τῶν νερῶν. Ἡ λευκὴ κάψα τοῦ μεσημεριοῦ, οἱ λεῖοι ρο-

δαλοὶ λόφοι, ὁ χαλαζιακὸς φωτισμὸς τῆ νύχτα ἀπὸ μιά σελήνη πού μοιάζει μὲ σκιώδη ἀπομίμηση τοῦ ἡλίου, τὸ μονότονο τραγούδι τῶν καμηλιερῶν, τὰ πολύχρωμα σχέδια στὰ νουδιακά σπίτια, οἱ φελοῦκες πού σχίζουν τὰ καφετιά νερά, χωρὶς νὰ προκαλοῦν ρυτιδώσεις, καθιστοῦναι τοὺς ταξιδιώτες.

Καθὼς ἡ Νῆσος τῶν Φίλων δὲν ἔχει ἀκόμα κατακλυστεῖ ἀπὸ τὰ νερά τοῦ φραγματος, οἱ ἐπισκέπτες μας ἐπιχειροῦν μὲ ἕνα στολίσκο ἀπὸ φελοῦκες – ἕνα μικρὸ στρατό – μίαν ἐπίσκεψη στὸν ἐκεῖ πτολεμαϊκὸ ναὸ τῆς Ἰσιδος. Τοὺς ὑποδέχεται μιά βροχὴ ἀπὸ βέλη. Ἡμῖνες μισόγυμνοι Νούβιοι, μὲ ἕνα θαμβαστικὸ ὕψος στὴ μέση, τοὺς ἀπειλοῦν, ἀλλὰ τὰ βέλη πέφτουν στὸ νερὸ σάν ψόφια πουλιά. Πρόκειται περισσότερο γιὰ μιά τελετουργικὴ ἀπειλὴ πού ἐπιβεβαιώνει, ὅμως, ὅτι ἡ περιοχὴ δρῖσκεται σὲ ἀναστάτωση. Ὁ Γραικὸς προφταίνει, ἐντούτοις, ν' ἀποθαυμάσει τὰ μνημεῖα πάνω στὸ νησί, τὸ περιέργο αὐτὸ κράμα ἐλληνιστικῆς καὶ αἰγυπτιακῆς τέχνης – τὴ χαμένη λατρεία τῆς Ἰσιδος, πού ἐπανεμφύτευσε ἐδῶ οἱ Πτολεμαῖοι, γιὰ νὰ μεταφέρουν σὲ ἀσφαλὲς μέρος τὸ ἐπίκεντρο τῆς ἀναβίωσης τῆς ἀρχαίας θρησκείας. Ἐπιστρέφουν γιὰ τὴ νύχτα στὴν ἀσφάλεια τοῦ προμαχώνα τοῦ Ἀσουάν, μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἀγρίους.

Ἦταν μιά παράξενη ἀσφάλεια: ἐκκωφαντικὴ ἡσυχία πού τονιζόταν ἀπὸ τὸν ἀπόηχον τῶν νουδιακῶν τυμπάνων, μιά πρώτη γεύση τῆς Μαύρης Ἀφρικῆς. «Εἶδατε τίς γυναῖκες τους; Πανέμορφες», ρωτᾷ ἐπιβεβαιωτικὰ ὁ Γραικὸς τὸν Μπρούς καὶ ὁ Μπαλουγκάνι, τρέμοντας ἀπὸ ρίγη, τοῦ ἀπαντᾷ: «Εἶσαι τρελός». Οἱ βαριές ἀναπνοές τους ἦταν, ἀργότερα, ὁ μόνος ἦχος πού διέκοπτε τὴν τρομακτικὴ ἡσυχία τῆς ἀφέγγαρης νύχτας. Καὶ μίαν ἄλλη νύχτα, ἐνῶ ὁ Μπαλουγκάνι ἀνακαλεῖ στὴ μνήμη του τὸν ὀδελίσκο στὴν εἴσοδο τοῦ ναοῦ τοῦ Λουῆσορ, ἐνῶ τὰ ἔντομα καίγονται συριστικά στὴ φωτιά καὶ οἱ αὐτόχθονες φέρνουν τίς νταρμποῦκες τους γιὰ νὰ διασκεδάσουν τοὺς ὑψηλοὺς ξένους, ὁ Σκοτσέζος ψιθυρίζει στὸν Στρατὴ:

«Εἶχες δίκιο. Θὰ ἐπιστρέψουμε στὸ Καρνάκ καὶ θ' ἀκολουθήσουμε ἕνα καραβάνι ὡς τὸ λιμάνι τοῦ Κουσέιρ. Ἐκεῖ, θὰ μπαρκάρομε. Θὰ διεισδύσουμε στὴ Μαύρη Ἀφρικὴ ἀπὸ τὴν Ἐρυθρὰ Θάλασσα. Διάολε, ἔπρεπε νὰ ἔχαμε πάρει ἐξαρχῆς αὐτὸν τὸ δρόμο».

«Καὶ πάλι, κάτι κερδίσαμε, ἀφεντικό», ἀπαντᾷ ὁ Γραικὸς. «Μελετήσαμε τὴν ἐπικράτεια τοῦ τίποτα καὶ τὸ μυαλό μας διαλύθηκε μὲς στὸ κενό».

«Ἀπὸ δῶ καὶ πέρα, θὰ εἶμαστε διορατικότεροι», λέει σκεπτικὸς ὁ Μπρούς, παρακάμπτοντας τὴν κρυμμένην εἰρωνείαν τοῦ Στρατὴ.

Ἡ μεγάλῃ πορεία τώρα μόλις ἀρχίζει.

Πλούσιος, γενναιόδωρος, ελεύθερος

της 'Ελένης 'Αντωνιάδη-Μπιμπίκου

Δέν είναι εύκολο νά μιλήσει κανείς για έναν φίλο πού φεύγει, όσο κι αν ή ηλικία του πρέπει νά μᾶς ἔχει προετοιμάσει για τό ταξίδι του. Ἡ δυσκολία εἶναι ἀκόμη μεγαλύτερη ὅταν πρόκειται για μία προσωπικότητα τόσο πλούσια ὅσο αὐτή τοῦ Ζάν-Πιέρ Βερνάν, πού ἡ τύχη τοῦ πρόσφερε τό προνόμιο νά συνδέεται μαζί της πάνω ἀπό μισόν αἰῶνα.

Ὅταν τό 1956 ἐφθανε πρὸς τό τέλος του, ὁ Jiré* ἦρθε στοὺς κύκλους τοῦ Ἑκτου Τμήματος (VIe Section) τῆς École Pratique des Hautes Études, πού ἦταν παράρτημα τῆς Σορβόνης καί εἶχε σάν ἀντικείμενο ἔρευνας καί διδασκαλίας τίς Οἰκονομικές καί Κοινω-

νικές Ἐπιστήμες, ἡ ὁποία ἔδωσε ἀργότερα (1975) τὴν École des Hautes Études en Sciences Sociales, ἓνα ἀπὸ τὰ πέντε ἀνώτατα κρατικά ἰδρύματα τῆς Γαλλίας. Στό τέλος τοῦ 1956, ὅταν πέθανε ὁ Λυσιέν Φέβρ, πρόεδρος τοῦ Ἑκτου Τμήματος, τὸν διαδέχθηκε ὁ Φερνάν Μπρωντέλ. Ὁ Ζιπέ γινόταν ὑποδιευθυντὴς σπουδῶν, ἐπιφορτισμένος μέ ἔρευνα καί διδασκαλία.

Σὰ αὐτὸν τὸν χώρο, τὸν χώρο τῶν *Annales*, πού ἀνανέωσε τίς ἔρευνες στὸν τομέα τῶν ἀνθρωπιστικῶν σπουδῶν, ἰδιαίτερα τῆς ἱστορίας καί τῆς κοινωνιολογίας σέ διεθνή κλίμακα –θὰ ἦταν σωστότερο νά ποῦμε, σέ παγκόσμια κλίμακα–, ὁ νέος συνάδελφός μας, πού εἶχε εἰδικευθεῖ, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ φιλόλογου καί κοινωνιολόγου Λουί Ζερνέ στή μελέτη τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας, βρῆκε τό κλίμα πού θὰ γονιμοποιούσε τὴν πλούσια καί βαθιά σκέψη του, τὴν περιέργειά του, τὴν ἀκούραστη ἐργατικότητά του, ὅλα τὰ πρωταρχικά στοιχεῖα πού ἀποτελοῦν τὴ βάση πάνω στὴν ὁποία θεμελιώνεται τό ἔργο ἑνὸς ἐρευνητῆ καί πού συνοδεύεται φυσικά, πάνω ἀπ' ὅλα, ἀπὸ τὴν πνευματικὴ ἐντιμότητα.

Ὁ Ζιπέ δούλευε συγκεντρώνοντας τίς πηγές πού τοῦ ἔδιναν τό πρῶτο ὕλικό γιὰ τὴ μελέτη τοῦ θέματος τό ὁποῖο τὸν ἀπασχολοῦσε, ἔχοντας βέβαια τό προσωπικό του πλαίσιο προβληματισμοῦ καί ἔχοντας ἐνημερωθεῖ κριτικά γιὰ τὸν προβληματισμό, τὴ διεξαγωγή τῆς ἔρευνας καί τὰ πορίσματα τῶν συναδέλφων του. Πολ-λές φορές σταμάτησε τὴ μελέτη θεμάτων, ὅταν νόμιζε «μέ τό χέρι στὴν καρδιά», ὅπως ἔλεγε, ὅτι δέν μπορούσε νά τὰ προχωρήσει ὁ ἴδιος περισσότερο. Ἦθελε νά βαθαίνει ὅλο καί πιό πολύ στὴν καρδιά τοῦ ἀντικειμένου του. Ὅμως αὐτό δέν ἦταν πάντα ἐφικτό. Δέν ἐπιζήτησε ποτέ τό «καινούργιο» γιὰ νά ξεχωρίσει ἀπὸ τοὺς ἄλλους, γιὰ νά «πρωτοτυπήσει». Τό ἦθος του ὡς ἀνθρώπου δέν τοῦ τό ἐπέτρεπε. Ἀνοιχτός σέ κάθε συζήτηση καί μέ ὅλους, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ιδιότητα τοῦ συνομιλητῆ του, μέ οὐσιαστικὴ σεμνότητα καί με-

'Ελένη Ἀντωνιάδη-Μπιμπίκου, διευθύντρια τοῦ Σεμιναρίου Οἰκονομικῆς καί Κοινωνικῆς Ἱστορίας τοῦ Βυζαντίου καί τῆς Νεώτερης Ἑλλάδας, École des Hautes Études en Sciences Sociales.

* Ὑποκοριστικό τοῦ Βερνάν, ἀπὸ τὰ ἀρχικά τοῦ ὀνόματός του Jean-Pierre.

τριοφροσύνη, μπορούμε νά ποῦμε πώς ἔκανε μόνον φίλους ὁ Ζιπέ. Καί ὅλοι αὐτοί ἔχουν σήμερα βαριά τήν καρδιά γιά τόν χαμό του.

Μαθητής τοῦ μεγάλου ἱστορικοῦ τῆς ψυχολογίας Ἰγνατίου Μεγιερσόν, μαθητής τοῦ Κλώντ Λεβί-Στρώς, ἀλλά καί συνεργάτης τοῦ Ντυμεζίλ, ἦταν ἑτοιμος νά ἐνταχθεῖ στόν κύκλο τῶν *Annales*, ὅπου ἡ ἀρχή τῆς διεπιστημονικῆς ἐρευνας καί ἡ ἀντίθεση μέ τή συμβατικότητα καί τόν ἄγονο θετικισμό ἦταν κυρίαρχα στοιχεία τῆς μεθόδου δουλειᾶς καί ὅπου ὑπογραμμίζοταν ἔντονα ὅτι μόνον ἡ ἐπιστημονική γνώση, προϊόν αὐτῆς τῆς διαδικασίας, ὁδηγεῖ στήν πραγματική, στήν οὐσιαστική ἐξήγηση τῶν φαινομένων καί εὐνοεῖ τήν ἐνοποίηση ἀντιθέτων ὄντων, χωρίς φυσικά αὐτό νά σημαίνει καί ἰσοπέδωση τῶν ἀντιθέσεών τους.

Μέ αὐτό τό πνεῦμα, μέ αὐτό τό ἥθος δούλεψε ὁ Ζιπέ καί ἔδωσε γερή κατάρτιση στούς μαθητές του, τόσο στήν VIe Section, ὅσο ἀργότερα στό Collège de France, ὅπου ἐκλέχτηκε τό 1975. Εἶχε ἄλλωστε τήν πρωτοβουλία νά ἱδρύσει, στό πλαίσιο τῆς VIe Section, γύρω στά 1964-1965, τό «Κέντρο συγκριτικῶν ἐρευνῶν γιά τίς ἀρχαίες κοινωνίες», στό ὁποῖο ἔδωσε τό ὄνομα τοῦ δασκάλου του Λουί Ζερνέ καί ὅπου συνεργάστηκε στενά μέ τούς διεθνῶς ἀναγνωρισμένους ἑλληνιστές Πιέρ Βιντάλ-Νακέ καί Νικόλ Λορώ.

Σ' αὐτόν τόν χώρο εἶχε τή δυνατότητα νά μεταδῶσει καί στούς ἄλλους μαθητές καί συνεργάτες του, ὅποιο κι ἂν ἦταν τό θέμα τῆς ἐρευνᾶς τους, τήν ἀνάγκη χρήσης ἐνός ἰσχυροῦ μεθοδολογικοῦ ἐργαλείου, ὅπως ἡ ἱστορική ἀνθρωπολογία καί ἡ ἱστορική ψυχολογία, τήν ἀνάγκη ἀσκησης μίας διαλεκτικῆς ματιᾶς, μίας σκέψης διαλεκτικῆς πού χαρακτηρίζουν τά ἔργα του.

Εἶχε ἀκόμα τήν εὐκαιρία νά προβάλει τήν τόσο ἀγαπητή σ' αὐτόν εἰκόνα τῆς ἐρευνας, τῆς γνώσης πού εἶναι διαρκῶς ὑπό συζήτηση καί τῆς ἀνανέωσης καί σέ ἄλλους χώρους, ὅπου συνεργάστηκε μέ πλούσια προσωπική προσφορά καί ὄχι μόνον, μέ τίς ἔντονες ἀλλά πάντα γόνιμες συζητήσεις πού δέν ἀλλοίωναν τό ἀρμονικό, γενικά, κλίμα συνεργασίας. Ἔτσι, ὅλοι ὅσοι εἶχαμε τήν τύχη νά συνεργαστοῦμε μαζί του, στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '60, στό «Κέντρο Μαρξιστικῶν Μελετῶν καί Ἐρευνῶν» (C.E.R.M.), ἰδιαίτερα στή μεγάλη ἐρευνα γιά τόν «ἀσιατικό τρόπο παραγωγῆς», θυμόμαστε πάντα τή συμβολή του στήν πρόοδο τῶν ἐργασιῶν μας καί κυρίως τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο χρειάστηκε, μερικές φορές, νά ἐπιβάλλει τήν πῶ ἐγκυρη θέση, μέ ἡρεμία ἀλλά καί σταθερότητα, μέ τή γερή βάση τοῦ ἐρευνητή, πού φέρνει πάντα αὐθόρμητα μαζί του τή σφραγίδα τῆς δουλειᾶς τῆς Σχολῆς τῶν *Annales*: ὅλο τό ἐμπειρικό ὕλικό, ἀπό ὅλες τίς πηγές, μέ ὅλες τίς θέσεις καί τίς ἀπόψεις, ἡ εὐσυνείδητη ἀνάλυσή τους καί κριτική τους, καί μετά ἀπό αὐτήν τή διαδικασία, ἡ σύνθεση καί ἡ γενίκευση.

Ἡ ἀκτινοβολία τῆς προσωπικότητάς τοῦ Ζιπέ, τοῦ ἥθους καί τῆς σκέψης του, ἀνοιξε παντοῦ ὅπου πέρα-

Ὁ Βερνάν μετά τήν ἀπελευθέρωση, ὡς ὁ ἀντιστασιακός συνταγματάρχης τῶν FFI Μπερτιέ, ὑπεύθυνος ὁλόκληρης τῆς Νότιας Γαλλίας

σε ἕνα φωτεινό αὐλάκι, πού νομίζει κανεῖς ὅτι θά κυλάει ἡρεμα ἀπό γενιά σέ γενιά, ἴσως αἰώνια, μία πού στήν ἐποχή μας τίναξε τή στάχτη πού κάλυπτε τίς κλασικές σπουδές καί ἐρευνες. Ἄνοιξε τόν δρόμο στήν ἀνθρωπολογία τοῦ ἀρχαίου κόσμου, τόν φωτίσε μέ μία ἄλλη ματιά, μέ ὅλη τήν ἀγάπη καί ὅλο τόν σεβασμό πού εἶχε γιά τήν ἀρχαία, ἀλλά καί τή μεταγενέστερη Ἑλλάδα. Ἐδωσε, ἀνάμεσα σέ ἄλλα, στόν μῦθο τήν οὐσιαστική θέση πού τοῦ ἀνήκει, γιατί θεωροῦσε ὅτι εἶναι δημιουργός πολιτισμοῦ, μέ τήν εὐρεία ἔννοια τοῦ ὄρου, δηλαδή τρέφει, βάζει σέ τάξη, δομεῖ τούς θεσμούς τῶν κοινωνιῶν.

Ὡστόσο, ἡ μεγάλη ἐρευνητική τοῦ ὠριμότητα καί ἡ τεράστια «πέιρα τῆς σκέψης» τοῦ δημιουργοῦσαν ἀδιάκοπα ἐρωτηματικά. Ὅταν, στίς 23 τοῦ Ὀκτώβρη τοῦ 2006, ἔκανε τήν τελευταία του ἐμφάνιση σέ ἕνα σχολεῖο στό λαϊκό προάστιο Aubervilliers, μίλησε χωρίς καμία προετοιμασία, αὐτοσχεδιάζοντας (ἦταν ἤδη ἀρρωστος ἀπό καιρό) καί τόνισε ὅτι εἶχε ἀρκετές γνώσεις γιά τόν Ὅμηρο, ὅσο κι ἂν «δέν ξέρει κανεῖς τίποτα καί ὅπωςδήποτε δέν ξέρει κανένας τά πάντα γιά κάτι».

Ἄν δεχόμαστε πώς κάθε ζωὴ εἶναι μία προσφορά, μέ τό παράδειγμά τῆς φορτισμένο μέ θετικά καί ἀρνητικά στοιχεία, τότε ἡ ζωὴ τοῦ Ζιπέ ἦταν καί εἶναι μία

πλουσιότατη προσφορά σέ όλους μας. Φτάνει νά σταθούμε στήν όλικὴ εἰκόνα τῆς προσωπικότητάς του καί νά θυμηθοῦμε ὁλόκληρη τὴν πορεία τῆς ζωῆς του: ἔρευνητής, διανοητής καί συγγραφέας, δάσκαλος καί πολίτης, πολίτης τοῦ 20οῦ αἰώνα. Αὐτές οἱ ιδιότητές του συνυπῆρχαν, χωρὶς καμία νά λειτουργεῖ σέ βάρος μίας ἄλλης. Δέν μποροῦσε νά διανοηθεῖ πῶς ἡ ἐρευνητικὴ καί ἡ συγγραφικὴ δουλειά του εἶναι δυνατόν νά τὸν ἀποσπάσει ἀπὸ τὴ δράση του τὴν πολιτικὴ καί τὴν κοινωνικὴ. Ὅπως ἔλεγε ὁ ἴδιος, «ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἐνιαῖος, δέν μπορεῖ νά χωρίσει τὸ κοινωνικὸ καί τὸ πνευματικὸ πλαίσιο, τοῦ ὁποῦ εἶναι συγχρόνως ὁ δημιουργὸς καί τὸ προϊόν».

Τὸ 1933, ἔγινε μέλος τῆς Κομμουνιστικῆς Νεολαίας Γαλλίας καί ἀργότερα τοῦ Γαλλικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος. Στὴν Κατοχὴ, πῆρε μέρος στὴν Ἀντίσταση ἀπὸ τοὺς πρῶτους, σέ μάχες στὴ Νότια Γαλλία, στὴν ἀρχὴ σάν μέλος ἐπικουρικῶν στρατιωτικῶν ὁμάδων καί ἀργότερα σάν ὑπεύθυνος τῶν Γαλλικῶν Δυνάμεων Ἑσωτερικοῦ (F.F.I.) ὁλόκληρης τῆς Νότιας Γαλλίας, μέ βάση τὴν Τουλούζη, ὅπου ὁ «Συνταγματάρχης Μπερτιέ» (τὸ ψευδώνυμό του) ἔγινε θρυλικὴ φυσιογνωμία. Τὸ 1956, μέ τὰ γεγονότα τῆς Βουδαπέστης, ἀποχώρη-

σε ἀθόρυβα ἀπὸ τὸ ΓΚΚ, ἀλλὰ γύρισε πάλι στὶς γραμμές του, γιὰ νά φύγει ὁριστικὰ τὸ 1969. Στὰ τριάντα καί πάνω χρόνια ποὺ λειτουργοῦσε κανονικὰ σάν μέλος τοῦ Κόμματος, ἔλεγε θαρρετὰ καί ὑπεύθυνα τὴ γνώμη του, γιατί πίστευε πῶς ἡ ἀλήθεια καί ἡ ἐλευθερία εἶναι τὸ ἰσχυρότερο ὄπλο γιὰ τοὺς ἀγῶνες. Καί μετὰ τὴν ἀποχώρησή του, ἡ γενναιοδωρία του δέν τοῦ ἐπέτρεψε ποτέ νά σταματήσει τὴ δράση του, τὴν ὁποία συνέχισε στό πλαίσιο ὅλων τῶν ἀντιαποικιακῶν ἀγῶνων, ἰδιαίτερα κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ πολέμου τῆς Ἀλγερίας καί τὴν τῶν κινητοποιήσεων γιὰ τὴν ἐλευθερία τῶν λαῶν καί τὴν ὑπεράσπιση τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου.

Μόλο ποὺ δέν ἦταν πιά μέλος τοῦ ΓΚΚ, ἔμεινε πάντα ὁπαδὸς του —ὅπως ἔλεγε ὁ ἴδιος—, ὁπαδὸς ἐνὸς κομμουνισμοῦ ποὺ ἔχει τίς ρίζες του στὶς ἀνθρωπιστικές καί παγκόσμιες ἀξίες. Ἀλλωστε ἡ προσωπικὴ του ἀξιοπρέπεια —μοῦ τὸ θύμιζε ἀκόμα τὸ 2005—, δέν τοῦ ἐπέτρεπε νά γίνεῖ «ἀποστάτης», κι αὐτὸ σέ μία ἐποχὴ ποὺ μία τέτοια τοποθέτηση προσφέρει πολλὰ σέ ὅποιον τὴν υἱοθετεῖ.

Πλούσιος, ἐλεύθερος, γενναιοδωρὸς αὐτὸς ἦταν ὁ Ζάν-Πιέρ Βερνάν.

Ὁ Ζάν-Πιέρ Βερνάν καί ἡ ἀποκρυπτογράφηση τῆς ἀρχαιοελληνικῆς «πολιτικῆς» τραγωδίας

τοῦ Κώστα Βαλάκα

Ο Βερνάν ἔφυγε σχεδὸν ἑξὶ μῆνες μετὰ τὸν θάνατο τοῦ συνεργάτη του Πιέρ Βιντάλ-Νακέ, καί μαζί τους εἶναι σάν νά φεύγει μία ὁλόκληρη τολμηρὴ ιδεολογικὴ γενιά γάλλων μελετητῶν τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ πολιτισμοῦ καί τῆς ἀθηναϊκῆς τραγωδίας, μέ ἐπιρροές ἀπὸ τὰ ἐπιστημονικὰ σεμινάρια τοῦ ἀρχαιοελληνιστῆ Λουὶ Ζερνέ τῇ δεκαετίᾳ τοῦ '50 καί τὰ γεγονότα τῆς δεκαετίας τοῦ '60 στό Παρίσι. Ἐμαθα γιὰ τὸ ἔργο τους τὸ 1979, ἀπὸ τίς συζητήσεις σ' ἓνα προπτυχιακὸ μάθημα ποὺ ὁργάνωσε στό Τμῆμα Φιλολογίας τῆς Ἀθήνας ἡ Κατερίνα Καμαρέττα-Πίσση, καί ἀπὸ γάλλους ἐκπαιδευτικούς ποὺ εἶχαν φέρεῖ

τοὺς μαθητές τους ἐκδρομὴ στὴν Ἑλλάδα. Ἀπὸ τότε βιβλία ὅπως τὸ *Μύθος καί τραγωδία στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα* τοῦ Βερνάν καί τοῦ Βιντάλ-Νακέ¹ μέ καθοδήγησαν ὑποδειγματικά, μολονότι πολλοὶ φιλόλογοι τὰ θεωροῦσαν γιὰ χρόνια σχεδὸν αἰρετικά.

Τὴ δεκαετία τοῦ '80 ἄρχισε νά διευρύνεται διεθνῶς ἡ ἐπίδραση αὐτῆς τῆς ὁμάδας ἐρευνητῶν καί ἐρευνητριῶν, τῆς γαλλικῆς ἀνθρωπολογικῆς «σχολῆς» ποὺ εἶχε συγκροτηθεῖ στό Παρίσι, στὴν *École des Hautes Études en Sciences Sociales*, τῇ Σχολῇ Ἀνωτάτων Σπουδῶν στὶς Κοινωνικὲς Ἐπιστῆμες. Τὴν ἴδια περίο-

Κώστας Βαλάκας, ἀναπληρωτὴς Καθηγητῆς, Πανεπιστήμιο Πατρῶν

1. τ. 1, Παρίσι 1972, μτφρ. Σ. Γεωργούδη, Ἀθήνα 1974, ἀνατ. 1988, καί τ. 2, Παρίσι 1986, μτφρ. Α. Τάττη, Ἀθήνα 1991.

δο άρχισε νά εκδίδεται γιά ένα διάστημα ως γαλλοελληνική συνεργασία ή *Μήτις*, περιοδικό γιά τήν ανθρωπολογία του αρχαίου ελληνικού κόσμου, φιλολογία-ιστορία-αρχαιολογία, μέ τίτλο τό όνομα μίας αρχαιοελληνικής έννοιας και θεότητας πού αποτελούσε βασικό θέμα του βιβλίου του Βερνάν και του Μαροέλ Ντετιέν *Μήτις*: *Η πολύτεροπη νόση στην αρχαία Ελλάδα*.² Η κριτική πού ασκήθηκε γενικότερα στους στρουκτουραλιστές μελετητές μύθων, ιδεών και τελετουργιών, είναι ότι προσάρμοζαν άκριτα τις κατηγοριοποιήσεις, τις μεθόδους και τά συμπεράσματά τους σέ πηγές πού προέρχονταν από διαφορετικές περιόδους και διαφορετικούς πολιτισμούς.³ Έχει σημασία νά δούμε τήν ουσία και τις προεκτάσεις αυτής της κριτικής: ωστόσο, αν εξετάσουμε διεξοδικά, παραδείγματος χάριν, τή μελέτη *Τό βλέμμα του θανάτου: μορφές της έτερότητας στην αρχαία Ελλάδα*, Άρτεμις, Γοργώ,⁴ θά παρατηρήσουμε ότι ή αναλυτική μέθοδος της ιστορικής ανθρωπολογίας του Βερνάν στηρίζεται στή συστηματική γνώση ενός ευρύτερου φάσματος αρχαιοελληνικών κειμένων και προχωρεί μέ προσεκτικές και πράγματι εύστοχες επιλογές.

Στά κεφάλαια γιά τόν *Οιδίποδα τύραννο* του Σοφοκλή στο *Μύθος και Τραγωδία* είναι φανερό ότι κανείς άλλος δέν μπόρεσε νά αποκρυπτογραφήσει τόσο πειστικά τις άμφισημίες, τις έντάσεις και τις ειρωνείες στον λαβύρινθο της γλώσσας, του μύθου και των εικόνων αυτού του αίνιγματικού έργου. Είναι πολύ φυσικό από τότε νά έχουν διατυπωθεϊ σημαντικές αντιρρήσεις γιά τήν άποψη του Βερνάν (βάσει ενός μαθήματος του Λουί Ζερνέ) ότι ο Οιδίπους παραμένει ένας αποδιοπομπαίος *φαρμακός* ως τό τέλος του έργου⁵ — όπου φαίνεται νά μένει άνοιχτό τό έρώτημα αν πρέπει πράγματι ο Οιδίπους, άλλοτε ήρωας και τώρα μηδέν, νά ξαναβρεθεϊ εκτός κοινωνίας εξόριστος στον Κιθαιρώνα.⁶ Παρ' όλ' αυτά, ή διεισδυτική ματιά και ή θαυμαστή γραφή του Βερνάν έχουν τόλμη, ευαισθησία και κύρος. Στο κεφάλαιο γιά τήν ιστορικότητα και τή «δυστορικότητα» της τραγωδίας⁸ επανεξετάζει άποψεις του έπικριτή της τέχνης Πλάτωνα και του θεωρητικού της ποίησης Άριστοτέλη, οι όποιοι έρμήνευσαν τό τραγικό θέατρο ως τέχνη της άναπαράστασης ενός φαντασιακού μυθικού κόσμου, και επέκτεινει τήν έρμηνεία του Μάρξ γιά τήν καθαρά ιστορική και διαλεκτική πραγμάτωση του έργου τέχνης: προσπαθεϊ νά δείξει πώς αυτό τό είδος θεάτρου όρισε γιά πρώτη φορά τήν τραγικότητα ως έμπειρία και ως κοσμοθεωρία, και εξακολουθεϊ νά λειτουργεί ως δυστορικό πρότυπο μέχρι σήμερα. Ο Άριστοτέλης διευκρίνισε ότι, σέ αντίθεση μέ τήν ιστοριογραφία πού εξετάζει τά επιμέρους πραγματικά γεγονότα, ή ποίηση και τό ποιητικό είδος της τραγωδίας συνθέτουν καθολικά σχήματα της ανθρωπίνης κατάστασης, και γι' αυτό έχουν φιλοσοφικότερο περιεχόμενο: ο Βερνάν υπογραμμίζει ότι ή τραγωδία αποτυπώνει στον φαντασιακό κόσμο της τό κα-

θολικό φαινόμενο της τραγικότητας του ανθρώπου. Και προσθέτει πώς «ο άνθρωπος και ή ανθρωπίνη δράση προβάλλουν [...] ως προβλήματα χωρίς άπάντηση, ως αινίγματα, πού τό διπλό τους νόημα μένει, πάντα, ν' αποκρυπτογραφηθεϊ»⁹.

Τά κεφάλαια του Βερνάν στο *Μύθος και Τραγωδία* γιά τήν «ιστορική στιγμή»¹⁰ και τή «δυστορικότητα», γιά τις έντάσεις και τις άμφισημίες¹¹ της τραγωδίας, γιά τόν Διόνυσο,¹² καθώς και γιά τόν *Οιδίποδα τύραννο* και τόν Φρόνιτ,¹³ είναι, κατά τή γνώμη μου, καθοριστικής σημασίας γιά τή σύγχρονη θεωρητική και καλλιτεχνική πρόσληψη του αρχαιοελληνικού δράματος. Έξηγούν, προπαντός, γιατί στο τέλος του 20ού αιώνα —και στις αρχές του 21ου— μάς άφορᾷ όλους ένα τέτοιο είδος «πολιτικής» τραγωδίας, τό όποιο στις καλύτερες εκφάνσεις του λειτουργούσε, και νομιμοποιούνταν νά λειτουργεί, ως θέατρο άμφισβήτησης. Μία από τις σπουδαιότερες συμβολές στην πρόσληψη και στις σπουδές του αρχαίου δράματος και της αρχαιότητας γενικότερα είναι τό άδιάσειστο βασικό έπιχείρημα αυτού του βιβλίου, ότι οι τραγικοί μύθοι έπαιρναν τους ήρωες και τις ήρωίδες από τους έπικούς μύθους, πού αντιπροσώπευαν ένα παραδοσιακό σύστημα άξιών, και τους μετασχημάτιζαν σέ άμφισημες εικόνες,¹⁴ γιά νά εκφράσουν τους θεσμούς, τις ιδεολογίες, τους προβληματισμούς και τήν άμφισβήτηση στο πλαίσιο της δημοκρατίας.

2. Παρίσι 1974, μτφρ. Ι. Παπαδοπούλου, Άθήνα 1993.

3. Πρόβλ. S. Goldhill, "Modern Critical Approaches to Greek Tragedy", σ. 335-336 και τις παραπομπές στις σημ. του σ' αυτές τις σ. στο *The Cambridge Companion to Greek Tragedy*, έπιμ. P. E. Easterling, Καίημπριτζ 1997. Γιά μία σύγχρονη θεώρηση της μεθόδου της ιστορικής ανθρωπολογίας του Βερνάν βλ. M. Leonard, "The Uses of Reception: Derrida and the Historical Imperative", σ. 124-126 στο *Classics and the Uses of Reception*, έπιμ. C. Martindale και R. F. Thomas, Όξφόρδη 2006.

4. Παρίσι 1985, μτφρ. Γ. Παππᾶς, Άθήνα 1992.

5. "Ο.π., τ. 1, 1988, σ. 117-154 και τ. 2, 1991, σ. 57-85.

6. "Ο.π., τ. 1, 1988, σ. 136-147. Γιά τό σχετικό μάθημα του Ζερνέ βλ. σ. 136 σημ. 44.

7. Βλ. O. Taplin, "Sophocles in His Theatre", σ. 169-174 στο *Sophocle* [Entretiens Fondation Hardt 29], έπιμ. O. Reverdin και B. Grange, Γενεύη 1983, και J. Gould, "On Making Sense of Greek Religion", σ. 32 στο *Greek Religion and Society*, έπιμ. P. E. Easterling και J. V. Muir, Κέμπριτζ 1985.

8. "Ο.π., τ. 2, 1991, σ. 97-110.

9. Μτφρ. Α. Τάττη, ό.π., τ. 2, 1991, σ. 104.

10. "Ο.π., τ. 1, 1988, σ. 17-22.

11. "Ο.π., τ. 1, 1988, σ. 23-47.

12. "Ο.π., τ. 2, 1991, σ. 282-322.

13. "Ο.π., τ. 1, 1988, σ. 89-116.

14. "Ο.π., τ. 1, 1988, σ. 19-21.

Ίδιως στή γαλλόφωνη, τήν αγγλόφωνη και τήν ιταλική βιβλιογραφία των τελευταίων δεκαετιών φαίνεται καθαρά ότι οι βασικές θέσεις της γαλλικής ανθρωπολογικής σχολής επικράτησαν σταδιακά σ' όλο τον κόσμο και συνέβαλαν στή διαμόρφωση των κυριότερων σύγχρονων διεπιστημονικών προσεγγίσεων για τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό, τήν τραγωδία, τή δημοκρατία, τή θρησκεία, τον πόλεμο και συναφή ιστορικά ζητήματα. Νομίζω πως δεν είναι ακόμη εύκολο να καταλάβει κανείς σέ ποιο βαθμό ή γαλλική ανθρωπολογική σχολή και ο Βερνάν είχαν βαθύτερη επίδραση στήν Ελλάδα. Άρκετοι μελετητές και εκπαιδευτικοί μετά τη μεταπολίτευση επέλεγουν εκ πεποιθήσεως να παρουσιάσουν στους σπουδαστές, αλλά και σ' ένα ευρύτερο κοινό, κείμενα της γαλλικής ανθρωπολογικής σχολής ως άφετηρία για τήν αναζήτηση μίας σύγχρονης εικόνας της αρχαιότητας. Η αίσθηση πού έχω για τήν περιπτωση της τραγωδίας είναι ότι έρευνήτες, εκπαιδευτικοί, αλλά και σκηνοθέτες, πού δεν θέλουν να αναπαραγάγουν μία παραδοσιακά ακίνδυνη και άπολιτική έξιδανίκευση της ποιητικής και ύποκριτικής τέχνης του αρχαίου δράματος, συνδέονται ως έναν βαθμό μέ

τίς απόψεις του Βερνάν και του Βιντάλ-Νακέ για τήν άμφίσημη γλώσσα, τή σύνθετη θεατρική μορφολογία και τίς πολιτικές και τελετουργικές όψεις του μύθου της τραγωδίας. Έντούτοις, στίς σύγχρονες ελληνικές θεατρικές έρμηνείες ή ιδέα ότι αυτό τό είδος «πολιτικής» τραγωδίας έπενεργεί μέσω της καθαρά προβληματικής φύσης των τραγικών προσώπων και όχι μέσω της έξιδανίκευσής τους, δεν φαίνεται να έχει σταθερή ισχύ.

Μέλλει να φανεϊ σταδιακά, έντέλει, και στήν Ελλάδα, πόσο ισχυρό πρότυπο ή άντι-πρότυπο θεωρητικού μελετητή του αρχαιοελληνικού πολιτισμού είναι ο Βερνάν, και θά πρέπει να δεί κανείς τίς άντιδράσεις των άναγνωστών στήν έπιστημονική και στήν πολιτική τοποθέτηση και δράση του, όπως άποτυπώθηκαν, παραδείγματος χάριν, στή συλλογή άρθρων του μέ τίτλο *Άνάμεσα στον μύθο και τήν πολιτική*.¹⁵

15. Παρίσι 1995, μτφρ. Μ. Ι. Γιόση, Άθήνα 2003.

Έτερον και ταυτόν

Η έτερότητα μέσα από τό βλέμμα του Ζάν-Πιέρ Βερνάν

της Έλενας Βάου

Γιά έναν όχι και τόσο παράδοξο λόγο, ο άνθρωπος πού μελέτησε μέ τον ουσιαστικότερο τρόπο τό θέμα της αρχαιοελληνικής έτερότητας,¹ είναι εκείνος πού έδωσε ταυτότητα σέ μία νέα μέθοδο ανάλυσης και κατανόησης του αρχαίου κόσμου. Ο Ζάν-Πιέρ Βερνάν, πέρα από τή γνώση, έφερε στους συνομιλητές και άναγνώστες του τήν έπιθυμία για διεύδυση, κατάδυση, σ' έναν κόσμο παρεξηγημένα γνωστό και άναγνωρίσιμο. Πρόκειται για τον κόσμο μίας

μυθολογίας ποικίλης, πού δύσκολα άποκρυπτογραφούμε σήμερα, άν δεν ρισκάρουμε να στρέψουμε τό βλέμμα μας πέρα από τά οικεία παγωμένα λευκά μάρμαρα του Παρθενώνα. Ο κόσμος αυτός είναι πολύχρωμος, σκοτεινός, έκστατικός κι άπρόβλεπτος· άποκτά νόημα μόνον εάν τον δεχτείς για τήν πολυσημία, τήν άντιφατικότητα και, κατ' επέκταση, τήν πληρότητά του. Εάν τό ζήτημα της σχέσης μέ τό έτερον άπασχο-

¹ Έλενα Βάου, ύποψήφια διδάκτωρ
Πανεπιστήμιο Paris VII - Centre Louis Gernet

1. Κύρια πηγή αυτής της μελέτης είναι τό βιβλίο του Βερνάν *La mort dans les yeux*, Παρίσι, 1985 (Τό βλέμμα του θανάτου. Μορφές της έτερότητας στήν αρχαία Ελλάδα, μτφ. Γ. Παππάς, Άθήνα, 1992).

λεϊ αυτήν τή σπουδή-αφιέρωμα στή μνήμη του, είναι γιατί μέσα από τήν κατανόηση τής λειτουργίας της, ή αντιπαράθεση με τή μυθολογική ετερότητα φέρνει τόν αρχαίο άνθρωπο, αλλά και γιατί όχι και τόν σύγχρονο, αντιμέτωπο με τό καθημερινό και τελετουργικό του προσωπείο. Αυτό τό προσωπείο-μάσκα δέν είναι γιά τόν Ζάν-Πιέρ Βερνάν άλλο από τό πρόσωπο τοῦ θανάτου.

Ἡ ὑπαρξη τοῦ *έτερου*, τοῦ ἄλλου, τοῦ διαφορετικοῦ, είναι τό ἀπαραίτητο στοιχείο ἀναγνώρισης τοῦ εἶναι, τοῦ ἑαυτοῦ. Διότι γιά τούς ἀρχαίους Ἕλληνες, ἄν ὑπάρχω εἶναι γιατί εἶμαι εἰκόνα καί ἦχος, εἶμαι λοιπόν δημιουργία τοῦ βλέμματος καί τῆς ἀκοῆς τοῦ στοιχείου πού στέκεται ἀπέναντί μου καί μέ ἀντιλαμβάνεται μέσα ἀπό τίς αἰσθήσεις του μέ πολλαπλούς τρόπους. Αυτό σημαίνει ὅτι ὁ ἄλλος μέ δημιουργεῖ κάθε φορά πού μέ συναισθάνεται, ἐξοῦ καί ἡ πολυσημία τοῦ κάθε ἐμφυχου καί ἀψυχου ὄντος. Ἡ ἀπουσία δόγματος καί ἡ ἔλλειψη πίστεως σέ μία μυθολογία-Βίβλο προσέφερε στους Ἕλληνες τήν ἐλευθερία τῆς παραλλαγῆς, σέ ἀντίθεση μέ τίς σύγχρονες κοινωνίες, πού φροντίζουν γιά τήν ἀνα-παραγωγή, τήν ἀνα-παράσταση, τή γραπτή ἀνα-κύκλωση ἰδεῶν.² Αὐτή ἡ ἐλευθερία γεννήθηκε στόν χῶρο καί τόν χρόνο κάποιων ὁρίων. Ἡ ἑλληνική ἀρχαιότητα εἶχε βρεῖ τούς τρόπους νά διαφυλάσσει ὄχι μόνον τή σταθερότητα αὐτῶν τῶν ὁρίων, ἀλλά καί τήν ἐλευθερία αὐτοῦ πού περνοῦσε ἀπό τή μία κατηγορία ὁρίου στήν ἄλλη.³ Μέ δύο λόγια, εἶχε βρεῖ τόν τρόπο νά προφυλάσσει τήν ἐλευθερία ἀπό τήν ἐλευθεριότητα. Ἐκεῖ ἀκριβῶς ἀρχίζει ἡ λειτουργία τῆς ετερότητας, μέσα ἀπό αὐτή τήν ἀνάγκη δημιουργίας, εὑρεσης, ποιικιλίας, μετάδοσης, ἀνάμεσά σέ καταστάσεις πού φαινομενικά μοιάζουν ἀσύμβατες, ἀλλά πού τελικά ἐμπεριέχουν ἡ μία τήν ἄλλη. Ἀνάλογα ἐπομένως χαρακτηρίζεται τό βάρβαρο ὡς πρὸς τό ἑλληνικό, τό *έτερον* ὡς πρὸς τό ἐμφυχο ὄν, τόν ἄνθρωπο, τόν πολίτη. Οἱ συστοιχίες δημιουργοῦν τόν κόσμο. Καμιά φορά, αὐτές οἱ συστοιχίες ἀφοροῦν ἐξάλλου ἓνα σχῆμα λίγο πιό ἰδιαίτερο: ὄχι αὐτό τοῦ ἀνθρώπου ἢ τοῦ στοιχείου πού βρίσκεται ἀντιμέτωπο μέ «ἓναν διαφορετικό ἄνθρωπο», ἀλλά αὐτοῦ πού βρίσκεται ἀντιμέτωπο μέ τό διαφορετικό ἀπό τόν ἴδιο τόν ἄνθρωπο. Πρόκειται γι' αὐτό τό ὅποιο ὁ Ζ.-Π. Βερνάν ὀνομάζει «ἐμπειρία τοῦ ἀπολύτως ἑτέρου».⁴

Μέσα σ' αὐτήν τή διπολική σχέση, ἡ ετερότητα δέν χαρακτηρίζει μία ἀόριστη ἰδεαλιστική ἔννοια, ἀλλά χαράζει τά ὅρια τῶν δύο πόλων, δίνοντάς τους ταυτότητα καί λόγο ὑπαρξης. Διότι ἡ ἀναγνώριση τῶν ἄκρων, γιά νά εἶναι γόνιμη, δημιουργική, ἐλεύθερη, πρέπει νά λάβει ὑπ' ὄψη τῆς τό χάσμα πού χωρίζει καί ταυτοχρόνως ἐνώνει τό *έτερον* μέ τό *ταυτόν*, δηλαδή τόν χῶρο καί τόν χρόνο τοῦ πρέποντος, τόν τόπο καί τόν καιρό τῆς ετερότητας. Ἡ ετερότητα εἶναι τό στάδιο τῆς μετάδοσης, ἡ μεθοριακή ζώνη, τό πέρασμα ἀνάμεσα σέ δύο κατηγορίες, σέ δύο τάξεις πραγμάτων. Αὐτή

ὠρμάζει, προετοιμάζει, ἀναδεικνύει, ἐκπαιδεύει, ὀρίζει τούς κόσμους μέ τούς ὁποίους συνορεύει, καί τούς κάνει ἐπομένως φανερούς. Οἱ κατηγορίες ἀναγνωρίζονται σ' αὐτόν τό χωροχρόνο ἡμιταυτότητας, ὅπως γιά παράδειγμα οἱ ἔφηβοι πρὶν τήν ἐνηλικίωση ἢ οἱ νέες παρθένοι πρὶν ἀπό τόν γάμο. Ἀμφιταλαντευόμενα ἀνάμεσα στήν ἀγριότητα καί τόν πολιτισμό, τήν παιδική ἡλικία καί τήν ὠριμότητα, καμιά φορά τῇ ζωῇ καί τόν θάνατο, τά ἐνεργά μέλη αὐτῆς τῆς ζώνης ἀντιμετωπίζουν ἓνα «πρὶν» καί ἓνα «μετά», ἓνα «ἐμπρός» καί ἓνα «πίσω», πού ἀντιπαράτιθενται, ἀλλά καί διεισδύουν τό ἓνα μέσα στό ἄλλο, μολονότι δέν συγχέονται ποτέ.

Ὁ Βερνάν, μέσα ἀπό τή μελέτη κάποιων ἰδιαίτερων μυθολογικῶν καί λατρευτικῶν στοιχείων, τῶν θεῶν πού φοροῦν προσωπείο καί αὐτῶν τῶν ὁποίων ἡ ὄψη θυμίζει προσωπείο, τῶν ἱερῶν νερῶν τῆς Στυγός, ὅπου οἱ ἐπιόρκοι θεοὶ πέφτουν σέ κῶμα καί οἱ ἄνθρωποι πεθαίνουν, τοῦ παραμορφωμένου προσώπου τῆς Μούσας Καλλιόπης, τῆς Ἀθηνᾶς ἢ ἐνός θνητοῦ μουσικοῦ πού παίζει αὐλό, θέτει τό ζήτημα τῆς ετερότητας ὡς ἓνα ὁρατό καί ἀκουστικό συμβάν. Ἡ ετερότητα μπορεῖ νά γίνῃ ἀντιληπτὴ ἐπομένως γραφικά καί μουσικά ὡς μία κάθετη ἢ ὀριζόντια γραμμὴ. Ἀνάλογα μέ τή θεότητα καί τίς ιδιότητες τοῦ τόπου καί τοῦ τύπου λατρείας αὐτῆς τῆς θεότητας πού συντηρεῖ τά *έτερα*, ἓνα μεταβατικό στάδιο μπορεῖ νά ἀποτελεῖ μέρος τῆς καθημερινότητας τῶν ἀνθρώπων,⁵ μπορεῖ ὅμως νά δημιουργεῖ καί ἀπόσταση ἀπό τήν καθημερινότητα, ὅπως συμβαίνει μέ τό προσωπείο τῆς Γοργῶς. Σ' αὐτήν τή συγκεκριμένη περίπτωση, ἡ συνάντηση τοῦ ἀνθρώπου μέ τό *έτερον* δέν εἶναι συνέπεια τῆς συνεχόμενης καί ἐναλλασσόμενης προόδου, ἀλλά τό ἀποτέλεσμα μίας ρήξης, μίας κάθετης λύσης τῆς συνέχειας. Διότι ὁ ἄνθρωπος πού ἀντικρίζει τό πρόσωπο τῆς Γοργῶς ἀντιμετωπίζει τό τερατώδες.

Ἡ ὄψη τοῦ τέρατος, ἀντικατοπτρίζοντας ὅ,τι πιό μακρινό μπορεῖ νά ὑπάρξει ἀπό τό αἰσθητικό καί πολιτικό ἀνθρώπινο ἰδεῶδες, ὑπάρχει γιά νά θυμίζει στόν ἄνθρωπο τή θνητὴ του ὑπόσταση. Ἡ Γοργῶ ὡς προσωπείο καί, κατ' ἐπέκταση, ὡς *έτερον*, ἐμπεριέχει τόν θεατὴ τῆς ἔτοι λοιπόν, κοιτώντας σε, σέ ἀναγκάζει νά

2. Γιά μία πρώτη ἀνάλυση τοῦ μύθου ὡς λόγου καί τῆς σχέσης του μέ τήν προφορική παράδοση, βλ. Ζ.-Π. Βερνάν, *Mythe et société en Grèce ancienne*, Παρίσι, 1974.

3. Τό ζήτημα τῆς ἐλευθερίας, ὁρίων καί ετερότητας ἀναλύθηκε διεξοδικά μέ βάση τό παράδειγμα τῆς τελετουργικῆς θυσίας, στό Ζ.-Π. Βερνάν & Μαρσέλ Ντετιέν, *La cuisine du sacrifice en pays grec*, Παρίσι, 1979.

4. *Τό βλέμμα τοῦ θανάτου*, ὁ.π., σελ. 34.

5. Ἡ ἐπέμβαση τῆς Ἀρτεμῆς, πού προετοιμάζει τόν «ἄγριο» ἔφηβο γιά τό πέρασμά του στήν «πολιτισμένη» ἐνηλικίωση, ἀνήκει σχηματικά σέ μία ὀριζόντια μετάδοση, ἀφοῦ ἀκολουθεῖ μία πρόοδο χρονική.

δεῖς τόν ἑαυτό σου. Ἀλλά αὐτό πού ἀνακαλύπτεις δέν εἶναι τό εἶδωλο, τό ὁποῖο ἀντικρύξεις καί ἀναγνwrίζεις μέσα σέ ἕναν καθρέφτη. Ἡ Γοργώ γελάει σαρκαστικά μέ τήν ἄγνοια καί τήν ματαιότητά σου καί γίνεται τελικά τό πρόσωπο τοῦ θανάτου σου: αὐτός πού θά τήν κοιτάξει κατάματα μεταμορφώνεται σέ πέτρα. Τό ἐντέλει μὴ-δλέμμα τῆς μεταμορφώνει τόν ἄνθρωπο σέ αὐτό τό στοιχεῖο τῆς φύσης, τό ψυχρό καί ἀνώνυμο, τό ἄψυχο καί ἀφιλές.⁶ Ὁ ἄνθρωπος πού κοιτάζει τό προσωπεῖο γίνεται ὁ ἴδιος μία πέτρινη μάσκα, χάνει τὰ ἀνθρώπινα χαρακτηριστικά πού τόν κάνουν μοναδικό καί ἄρα ζωντανό, γίνεται ἕνα μέ τίς ψυχές τῶν νεκρῶν πού πλανῶνται στὸν ὁμηρικὸ Ἕλη, σώματα χωρὶς ἐνέργεια, χωρὶς φωνή. Γιά νὰ διεισδύσεις στὸν θάνατο, πρέπει πρῶτα νὰ πάρεις τήν μορφή του.

Μέσα ἀπὸ τὸν μῦθο τοῦ Περσέα, ὁ ὁποῖος, ἀντανακλώντας τό πρόσωπο τῆς Γοργῶς πάνω στήν ἀσπίδα του, μπόρεσε νὰ τήν ἀποκεφαλίσει χωρὶς νὰ διασταυρώσει τό δλέμμα του μαζί της, ὁ Βερνάν⁷ δείχνει πῶς τελικά τό ἕτερον δέν εἶναι ἀνεξάρτητο τοῦ ταύτου· ἀφοῦ ἄρκει νὰ σέ κοιτάξει ἡ Γοργώ γιά νὰ μετατραπῇ τό πρόσωπό σου σέ προσωπεῖο, σημαίνει ὅτι ἡ μάσκα ὡς μετωπιαῖο ἀντικείμενο, ὄχι μονον σέ ἀντανακλᾷ, ἀλλά καί σέ ἐμπεριέχει. Καί αὕτη εἶναι ἡ πρωτότυπη καί βαθύτατα ἐμπεριστατωμένη πρόταση τοῦ Βερνάν: ἡ ἀρχαιοελληνική ἑτερότητα δέν εἶναι μία σχέση διάσπασης, δέν εἶναι χῶρος καί χρόνος δημιουργίας ἐνός ἐξωτερικοῦ καί ἐνός ἐσωτερικοῦ στοιχείου – γι' αὐτό ἄλλωστε καί δέν ἀπασχόλησε ποτέ τὸν ἀρχαιοελληνικὸ κόσμο ὁ διαφορετικὸς ἄνθρωπος. Τό ἕτερον ὑπάρχει ὡς στήριγμα καί ὡς δημιουργὸς τοῦ εἶναι, ἀφοῦ δέν νοεῖται ἑαυτός χωρὶς ἕνα διαφορετικὸ ἢ ἕνα ὅμοιο, πού τὸν καθορίζουν ἐξίσου. Κάνοντας ἀναφορά στήν πλατωνική σκέψη, ὁ Βερνάν θυμίζει ὅτι, ἐάν τό αὐτό παραμένει ἀναδιπλωμένο στὸν ἑαυτό του, καμία σκέψη δέν εἶναι ἐφικτή.⁸

Ἐάν ἡ μάσκα εἶναι ὄργανο τόσο τῆς λατρείας ὅσο καί τῆς σκηνηκῆς δράσης, αὐτό συμβαίνει γιατί λειτουργεῖ ὡς ἀντικείμενο ὑπερβατικό: τοποθετώντας τὸν θεατὴ τῆς ἀπέναντι στὸ κρυσταλλωμένο, τό ἀνέκφραστο καί τό ἀναλλοίωτο, τοῦ θυμίζει ὅτι πῶς εὐάλωτο καί τρομακτικὸ ἀναγκαῖα φέρει ἀπὸ τὴ στιγμή τῆς γέννησής του, δηλαδή τὴ θνητότητά του. Τό ἀναπόφευκτο τοῦ θανάτου, αὐτό τό «σκάνδαλο», ὅπως τό χαρακτηρίζε ὁ Βερνάν, ξεχωρίζει τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τοὺς ἀθάνατους θεοὺς του καί τὸν κάνει νὰ πετρώνει μπροστά στὸ σαρκαστικὸ γέλιο καί τὸν ἱερό τρόπο ἐνός γοργόνειου προσωπεῖου. Παρ' ὅλες τίς διαφορὲς τῶν δύο μασκῶν, τελετουργικῆς καί θεατρικῆς,⁹ τὴ δύναμη τῆς ἑτερότητας μέσα ἀπὸ τὴ μετωπικὴ ἀντιπαράθεση μαρτυρᾷ καί ὁ μασκοφορεμένος ὑποκριτὴς τοῦ ἀρχαίου δράματος, ὁ ὁποῖος, φορώντας τό προσωπεῖο τοῦ ρόλου του, παύει νὰ εἶναι ἀποκλειστικά ὁ ἑαυτός του, ἀλλὰ ἐνσαρκώνει μία παρουσία, μία δύναμη, πού ὄχι μόνον τὸν κυριεύει, ἀλλὰ καί τῆς ὁποίας μιμεῖται

τὴν ὄψη, τὴν κίνηση καί τὴν φωνή. Κι ἂν ὁ Διόνυσος εἶναι ἡ ἀφορμὴ γιά σκηνηκῆ δράση, αὐτό συμβαίνει γιατί πρόκειται γιά τὴ μόνη θεότητα, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν Γοργώ καί τὴν μούσα Καλλιόπη ὡς αὐλήτρια, πού εἰκονίζεται ὄχι σέ προφίλ, ὅπως ὅλοι οἱ ἄλλοι θεοί, ἀλλὰ μετωπικά.¹⁰ Αὕτη τὴν ὑπερβατικὴ δύναμη τοῦ εὐθέως δλέμματος καί τὴ σχέση του μέ τὴ μανία, τὸν ἐνθουσιασμό, δραματοποιεῖ ὁ Εὐριπίδης στὶς *Βάκχες* του.¹¹ Ὁ τραγικὸς μᾶς προτρέπει νὰ ἀναρρωτηθοῦμε μήπως ἐκεῖ βρίσκεται ἡ ρίζα τῆς ἑτερότητας. Ἡ ἀγωνιώδης κι μάταιη περιπέτεια τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐπικρατήσῃ πάνω στήν πολλαπλὴ τραγικὴ ἑτερότητα τοῦ Διονύσου, αὕτη τῆς μεταμόρφωσης, τῆς μάσκας καί τοῦ θανάτου, ἴσως νὰ ὑπενθυμίζει στὸν θνητὸ Ἕλληνα, ὄχι μόνον τὴν τραγικὴ του μοῖρα, ἀλλὰ καί τό ἕτερόν της, τὴν χάρη τῆς τέχνης, τὴν εὐθυμία τῆς γιορτῆς καί τὴν ἐκστατικὴ παράδοση στὸ παιχνίδι.

Σέ μία ἀπὸ τίς τελευταῖες συνεντεύξεις του,¹² ὁ Ζάν-Πιέρ Βερνάν ὁλοκλήρωσε τὴ σκέψη του μέ τὰ παρακάτω λόγια: «Ἐάν ὑπάρχει ὁ Θεός, ὑπάρχει ἀναγκαστικά, ἀφοῦ ἡ οὐσία του προϋποθέτει τὴν ὑπαρξὴ του. Ἀλλά ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ δική μου οὐσία, ἡ δική σας, δέν προϋποθέτει ἐκ τῶν προτέρων σέ τίποτα τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ. Ἀντιθέτως, τὴν καθιστᾷ ἀμφίβολη. Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ Θεοῦ εἶναι μυστήριο. Αὐτό τό μυστήριο δέν ἀποδεικνύει παρὰ μόνον ἕνα πράγμα: ὅτι ἔχουμε ὅλοι μας ἕνα χρέος ἀπέναντι σ' αὐτοὺς πού μᾶς δημιούργησαν πνευματικά, ὅπως ἔχουμε καί ἕνα χρέος ἀπέναντι σ' αὐτὸν τὸν κόσμο, τὸν σκατένιο καί θανμαστό, στὸν ὁποῖο ζοῦμε».

Νομίζω ὅτι ὁ Ζάν-Πιέρ Βερνάν ἐπαφίεται σέ μᾶς γιά νὰ συνεχίσουμε νὰ σκεφτόμαστε.

6. Γιά μία ἀνάλυση τοῦ κολοσσοῦ καί τῆς σχέσης του μέ τὴ διττότητα, τό ἄρατο καί τὸν θάνατο, βλ. Ζ.-Π. Βερνάν, "Figuration de l'invisible et catégorie du double: le colossos", στὸ *Mythe et pensée chez les Grecs*, Παρίσι, 1965, ἀναθεωρημένη ἐκδοση 1990.

7. Πρὶν τὴ μελέτη τὴν ἀφιερωμένη στὴ Γοργώ, ὁ Βερνάν δημοσιεύει στὸν τόμο τό *Βλέμμα τοῦ θανάτου*, σέ συνεργασία μέ τὴν Φρανσουάζ Φροντιζί-Ντυκρού, τὴ μελέτη "Figures du masque en Grèce ancienne".

8. *Βλέμμα τοῦ θανάτου*, ὁ.π., σελ. 33.

9. Συγκριτικὴ μελέτη τῶν δύο εἰδῶν μάσκας στὸ "Figures de masque en Grèce ancienne", ὁ.π.

10. Πρόκειται γιά τὴν ἀπεικόνιση τῶν δύο θεῶν στὸ ἀγγεῖο François, 6ος αἰώνας π.Χ.

11. Πρὸβλ. Ζ.-Π. Βερνάν, "Le Dionysos masqué des Bacchantes d'Euripide", στὸ *Μῦθος καί τραγωδία II* (ἐλλ. μτφ. Α. Γκάρτζιου-Τάττη, Ἀθήνα 1988).

12. "Jean-Pierre Vernant: le sens de la vie", *Lire*, Δεκέμβριος 2004-Ἰανουάριος 2005.

Ἀποχαιρετισμός

τῆς Στέλλας Γεωργούδη

Εἰδῶ καὶ ἔξι σχεδόν μῆνες, ἀποχαιρετούσαμε τὸν Πιέρ Βιντάλ-Νακέ. Τώρα, στὴν ἀρχὴ τῆς νέας χρονιάς, ἔφυγε καὶ ὁ Ζάν-Πιέρ Βερνάν, ὁ Ζιπέ, ὅπως ἤθελε νὰ τὸν φωνάζουν φίλοι καὶ γνωστοί. Καὶ πάλι θὰ πῶ ὅτι ἡ στιγμή τοῦ θανάτου δέν εἶναι, γιὰ μένα, πρόσφορη γιὰ παρουσιάσεις καὶ ἀναλύσεις ἐνός ἔργου πού δημιούργησε σχολή στὸν χῶρο τῶν κλασικῶν σπουδῶν, πού ἀνατάραξε τὰ βαλτωμένα συχνά νερά τῶν «ἀρχαιογνωστικῶν» μελετῶν, πού ζωντάνευε, μέσα ἀπὸ ἕναν ξεκάθαρο γραπτό καὶ προφορικό λόγο, τὴν ἐλληνικὴ ἀρχαιότητα, ἀπαλλάσσοντάς τὴν ἀπὸ τὶς ἀνιστορικές θεωρίες περὶ «ἐλληνικοῦ θαύματος».

Αὐτὴ τὴν ὥρα θέλω νὰ θυμᾶμαι τὸν Ζιπέ, ὅπως τὸν γνώρισα πρὶν ἀπὸ 40 περίπου χρόνια: τὸν ἰδρυτὴ ἐνός Κέντρου Συγκριτικῶν Ἑρευνῶν γιὰ τὶς Ἀρχαῖες Κοινωνίες (τό σημερινό Centre Louis Gernet), πού ἐμελλε νὰ γίνῃ ἕνα ζωντανό καὶ πολύφωνο ἐργαστήρι, στόχος συχνά κάποιων συντηρητικῶν πανεπιστημιακῶν κύκλων. Θέλω νὰ θυμᾶμαι τὸν δάσκαλο πού εἶχε τό

σπάνιο χάρισμα νὰ κάνει κατανοητό, γιὰ τό ἀκροατήριό του, καὶ τὸν πιό δυσνόητο λόγο. Θέλω νὰ θυμᾶμαι τὸν φίλο καὶ συνεργάτη, πού ἤξερε νὰ ἐμπνέει καὶ νὰ προωθεῖ μία συλλογικὴ ἔρευνα, ρίχνοντας τό βάρος στό «ἐμεῖς», καὶ ὄχι στό «ἐγώ». Θέλω νὰ θυμᾶμαι τὸν Ζιπέ, ὄχι μόνο ὡς τὸν βαθυστόχαστο ἐλληνιστὴ πού γνώρισάμε, ἀλλὰ καὶ ὡς ἕναν ἀπὸ τοὺς πρωτεργάτες τῆς γαλλικῆς Ἀντίστασης ἐναντίον τοῦ ναζισμοῦ, τὸν γνωστό τότε ὡς «Colonel Berthier».

Ἀλλὰ ἂν οἱ θνητοὶ χάνονται σὰν τὰ φύλλα τῶν δέντρων, ὅπως λέει ὁ Ὅμηρος, μᾶς μένει τουλάχιστον κάτι τό ἀφθαρτο: ἡ αἰδὸς μνήμη.

Στέλλα Γεωργούδη, διευθύντρια σπουδῶν, École Pratique des Hautes Études, Τμῆμα Θρησκευτικῶν Ἑπιστημῶν

Ἡ μελέτη τοῦ προσώπου καὶ τῆς ἐργασίας στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα

τῆς Ἀριάδνης Γκάρτζιου-Τάττη

Στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ βιβλίου του *Μύθος καὶ σκέψη στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα* πού κυκλοφόρησε γιὰ πρώτη φορὰ στὴ Γαλλία τὸ 1965 καὶ γνώρισε ἔκτοτε τεράστια ἐπιτυχία σέ ὅλο τὸν κόσμο, ὁ Ζ.-Π. Βερνάν ἔγραφε ὅτι «ἡ ἐπιστροφὴ στὴν ἀρχαία Ἑλλά-

δα ἐπιβάλλεται γιὰ δύο λόγους. Ὁ πρῶτος λόγος εἶναι πρακτικός. Τὰ δεδομένα πού ἔχουμε γιὰ τὴν Ἑλλάδα εἶναι περισσότερα, πιό διαφοροποιημένα καὶ συνάμα καλύτερα ἐπεξεργασμένα ἀπὸ ἐκεῖνα πού ἀναφέρονται σέ ἄλλους πολιτισμούς». Τὰ δεδομένα αὐτά πού διαφέρουν ἀπὸ ἐκεῖνα πού συνθέτουν τὸν δικό μας πνευματικό κόσμο «μᾶς βγάζουν ἀπὸ τό χῶρο μας, μᾶς δίνουν τὴν αἴσθηση τῆς ιστορικῆς ἀπόστασης, μᾶς κάνουν νὰ συνειδητοποιήσουμε μιὰν ἀλλαγὴ τοῦ ἀνθρώπου. Ταυτόχρονα, ὅμως, δέν τὰ νιώθουμε τόσο ξένα,

Ἀριάδνη Γκάρτζιου-Τάττη, ἀναπληρώτρια καθηγήτρια Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Θρησκείας καὶ Μυθολογίας, Πανεπιστήμιο Ἰωαννίνων

όσο άλλα. Μας μεταδόθηκαν χωρίς να διακοπεί ή συνεχίσει να ζούν σε πολιτισμικές παραδόσεις, με τις οποίες είμαστε ακόμη δεμένοι».

Ο δεύτερος λόγος που στρέφει τον ιστορικό προς την κλασική αρχαιότητα έγκειται στο γεγονός ότι «σε διάστημα μερικών αιώνων έγιναν αποφασιστικές μεταβολές στην κοινωνική και πνευματική ζωή της Ελλάδας: γέννηση της πάλης και του δικαίου, εμφάνιση, στους πρώτους φιλοσόφους, μίας σκέψης ορθολογικού χαρακτήρα, και προοδευτική οργάνωση της γνώσης σε ένα σύνολο θετικών, διαφοροποιημένων μαθημάτων (οντολογία, μαθηματικά, λογική, φυσικές επιστήμες, ιατρική, ήθικη, πολιτική), δημιουργία νέων μορφών τέχνης, επινόηση διαφόρων τρόπων έκφρασης, που ανταποκρίνονται στην ανάγκη να αντικειμενοποιηθούν παραγνώριζόμενες ως τότε πλευρές της ανθρώπινης εμπειρίας: λυρική ποίηση και τραγικό θέατρο στον τομέα της τέχνης του λόγου, γλυπτική και ζωγραφική, νοούμενες ως τρόποι και μέσα μίμησης, στον τομέα των πλαστικών τεχνών».¹

Οι διαπιστώσεις αυτές αποτέλεσαν το υπόβαθρο πάνω στο οποίο στήριξε ο γάλλος διανοούμενος τη μακρόχρονη ενασχόλησή του με τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό. Για τον Βερνάν, η αρχαία Ελλάδα δεν ήταν μοντέλο μοναδικό, αλλά ένας τρόπος σκέψης, ένας από τους τρόπους μέσα από τον οποίο η ανθρωπότητα έδωσε στην έσωτερική της διάσταση μία ιδιαίτερη ταυτότητα. Σβήνοντας την απόσταση ανάμεσα στις φιλολογικές, ιστορικές και φιλοσοφικές μαρτυρίες, προσπάθησε να κατανοήσει το σύνολο των εκδηλώσεων και αντιλήψεων που διαμόρφωσαν τα γνωρίσματα του ανθρώπου της αρχαίας Ελλάδας δηλαδή τους τρόπους που συμπεριφέρονταν, εργάζονταν, σκέπτονταν ή εκφράζονταν.

Η όπτική αυτή οφείλει πολλά στην καταλυτική επίδραση της ιστορικής ψυχολογίας για την οποία έχει μιλήσει ο Βερνάν σε πολλά σημεία του έργου του,² ενώ άλλου έδωσε και τον τρόπο σύμφωνα με τον οποίο εφάρμοσε ο ίδιος τα διδάγματά της: «Αυτό που με απασχολεί, με βάση την ιστορική ψυχολογία, είναι πώς δεν υπάρχει ένας άνθρωπος γενικώς, δεν υπάρχουν πολιτισμοί οι οποίοι είναι πάντα οι ίδιοι. Αυτό που πρέπει να εξετάσουμε είναι το ποιός άνθρωπος, σε σχέση με το σύνολο των πολιτιστικών πεπραγμένων σε μία δεδομένη εποχή, είναι αυτός ο οποίος αντιστοιχεί σε αυτά. Αφού ο άνθρωπος είναι αυτό που κάνει, ο άνθρωπος είναι τα έργα του, μόνο μέσα από αυτά τα έργα, δηλαδή μέσα από το σύνολο των εκδηλώσεων του πολιτισμού, οφείλει ο ψυχολόγος να μελετήσει το πώς σφυρηλατείται ο άνθρωπος, το πώς συγκροτείται, ο ίδιος, ιστορικά».³

Θά μείνουμε σε δύο ενδεικτικά παραδείγματα αυτής της μεθοδολογικής προσέγγισης για να αντιληφθούμε καλύτερα τους νέους δρόμους που άνοιξε στη μελέτη του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Τό πρώτο αφορά

στο θέμα της ανάδυσης του προσώπου στον αρχαίο ελληνικό κόσμο, στο σύνολο δηλαδή εκείνο των εννοιών, οι οποίες επιτρέπουν τη διασαφήνιση της θέσης και του ρόλου του ατόμου σε σχέση με τον εαυτό του και τους άλλους. Τό καθήκον του σύγχρονου ερευνητή, έγραφε ο Βερνάν, «δεν είναι να καθορίσει αν υπάρχει ή δεν υπάρχει το πρόσωπο στην αρχαία Ελλάδα, αλλά να εξετάσει τι είναι το πρόσωπο του αρχαίου Έλληνα και σε τι διαφέρει, σε σχέση με τα πολλαπλά του γνωρίσματα, από το σημερινό πρόσωπο: ποιές πλευρές του διαγράφονται λίγο-πολύ σε μία δεδομένη στιγμή και με ποιά μορφή, ποιές πλευρές του παραγνωρίζονται, ποιές διαστάσεις του έγω φαίνονται ήδη να έχουν εκφραστεί στο ένα ή στο άλλο είδος έργων, θεσμών ή δραστηριοτήτων του ανθρώπου, ποιές είναι οι γραμμές ανάπτυξης της λειτουργίας, οι κύριες κατευθύνσεις της, ακόμη και τα ψηλαφίσματα, οι ναυαγημένες απόπειρες, οι άγονες προσπάθειες, ποιός είναι τέλος ο βαθμός συστηματοποίησης της λειτουργίας, το πιθανό της κέντρο, οι χαρακτηριστικές της "όψεις"».⁴

Τό δεύτερο αφορά στην έρευνα για τα είδη των δραστηριοτήτων, μέσα από τα οποία ο αρχαίος Έλληνας οικοδόμησε το πλαίσιο της έσωτερικής του εμπειρίας. Ο Βερνάν προβληματίστηκε και για το πώς ο άνθρωπος αυτός οικοδόμησε το πλαίσιο της εμπειρίας του για τον φυσικό κόσμο μέσα από την επιστήμη και την τεχνική. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτού του προβληματισμού είναι και η μελέτη του για την έννοια της εργασίας, φαινόμενο που έχει σημαδέψει βαθιά το οικοδόμημα της κοινωνικής ζωής και έχει αντιμετωπισθεί, συνήθως με τη μορφή που τη γνωρίζουμε σήμερα, από δύο πλευρές: «από την πλευρά της υποτίμησης της εργασίας και από την πλευρά των όριων της

1. Πρβ. J.-P. Vernant, *Mythe et pensée chez les Grecs. Études de psychologie historique*, Παρίσι 1965, έκδοση βελτιωμένη και επανυμμένη με καινούριες μελέτες ¹⁰1985, σελ. 10 (μτφρ. Σ. Γεωργούδη, *Μύθος και σκέψη στην αρχαία Ελλάδα*, τ. Α', Αθήνα, εκδ. Ι. Ζαχαρόπουλος, 1989, σελ. 12 κ.ε.).

2. Βλ. «De la psychologie historique à une anthropologie de la Grèce ancienne», *Metis*, IV, 2, 1989, σελ. 305-314.

3. Πρβ. J.-P. Vernant, στο *La pensée grecque. Entretien avec Jean Pierre Vernant*, Association de la Recherche de l'École des Hautes Études en Sciences Sociales, 1992 (μτφρ. Σ. Αναγνωστοπούλου, *Η ελληνική σκέψη*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1993, σελ. 15).

4. Πρβ. J.-P. Vernant, *Mythe et pensée*, σελ. 13 κ.ε. (έλλην. μετ., τ. Α', σελ. 16 κ.ε.). Για τό ίδιο θέμα βλ. τό κεφάλαιο «Aspects de la personne dans la religion grecque» στο *Mythe et pensée*, σελ. 355-370 (έλλην. μετ. «Πλευρές του προσώπου στην αρχαία ελληνική θρησκεία», τ. Α', σελ. 131-151) καθώς και «L'individu dans la cité» στο *L'individu, la mort, l'amour*, Παρίσι, 1989, σελ. 211-232 (μτφρ. Δ. Φασέας, «Τό άτομο μέσα στην πολιτεία», *Αρχαιολογία*, 28, 1988, σελ. 6-14).

τεχνικής σκέψης». Έξοικειωμένος ιδιαίτερα με τη μαρξιστική θεώρηση του αρχαίου κόσμου, ο Βερνάν επιχείρησε κατά τη δεκαετία του '50, όταν η συζήτηση βρισκόταν στην ακμή της, να αποκαταστήσει μία διαλεκτική θεώρηση, η οποία αποβλέπει στο να μελετηθούν τα διάφορα στοιχεία που απαρτίζουν την κοινωνία της αρχαίας Ελλάδας, ως στοιχεία ενός συνόλου τα οποία αλληλοεπιδρούν και επενεργούν το ένα στο άλλο.⁵ Ωστόσο, ο προσανατολισμός του στην ανάλυση του φαινομένου της εργασίας, μολονότι έχει δεχτεί την αναμφισβήτητη επίδραση της μαρξιστικής αντίληψης, δεν περιορίστηκε μόνο στην οικονομική διάσταση του θέματος. Τό αντικείμενο της μελέτης του ήταν διαφορετικό: «θεωρώντας την εργασία ως ένα σημαντικό είδος συμπεριφοράς, εξαιρετικά οργανωμένο κι ένοπιον σήμερα», αναρωτήθηκε «μέ ποιά μορφή εμφανίζεται στον αρχαίο κόσμο, ποιά θέση κατέχει μέσα στον άνθρωπο και την κοινωνία: πώς καθορίζεται σέ σχέση με τις άλλες ανθρώπινες δραστηριότητες, ποιές ενέργειες νοούνται λίγο-πολύ ως εργασία, με ποιές μορφές, με ποιο ψυχολογικό περιεχόμενο».

Τόνισε μάλιστα ότι «η εργασία είναι ένα ανθρώπινο φαινόμενο με πολλαπλές διαστάσεις και η ανάλυσή του απαιτεί μελέτες σέ πολλά επίπεδα. Υπάρχει μία τεχνική, οικονομική, κοινωνική, ψυχολογική ιστορία της εργασίας. Οι παρατηρήσεις μας αφορούν ειδικότερα αυτή την τελευταία πλευρά, την ψυχολογική, στην αρχαία Ελλάδα: θεωρούμε την εργασία ως μιάν ιδιαίτερη μορφή ανθρώπινης δραστηριότητας κι εξετάζουμε τη θέση που είχε στον εσωτερικό κόσμο του ανθρώπου, τις σημασίες της, τό ψυχολογικό της περιεχόμενο. Αυτό δέν σημαίνει πώς η προοπτική μας δέν είναι ιστορική γιατί, όπως δέν έχει κανείς τό δικαίωμα νά εφαρμόσει στον αρχαίο ελληνικό κόσμο τις οικονομικές κατηγορίες του σύγχρονου καπιταλισμού, μέ τόν ίδιο τρόπο δέν μπορεί νά αποδώσει στον άνθρωπο της αρχαίας πόλης την ψυχολογική λειτουργία της εργασίας, έτσι όπως διαγράφεται σήμερα».⁶

Οι θέσεις αυτές του Βερνάν, όπως και πολλές ακόμη που δέν είναι δυνατόν νά θιγούν στο παρόν αφιέρωμα, δέν έφεραν μόνο τόν ίδιο πιό κοντά στην κατανόηση των αρχαίων Ελλήνων. Άλλαξαν ριζικά και τόν ορίζοντα των αρχαιοελληνικών σπουδών που έφεξης λαμβάνουν σοβαρά υπόψη τους τις θέσεις του για τόν αρχαίο ελληνικό μύθο, τη θρησκεία, την πολιτική και την κοινωνία.

5. Βλ. κυρίως «Remarques sur la lutte de classe dans la Grèce ancienne», *Eirene*, 4, 1965, σελ. 5-19 (τό κείμενο επαναδημ. στο *Mythe et société en Grèce ancienne*, Παρίσι 1974, '1992, σελ. 11-29).

6. Παρ. «Aspects psychologiques du travail dans la Grèce ancienne», *La pensée*, 66, 1956, σελ. 80-84, επανέκδ. *Mythe et pensée*, σελ. 294 (έλλην. μετ. «Ψυχολογικές πλευρές της εργασίας», τ. Α', σελ. 52).

Ἡ πραγματική μεγαλοσύνη τοῦ διανοούμενου

τοῦ Σάιμον Γκόλντχιλ

Ο Ζάν-Πιέρ Βερνάν άλλαξε τό πρόσωπο τῶν κλασικῶν σπουδῶν κατά τό τελευταῖο τέταρτο τοῦ 20οῦ αἰῶνα καί ἡ ἐπίδρασή του θά κρατήσῃ γιά πολλά χρόνια ἀκόμα. Θά ἦταν ἀπλοϊκό νά τόν ὀνομάσουμε στρουκτουραλιστή –ἀντιπροσωπεύει πολύ περισσότερα πράγματα– ἀλλά κάποια ἀπό τά πιό σημαντικά του ἔργα, μέ τή μεγαλύτερη ἀπήχηση, σίγουρα εἰσήγαν τή στρουκτουραλιστική ἀνάλυση στίς κλασικές σπουδές. Τά δύο σημαντικότερα πεδία τῶν μελετῶν του εἶναι ἡ ἐλληνική θρησκεία καί τό ἐλληνικό δράμα. Ἡ ἐρμηνεία του γιά τή θυσία, τήν κεντρική πράξη τῆς ἀρχαιοελληνικῆς θρησκείας, εἶναι πλέον ἀπολύτως καθιερωμένη, ἀκόμα καί γιά ἐλληνιστές πού θά χλώμιαζαν ἂν κάποιος τοὺς ἀποκαλοῦσε στρουκτουραλιστές (πολύ δέ περισσότερο «τοῦ συρμού»). Ὁ Βερνάν ἦταν ὁ πρῶτος πού ἀνέλυσε τή θυσία ὡς τελετουργία μέσα ἀπό τήν ὁποία δομεῖται μία ἀντίληψη γιά τόν κόσμο καί τίς σχέσεις ἀνθρώπων, ζώων καί θεῶν. Στό ἐλληνικό θέατρο εἶδε τήν γλώσσα τῆς τραγωδίας ὡς τό μέσον πού δραματοποιεῖ τίς ἐντάσεις καί τίς ἀμφισημίες τοῦ ἀναπτυσσόμενου λό-

γου τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας, ἐγκαινιάζοντας ἓνα ὁλόκληρο πλῆθος μελετῶν ἄλλων ἐρευνητῶν.

Ἡ ἀγαπημένη μου ἀνάμνηση ἀπό τόν Ζιπέ (ὅπως τόν ἤξεραν ὅλοι) ἀνάγεται στήν ἐποχή πού ἤμουν ἀκόμα νεαρός ἐρευνητής: σέ μία ἀνακοίνωσή μου ἀσκούσα ἐν μέρει κριτική σέ μία φράση του. Περίμενα μέ ἀγωνία τήν ἀντίδραση τοῦ μεγάλου καθηγητῆ. Ὁ Βερνάν ἄρχισε λέγοντας: «Ὅταν τό εἶπα αὐτό ἤμουν τρελός...». Εἶχε τήν ἀληθινή μεγαλοσύνη, πού τοῦ ἐπέτρεπε νά δεχτεῖ τήν κριτική ἐνός νέου ἐρευνητῆ μέ τρόπο τίμιο καί μέ χιοῦμορ καί μετά νά συνεχίσει τήν συζήτηση μέ τρόπο ἐπωφελή καί ὀξυδερκή. Ἡ ἀπουσία του θά εἶναι ὁδυνηρή, ὄχι μόνο γιά τή διανοητική του λάμψη, ἀλλά καί γιά τίς ἀξίες πού ἐνσάρκωνε ὡς ἄνθρωπος καί ὡς διανοούμενος.

Simon Goldhill, καθηγητής Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας καί Πολιτισμοῦ, Πανεπιστήμιο τοῦ Καίμπριτζ

Πένθος καί μνήμη γιά τόν Ζάν-Πιέρ Βερνάν

τῆς Φρόμα Ι. Ζάιτλιν

Νομίζαμε ὅτι ὁ Ζιπέ ἦταν ἀθάνατος. Γιά μᾶς πού τόν ἀγαπούσαμε, πού μάθαμε ἀπ' αὐτόν, καί δουλέψαμε μαζί του ὅλα αὐτά τά πολλά χρόνια, ἦταν ἀδιανόητο πῶς θά ἐρχόταν μία μέρα πού θά μᾶς ἐγκατέλειπε. Ἀλλά αὐτή ἡ μέρα ἐφτάσε καί μᾶς ἀπομένει, μέ ὅποιον τρόπο ἔχουμε, νά ἀποδώσουμε φόρο τιμῆς σ' αὐτόν τόν ἐκπληκτικό ἄνθρωπο καί τόν

ἐκπληκτικό διανοούμενο, πού ἔγραψε ὁ ἴδιος μέ τόση εὐγλωττία γιά τοὺς θνητούς καί τοὺς ἀθάνατους στήν ἀρχαιοελληνική σκέψη καί θρησκεία. «Θνητοί καί Ἀθάνατοι» εἶναι, στήν πραγματικότητα, ὁ τίτλος πού ἔδωσα σέ μία συλλογή μελετῶν του, τήν ὁποία ἐπιμελήθηκα καί γιά τήν ὁποία ἔγραψα τήν εἰσαγωγή (Princeton University Press, 1991). Ὁ τίτλος ἀναφέρεται κατ' ἀρχήν στό πρῶτο δοκίμιο μέ θέμα τό σῶμα τῶν θεῶν, ἀλλά ἡ ἀντίθεση τήν ὁποία ἐμπεριέχει συμπεκνώνει ἐπίσης σέ μία φράση αὐτῆς τίς εὐρύτερες σχέσεις μεταξύ ἑαυτοῦ καί ἄλλου, ἀρσενικοῦ καί θηλυκοῦ, Ἑλλήνα καί βαρβάρου, μύθου καί λόγου, καί ὅλα τά ἄλλα ἀντιθετικά ζεύγη, τά ὁποῖα ἦταν τόσο ἀναπόσπαστα στήν σκέψη τοῦ Ζιπέ ὡς σημεῖα ἐκκίνησης

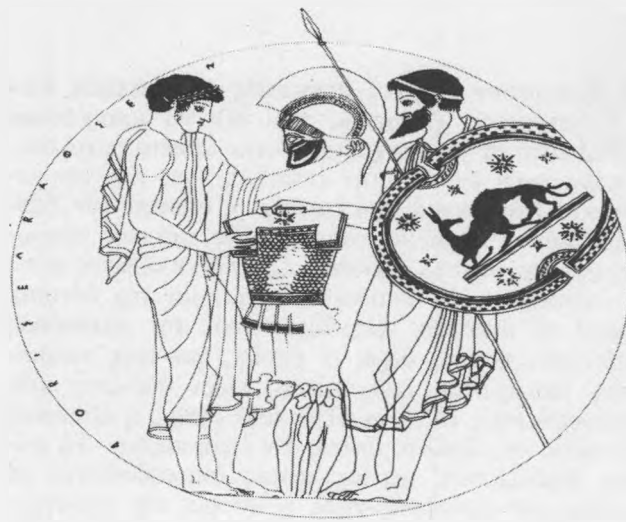
Froma I. Zeitlin, καθηγήτρια Κλασικῶν Σπουδῶν, Συγκριτικῆς Λογοτεχνίας, Διευθύντρια τοῦ Προγράμματος Ἰουδαϊκῶν Σπουδῶν στήν ἔδρα Ἀρχαιοελληνικῆς Γλώσσας καί Λογοτεχνίας, Charles Ewing. Πανεπιστήμιο τοῦ Πρίνστον.

στις απaráμιλλες συμβολές του στην κατανόησή μας για τόν αρχαιοελληνικό πολιτισμό.

Τόν πρωτοσυνάντησα όμως μέσα από ένα άλλο βιβλίο. Ήταν τό 1970, όταν πήρα κατά τύχη στά χέρια μου τό *Μύθος καί σκέψη στην αρχαία Ελλάδα* (πού πρωτοεκδόθηκε τό 1965). Μόλις είχα ολοκληρώσει τίς προπτυχιακές μου σπουδές καί έτοιμαζόμουν νά ξεκινήσω πανεπιστημιακή καριέρα, αλλά αυτά πού διάβασα στίς σελίδες εκείνες μου άνοιξαν δρόμους κατανόησης πού δέν είχα ποτέ ξανασυναντήσει καί άλλαξαν άμετάκλητα τήν κατεύθυνση τής δουλειάς μου. Είναι ίσως παράξενη σύμπτωση τό γεγονός πώς μόλις τήν περασμένη άνοιξη εκδόθηκε επιτέλους μία κανονική άγγλική μετάφραση του βιβλίου (άπό τίς εκδόσεις Zone Press). Συνεισέφερα κι εγώ για νά πραγματοποιηθεί αυτή ή έκδοση καί έγγραψα, παρουσιάζοντάς την, ότι τό βιβλίο ήταν φρέσκο καί προκλητικό όσο καί όταν πρωτοεμφανίστηκε στην πνευματική σκηνή. Όπως έγγραψε ένας άλλος κριτικός, «αυτό τό βιβλίο παραμένει σήμερα μία παθιασμένη καί βαθιά έρευνα πάνω στους αρχαίους Έλληνες, πού είναι ταυτόχρονα απόμακροι καί κοντινοί μας όσον άφορά τήν εξέλιξη των δομών τους καί των διανοητικών τους δραστηριοτήτων». Έλπίζω πώς χάρηκε αυτή τήν τελευταία (άν καί καθυστερημένη) αναγνώριση τής διαχρονικής άξιας του βιβλίου. Συνειδητοποιώ τώρα πώς ξέχασα νά τόν ρωτήσω.

Όπως άποδείχθηκε πάντως, υπήρχαν πολλά περισσότερα στην σχέση μου μαζί του άπό τά κοινά μας ενδιαφέροντα καί τόν θαυμασμό μου για τή δουλειά του. Οί ζωές μας συνδέθηκαν επίσης μέσα άπό τήν οικογενειακή σχέση τής Λιντά, τής λατρεμένης του γυναίκας, μέ τήν πιό αγαπημένη παιδική μου φίλη, μία συμμαθήτρια πού είχε φύγει άπό τή Γαλλία μέ τήν οικογένειά της κυνηγημένη άπό τούς ναζί. Μία μέρα άνακάλυψα τή σχέση ανάμεσα στον Ζάν-Πιέρ Βερνάν καί τό πρόσωπο πού ή φίλη μου άποκαλούσε Ζιπέ, καί τό όποιο πρωτοσυνάντησα σ' αυτές τίς άμερικανικές άκτές όταν ήρθε νά μās επισκεφτεί. Άγωνιζόμουν τότε νά επικοινωνήσω μαζί του σέ κάτι γαλλικά πού, κυρίως χάρη σ' αυτόν, βελτιώθηκαν μέ τά χρόνια. Στην αρχή δέν κατάλαβα πώς θά γινόταν ένα ουσιαστικό κομμάτι τής ζωής μου, καί στίς δύο πλευρές του Άτλαντικού.

Άκολούθησε ή πρώτη μεγάλη παραμονή μου στό Παρίσι, τό 1975, όπου είχα τήν τύχη νά είμαι παρούσα στην έναρκτήρια διάλεξη του Ζιπέ στην έδρα του στό Collège de France, ενώ άκολούθησαν κι άλλες πολλές, στην διάρκεια των οποίων οί επαφές μου μαζί του, τόσο δημόσιες όσο καί ιδιωτικές, άποτελούσαν πάντα τίς σημαντικότερες στιγμές του ταξιδιού. Άπό τήν άλλη μεριά, σέ όλα αυτά τά χρόνια, θυμάμαι τουλάχιστον τέσσερις επισκέψεις του στό Πανεπιστήμιο του Πρίνστον, στην διάρκεια των οποίων κέρδισε τίς καρδιές του άκροατηρίου του μέ τίς συναρπαστικές διαλέξεις του, πού τίς έδινε πάντα μέ στυλ καί άπίστευτη ζω-

ντάνια. Ήταν μάστορας στό νά διηγείται ιστορίες, μέ ένα άπίστευτο ταλέντο μίμου. Άλλά, φυσικά, ήταν πολύ περισσότερο άπ' αυτό. Ήταν κάτι πολύ περισσότερο άπό ένας καινοτόμος, άκριβής καί πρωτότυπος διανοούμενος, του όποίου ή διαύγεια τής σκέψης συνταιριαζόταν μέ τή μοναδική έπιτυχία τής διατύπωσης. Η μαγνητική του προσωπικότητα καί μία έμφυτη κοινωνικότητα συγκέντρωνε καί συνένωνε τούς ανθρώπους, του έαυτού μου συμπεριλαμβανομένου, σέ μία προστατευμένη κοινωνία ποικίλων σχέσεων. Άπό τήν φύση του ήταν δίκαιος, γενναιόδωρος καί άπίστευτα τρυφερός. Παρόλο πού ποτέ δέν συμβιβαζόταν σέ ότι άφορούσε τίς πεποιθήσεις του καί ποτέ δέν χαμήλωνε τά κριτήριά του, είχε αξιοσήληυτη άνοχή για τίς ιδέες (καί τά αίσθήματα) των άλλων. Τούς έκανε όλους ίσους του. Ήμασταν φοιτητές του, μαθητές του, αλλά καί σύντροφοί του. Ένώ ανέβαινε στά άκαδημαϊκά αξιώματα, όλοι άδιακρίτως τόν άποκαλούσαν μέ άγάπη Ζιπέ. Έδωσε άγάπη καί πήρε άγάπη σέ αντάλλαγμα. Ένας άνθρωπος γενναίος καί άπλός, σοφός στον τρόπο πού καθοδηγούσε, μέ ζεστή καρδιά καί άμεμπτη άκεραιότητα. Μου δόθηκε τό σπάνιο προνόμιο νά γνωρίσω τόν Ζιπέ, νά χαρώ τήν οικειότητα τής φιλίας του καί τή φιλοξενία του σπιτιού του. Δέν μπορώ άκόμα νά πιστέψω πώς δέν είναι πιά μαζί μας. Βλέπω τό πρόσωπό του. Άκούω τήν φωνή του, για τελευταία φορά, λίγες μόνο μέρες πριν πεθάνει. Πενθούμε, θρηνοούμε, θυμόμαστε.

“Έβγαλε τήν τραγωδία από τό άδιέξοδο

του Πιέρ Ζυντέ ντέ λά Κόμπ

Υπάρχουν κάποιοι στοχαστές και κάποιοι επιστήμονες, ελάχιστοι, πού δέν θά μπορέσουμε ποτέ νά τούς ευχαριστήσουμε αρκετά γιατί σκέφτηκαν, γιατί έχτισαν τήν επιστήμη τους και τήν μετέδωσαν. Κάθε φορά πού διάβαζα ή άκουγα τόν Ζάν-Πιέρ Βερνάν νά μιλάει γιά τόν μύθο, γιά τήν τραγωδία, γιά τήν αρχαία κοινωνία, έβλεπα έκπληκτος αυτά τά αντικείμενα νά ανανεώνονται μέ μία νέα δύναμη, έβλεπα νά ανοίγουν νέες θύρες πρós τήν κατανόηση αυτών των πεδίων, θύρες οι όποιες, γιά τούς καλόπιστους τουλάχιστον, καθιστούσαν πλέον άδύνατη κάθε επιστροφή πρós τά πίσω. Πρίν από αυτόν, ή αθηναϊκή τραγωδία, στή Γαλλία, απλώς δέν έρμηνευόταν. Τά κείμενα διαβάζονταν, μερικές φορές αποκαθίσταντο μέ ακρίβεια και μεταφράζονταν, ή ιστορία της χειρόγραφης παράδοσής τους διερευνάτο· αλλά, πέρα από αυτό τό σημείο, χρησιμοποιαν κυρίως βοηθητικά σέ γλωσσικές και ιστορικές έρευνες. Είχαν αναπτυχθεί κάποιες γενικές θεωρίες, μερικές φορές μάλιστα μέ ταλέντο, πάνω στην τραγική τέχνη και τό βάθος της, αλλά τά ίδια τά έργα και ή ιστορική τους σημασία, τό ιστορικό τους νόημα, δέν θεωρούνταν αντικείμενα της επιστήμης. Τό ζήτημα του νοήματος έμενε πάντα στό περιθώριο ή προοριζόταν απλώς γιά τίς γενικόλογες προσεγγίσεις της σχολικής διδασκαλίας. Ο Βερνάν έβγαλε τήν ανάγνωση της τραγωδία από αυτό τό άδιέξοδο γιατί μπόρεσε νά λάβει ύπ' όψιν του ταυτοχρόνως τήν ιδιαιτερότητα των τραγικών έργων ως ποίηση και τήν ιστορική τους θέση μέσα στην εξέλιξη της αθηναϊκής πόλεως.

Κατά τόν Βερνάν, δέν μπορούμε νά προσεγγίσουμε τό νόημα ενός κειμένου παρά μόνον εφόσον αναπλάσουμε τούς ειδικούς όρους πού επιτρέπουν τήν ανάπτυξη των δυνατοτήτων του. Καί οι όροι αυτοί δέν μπορούν παρά νά βρίσκονται μέσα σέ μία συγκεκριμένη κατάσταση του πολιτισμού, τόν όποιο ο Βερνάν δέν αντιμετώπιζε ποτέ ως ένα συνεπές «ιδανικό» όλον, αλλά ως έναν τόπο εντάσεων. Η ιστορία του δικαίου, ως σκέψη έν εξέλιξει μέσα στην, έν τη γενέσει της, αθηναϊκή δημοκρατία, προσέφερε κατ' αρχήν τό υπόβαθρο της ανάγνωσης, εφόσον ή τραγωδία δέν παύει ποτέ νά επανέρχεται στό θέμα της *αμαρτίας*, του σφάλματος. Αλλά, αντί νά ενεργήσει άφρημένα, όπως τόσοι άλλοι, είτε ιστορικοί των θεσμών και των ιδεών είτε φιλόλογοι, ο Βερνάν δέν θεώρησε τήν επεξεργασία της πολιτικής και δικαιοκτικής σκέψης ως ένα αντικείμενο καθ' έαυτόν, τό όποιο θά μπορούσε κανείς νά τό απομονώσει από τόν ποιητικό πολιτισμό, σάν κάτι πού θά μπορούσαμε νά τό κατανοήσουμε χωρίς νά κατανοήσουμε τήν τραγωδία. Κατά τόν ίδιο τρόπο, δέν

πραγματεύτηκε τή λεγόμενη «τραγική» αντίληψη της *αμαρτίας* σάν νά ήταν μία πραγματικότητα απομονώσιμη. Ένδιαφέρθηκε γιά τήν αλληλεπίδραση αυτών των δύο διαστάσεων και μέτρησε μεθοδικά τά αποτελέσματα της αλληλεξάρτησής τους. Ο μύθος, πού αναπαριστάται στην τραγική ιστορία των μεγάλων ήρωικών έγκλημάτων, και ή πόλις ως χώρος όπου θεσμοθετούνται οι κανόνες δέν αποτελούσαν πλέον στατικές πραγματικότητες. Εξελίσσονταν και μεταμορφώνονταν άμοιβαία. Έξού και ή γνωστή θέση του Βερνάν γιά τήν άμφισημία του τραγικού λόγου και της τραγικής φόρμας, άμφισημία ή όποία μέχρι τίς παραμικρές λεπτομέρειες της σκηνοθεσίας, των φράσεων, των τρόπων σύνθεσης, παράγεται από τίς εντάσεις πού γεννά μία ανάπλαση πού επικαιροποιεί, μέσα σέ ένα δημοκρατικό πλαίσιο, τίς αρχαίες μυθικές ιστορίες. Βρισκόμαστε πολύ μακριά από τίς κοινωνιολογικές θεωρίες της αντανάκλασης και από τίς άφέλειες μίας προσέγγισης απλώς φιλογικής.

Αργότερα, τό ενδιαφέρον της ανάγνωσης του Βερνάν στράφηκε πρós τή θρησκευτική σημασία αυτής της περίπλοκης κατασκευής, μέ τήν έννοια ότι ή δραματική μυθολογία, μέ τό τελετουργικό ύλικό της, ειδικά μέ τά προσωπεία και τούς τρόπους άπεικόνισης, επέτρεπε σέ έσωτερικές έμπειρίες νά αντικειμενικοποιηθούν. Η θαυμάσια μεταμύηση γινόταν ένας τρόπος κοινωνικοποίησης των ατόμων, στόν βαθμό πού τά έφερνε αντιμετώπα μέ τήν ανυπέρβλητη ένταση μεταξύ του *ταύτου* και του *έτερου*, του ίδιου και τό άλλο: τό εγώ ανακαλύπτει τόν έαυτό του ως *έτερον*, ως κάτι άλλο, άπίθανο και, έντούτοις, έγκατεστημένο σέ ένα δημόσιο πρόσωπο. Αυτές οι δύο βαθμίδες της ανάγνωσης δείχνουν μία έμβάθυνση. Ο «μύθος», έτσι όπως τόν αναπλάθει ή τραγωδία, γίνεται κατανοητός όχι μόνον ως ένα παραδοσιακό σύμπαν σημασιών, μέ βάση τό όποιο ή πόλις, πού εκείνη τή στιγμή συγκροτείται, μπορεί νά θέσει έρωτήματα στόν *έαυτό της*· λαμβάνεται σέ μία προοπτική πού σήμερα θά αποκαλούσαμε πραγματιστική, ως διαρκώς μεταβαλλόμενος τρόπος επεξεργασίας του προσώπου μέσα σέ ένα πολιτικοποιημένο πλαίσιο.

Ζούμε μέ αυτές τίς ανακαλύψεις και δέν μπορούμε πλέον νά εργαστούμε παρά μόνον εκκινώντας από αυτές.

Pierre Judet de la Combe, διευθυντής Σπουδών στην École des Hautes Études en Sciences Sociales (Παρίσι) και διευθυντής έρευνών στό Κέντρο Διεπιστημονικών Έρευνών αιά τή Γερμανία του Έθνικού Κέντρου Επιστημονικών Έρευνών Γαλλίας (CNRS)

Τί είναι ένας θεός;

της Αθανασίας Ζωγράφου

Οποιος είχε την τύχη ν' ακούσει έστω και μία φορά τόν δάσκαλο Ζ.-Π. Βερνάν νιώθει πολύ παράξενα προσπαθώντας νά παρουσιάσει κάποιες από τις πολλές πτυχές του έργου του. Δέν είναι μόνο ότι οι πτυχές αυτές, όσο προσπαθείς νά τις απομονώσεις, ξεδιπλώνονται κι άλλο, αποκαλύπτοντας απρόσμενο βάθος κάτω από τήν ψευδαίσθηση του αυτόνοτου μέ τήν όποία τυλίγει ή δημοσιότητα ένα έπισημονικό έργο· εξίσου αδύνατη είναι και ή αναμέτρηση μέ τήν ίδια τή ζεστή φωνή του εκλιπόντος πού μέ συναρπαστική ευκρίνεια, μέ λέξεις πάντα απλές και ζωντανές, μιλούσε γιά τά πιο σύνθετα προβλήματα.

Ής κρατηθούμε αδέξια, αλλά τουλάχιστον αυθόρμητα, από δύο έρωτήματα, ικανά ν' ανοίξουν ένα μεγάλο παράθυρο πρós τήν βερνανική ανάλυση του αρχαίου ελληνικού πολυθεϊστικού συστήματος. Πώς ό άθεος μαρξιστής (θυμίζουμε ότι ή πρώτη του προσχώρηση σέ όργάνωση γίνεται, στά δεκαέξι του, στή Διεθνή Ένωση Άθεων Έπαναστατών...), ξεκινώντας από τήν πολύ κατανοητότερη επιλογή του θέματος τής εργασίας στήν αρχαία Ελλάδα, προσηλώθηκε μέ τέτοια ζέση στή μελέτη του φαινομένου τής θρησκείας; Πώς τό σχέδιό του νά παρακολουθήσει τήν ανάδυση του λόγου από τά βάθη τής μυθικής θρησκευτικής σκέψης τόν όδήγησε νά «γαντζωθεί», όπως χαρακτηριστικά λέει ό ίδιος,¹ στήν τελευταία;

Η προτεραιότητα πού έδωσε αυτός ό μεγάλος έλληνιστής στή μελέτη των άφηγήσεων, των πράξεων και των αναπαράσεων πού συναπαρτίζουν τό θρησκευτικό φαινόμενο στήν αρχαία Ελλάδα είναι ακόμα περισσότερο αξιοπρόσεκτη, αν αναλογιστεί κανείς τήν τύχη πού έχει συνήθως ή αρχαία ελληνική θρησκεία στίς σύγχρονες πνευματικές αναζητήσεις. Η άνάσυρση τής θρησκείας και των θεών από τήν αφάνεια (δεδομένου ότι ξεφεύγουμε από τόν ύφαλο του όρου ειδωλολατρία) οφείλεται συχνότερα: (α) σέ ό,τι υποτίθεται ότι πλησιάζει τήν αρχαία ελληνική θρησκεία πρós τό χριστιανισμό, σέ παρεξηγημένα εν γένει από τό ευρύ κοινό θέματα όπως ή λατρεία του Διόνυσου, τά όρφικά και τά έλευσίνια μυστήρια, (β) σέ ό,τι, αντιθέτως, θά είχε τό χάρισμα νά προκαλέσει έγκυρη -χάρη στή σφραγίδα τής αρχαιοελληνικής σοφίας- έκπληξη, στήν

ανάζητηση δηλαδή «έξωτικών» έμπειριών στό πλαίσιο του πολυθεϊσμού. Δυστυχώς, τά πεφωτισμένα πνεύματα όπως ή Τζ. Χάρρισον (J. H. Harrison) πού κατάφερε, παρά τις όποιες μεθοδολογικές υπερβολές, νά ταράξει τή μικροαστική αντίληψη τής εποχής της γιά τήν αρχαία Ελλάδα, έχουν λιγοστείσει. Έτσι, ή τάση αυτή άνιχνεύεται κυρίως σέ λάτρεις του παράξενου ή ακόμα και σύγχρονους πολυθεϊστές, (γ) στή σχέση του θρησκευτικού κόσμου μέ τήν ποίηση και τήν τέχνη γενικότερα (υπάρχει στήν αρχαιότητα μή θρησκευτική τέχνη;) πού φαίνεται νά εξιδανικεύει τά πολύχρωμα έκτροπα τής μυθολογίας και τις ιδιοτροπίες των τελετουργιών. Αυτή είναι και ή ευτυχέστερη περίπτωση, αν και ή μελέτη τής θρησκείας, μέ τόν τρόπο αυτό, υπηρετεί συνήθως τή φιολογία ή τήν αρχαιολογία μέ τή μέθοδο του ύπομνηματισμού και τής εικονογράφησης.

Σέ κάθε περίπτωση, προβάλλεται κάτι τό γνωστό πάνω σ' αυτό πού προκαλεί είτε στεναχώρια είτε άνία, γιατί δέν μπορούμε νά τό κατατάξουμε κάπου. Άφου ή κατανόηση λοιπόν φαίνεται δύσκολη και επικίνδυνη (ικανή, άφου ταιριασθή, νά επιβάλλει τή μετακίνηση ήδη διαμορφωμένων ιδεών), προτιμάται τις περισσότερες φορές ή παραμόρφωση, ώστε τό άγνωστο νά χωρέσει όπωσδήποτε στό ήδη, καλώς ή κακώς, γνωστό.

Έπιστρέφουμε όμως στό ενδιαφέρον ενός δεδηλωμένου άθεου έπαναστάτη γιά τους θεούς και τή θρησκεία. Ο σοφός έλληνιστής δέν θά πάψει ποτέ νά επαναλαμβάνει στό έργο του ό,τι, σέ αντίθεση μέ τή χριστιανική αντίληψη γιά τόν Θεό, στήν αρχαία Ελλάδα οι θεοί δέν είναι υπερβατικοί σέ σχέση μέ τόν κόσμο, γεννήθηκαν απ' αυτόν και κατοικούν μέσα του (κάτι πού φαίνεται καθαρά στίς αρχαίες θεογονίες, οι όποιες αποτελούν ταυτόχρονα και κοσμογονίες). Μπορεί νά είναι άθάνατοι, μάκαρες και δυνατοί, αλλά δέν είναι ούτε παντογνώστες, ούτε παντοδύναμοι (στήν *Ιλιάδα* βλέπουμε, έτσι, νά προκύπτουν «πολιτικά» προβλήματα διαχωρισμού αρμοδιοτήτων, ενώ στό έπίπεδο τής λατρείας, ή μεγαλύτερη ίσως άγωνία των

1. Βλ. μελέτες αναδημοσιευμένες στό J.-P. Vernant, *Μύθος και σκέψη στήν αρχαία Ελλάδα II*, Αθήνα, 1989 (1985), σελ. 11-87.

2. J.-P. Vernant, *Άνάμεσα στό μύθο και τήν πολιτική*, Αθήνα, 2003 (1995), σελ. 139.

θνητῶν εἶναι σέ ποιούς ἀκριδῶς θεούς θά πρέπει ν' ἀπευθυνθοῦν σέ κάθε ἰδιαίτερη περίπτωση – τά λάθη πληρώνονται ἀκριδᾶ...». Ὁ καθένας τους ἔχει ἓνα μερίδιο, *τιμή*, (τόσο σέ φυσικό ὅσο καί σέ θεσμικό καί ψυχολογικό ἐπίπεδο) ἀπό ἀρμοδιότητες, τομεῖς καί τρόπους δράσης πού ἀντιστοιχεῖ σ' ἓνα μόνο μέρος τοῦ πραγματικοῦ καί πού τόν κάνει μοιραῖα νά ἀντιτίθεται στούς ἄλλους θεούς καί νά συμπληρώνεται ἀπ' αὐτούς.³

Ἐν τέλει, «ἓνα πάνθεον συνιστᾶ ἓνα τρόπο νά ἐξετάσεις, νά διακρίνεις, νά ταξινομήσεις τά φυσικά, κοινωνικά ἀνθρώπινα φαινόμενα, συνδέοντάς τα μέ διαφορετικές δυνάμεις οἱ ὁποῖες δηλώνονται σ' αὐτό καί τά ὀρίζουν».⁴ Ἐφόσον, κατά τόν Ζ.-Π. Βερνάν, τόσο τό πάνθεον ὅσο καί ἡ θρησκεία ταξινομοῦν τό πραγματικό, στή μελέτη τους θά εἶναι πολύτιμη, καταρχήν, ἡ συμβολή τοῦ δογματοῦ (ὄχι μέ τήν ἀκραία μορφή τοῦ ἐκτοπισμοῦ τῆς ἱστορίας χάριν ἀφηρημένων μοντέλων, ἀλλά χάρις κυρίως στίς ἐννοιες τοῦ συστήματος καί τῆς συγχρονίας). Ἡ θρησκεία, ἐξάλλου, εἶναι γιά τόν Ζ.-Π. Βερνάν «τό ἔσχατο σημεῖο τῆς συμβολικῆς λειτουργίας», περίπου «μιά ἄλλη πλευρά τῆς γλώσσας».⁵ Πολύ σημαντικές ὅμως μεθοδολογικά θά εἶναι καί οἱ ἐρευνες τοῦ Ζ. Ντυμεζίλ (G. Dumézil) στό χωρο τῆς συγκριτικῆς φιλολογίας τῶν ἰνδοευρωπαϊκῶν λαῶν. Ἀνεξαρτήτως τοῦ περιήφου μοντέλου τῶν τριῶν λειτουργιῶν, πού λίγη ἐφαρμογή βρῆκε στόν χωρο τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος, ἡ προσοχή πού ἔδωσε ὁ G. Dumézil στίς ὁμαδοποιήσεις τῶν θεῶν ὁδήγησε σέ πολύτιμες γιά τοὺς ἑλληνιστές διαπιστώσεις,⁶ ὅπως (α) ὅτι σημασία δέν ἔχει τόσο ὁ ἀρθρωμένος περί θεῶν λόγος, ὅσο τό σύνολο τῶν ἐκδηλώσεων κάποιας θεϊκῆς δύναμης, (β) ὅτι ἓνας θεός δέν προσδιορίζεται παρά μόνο σέ σχέση μέ τοὺς ἄλλους καί (γ) ὅτι δέν ἔχει τόση σημασία πού ἐπεμβαίνει κάποιος θεός (*champ d'action*), ἀλλά πῶς (*mode d'action*): ἡ Ἀθηνᾶ καί ὁ Ποσειδῶν συνδέονται ὁ καθένας μέ διαφορετικό τρόπο μέ τά ἄλογα, ἡ Ἥρα καί Ἀφροδίτη ἐπεμβαίνουν, καθεμιά ἀπό τή δική της σκοπιά στό γάμο.

Ἡ σχέση ἑνός θνητοῦ μέ τόν θεϊκό κόσμο δέν μπορεῖ, ἐπομένως, νά εἶναι οὔτε μυστική οὔτε διαπροσωπική. Οἱ θεοί, στήν πραγματικότητα, πέρα ἀπό ἓνα ὄνομα καί κάποια χαρακτηριστικά πού διευκολύνουν μερικές φορές τήν ἀναγνώρισή τους, δέν ἔχουν τή συνοχή ἑνός προσώπου. Ὅπως θά τό διατυπώσῃ ὁ Ζ.-Π. Βερνάν, οἱ θεοί εἶναι δυνάμεις καί ὄχι πρόσωπα. Ἡ σχέση λοιπόν μέ τόν θεϊκό κόσμο δέν βασίζεται στήν πίστη, ἀλλά στά *πάτρια* ἢ *νενομισμένα* στούς πατροπαράδοτους λατρευτικούς κανόνες πού ρυθμίζουν μία κατά βάση ἀνταλλακτική σχέση (χωρίς αὐτό ν' ἀποκλείει συναισθήματα πού συνδέονται μέ τή σφαίρα τῆς *χάριτος*). Ἡ θρησκεία λοιπόν δέν εἶναι σφαίρα διακριτή ἀπό τήν κοινωνική ζωή καί ἡ λατρεία ἐντάσσεται στήν πολιτική ζωή.

Αὐτά δέν εἶναι παρά μόνο ἐλάχιστα ἀπ' ὅσα θά μπορούσαν νά εἰπωθοῦν ὡς ἀπάντηση στήν πρώτη ἐρώτη-

ση, ἀπ' ὅσα ἔχει ἀπαντήσει, κατά καιρούς, ὁ ἴδιος ὁ Ζ.-Π. Βερνάν. Οὔτε ἡ θρησκεία τόν ἐνδιαφέρει ἀπό μόνη της, ὡσάν νά μπορούσε νά διαχωριστεῖ ἀπό τήν ὑπόλοιπη «κοσμική» ζωή, οὔτε οἱ θεοί αὐτοί καθεαυτοί, ὡσάν νά ἀντλοῦσαν ὁ καθένας ἓνα δεδομένο περιεχόμενο, εἴτε ἀπό τά ὀνόματά τους, εἴτε ἀπό τή λίγο ἢ πολύ σκοτεινή τους προέλευση. Αὐτό πού συγκεντρώνει τό ἐνδιαφέρον του εἶναι ἡ ἀλληλοδιείσδυση τοῦ θρησκευτικοῦ, πνευματικοῦ καί κοινωνικοῦ κόσμου. Ἰδοῦ πῶς σχολιάζει ὁ ἴδιος τή μελέτη του γιά τό ζεῦγος Ἑρμῆς-Ἑστία: «ἡ θεολογική αὐτή δομή δέν μπορεῖ νά γίνει κατανοητή σέ θρησκευτικό ἐπίπεδο παρά μόνο ἂν συνδεθεῖ μέ μία προβληματική πάνω στό χωρο καί τήν κίνηση [...] ἡ ἴδια αὐτή δύαδα πού ἔχει μία ἀξία πνευματική, ἔχει ταυτόχρονα καί μία θεσμική καί κοινωνική ἀξία: ἐπιτρέπει νά κατανοήσουμε ὁρισμένες ὁψεις τῆς ἀντίθεσης τῶν φύλων, τοῦ γάμου, τῆς πατρότητας, τῆς οἰκονομικῆς ζωῆς [...]».⁷

Τό δεύτερο ἐρώτημα πού θέσαμε ἀποτελεῖ ἐν μέρει ἀναδιτύπωση τοῦ πρώτου. Τόσο οἱ δομές τοῦ πανθέου ὅσο καί τό πλέγμα τῶν ἱστοριῶν ὅπου οἱ θεοί καί οἱ ἥρωες πρωταγωνιστοῦν εἶναι ἐκφάνσεις τοῦ μύθου, τοῦ μύθου μέ τήν ἐννοια ἑνός ἰδιαίτερου τρόπου ἀντίληψης πού δέν εἶναι θεωρητικός, ἀλλά λειτουργεῖ στό χωρο τοῦ «διαρκῶς μετακινούμενου», στήν καρδιά τῆς καθημερινῆς πολυπλοκότητος. Σάν τό χταπόδι τό προικισμένο μέ *μῆτιν*,⁸ καταφέρνει ὁ μῦθος, κινώντας τά πλοκάμια του, νά ἐνοποιήσει τήν πιό καθημερινή καί ἀπτή ἐμπειρία. Ὁ θριαμβεύων ἑλληνικός λόγος δεδαίως ὑπάρχει, ἂν καί ἡ ὑπόστασή του, ὅπως θά παρατηρήσῃ ὁ ἴδιος ὁ Ζ.-Π. Βερνάν, εἶναι ἱστορικά προσδιορισμένη καί εὐθραυστη. Ἡ μυθική σκέψη ἐπιδιώκει, ἐξάλλου, καί μετά τήν ἀρχαϊκή ἐποχή, μέσα στούς θεσμούς τῆς πόλης, σάν ἓνα εἶδος ἱστορικοῦ ἀσυνειδήτου, ὅπως τό εἶχε παρατηρήσει καί ὁ Λ. Ζερνέ (L. Gernet) ἐρευνώντας, μεταξύ ἄλλων, τήν ὁργάνωση τῆς δικαιοσύνης.⁹

Ἡ μελέτη τοῦ μύθου ἐπιτρέπει μία βαθιά ἀρχαιογνω-

3. Τά συμπεράσματα γιά τή φύση τῶν ἀρχαίων ἑλληνικῶν θεῶν εἶναι διάσπαρτα στό ἔργο τοῦ J.-P. Vernant. Βλ., μεταξύ ἄλλων: J.-P. Vernant, *Religion grecque, religions antiques*, Παρίσι, 1979 καί *Μύθος καί θρησκεία στήν ἀρχαία Ἑλλάδα*, Ἀθήνα, 2000 (1990), *passim*.

4. J.-P. Vernant, *Ἀνάμεσα...*, ὅ.π., σελ. 317.

5. Στό ἴδιο, σελ. 685.

6. M. Detienne, *Comparer l'incomparable*, Παρίσι, 2000, σελ. 83 κ.ἑξ.

7. J.-P. Vernant, *Ἀνάμεσα...*, ὅ.π., σελ. 72-73. Πρόκειται γιά τή μελέτη «Ἑστία-Ἑρμῆς. Σχετικά μέ τή θρησκευτική ἐκφραση τοῦ χώρου καί τῆς κίνησης» πού βρίσκουμε ἀναδημοσιευμένη στό J.-P. Vernant, *Μύθος καί σκέψη...*, ὅ.π. I, σελ. 197-254.

8. J.-P. Vernant, M. Detienne, *Μῆτις. Ἡ πολύτροπη νόηση στήν ἀρχαία Ἑλλάδα*, Ἀθήνα, 1993 (1974), σελ. 83 κ.ἑξ.

σία, έπειδή ακριβώς άγκαλιάζει όλο τό πέλαγος τής καθημερινότητας. Θρησκευτικά ήμερολόγια δήμων και πόλεων, αρχαιολογικό ύλικό, αρχαίες διατριβές περί φυτών και ζώων, λεξικογραφικό ύλικό, καμία πηγή πέ- ραν τής παραδοσιακά διδακτέας λογοτεχνίας δέν είναι εύκαταφρόνητη για τόν έρευνητή. Οί ίδιες οί λέξεις ά- νοίγουν τό δρόμο καθώς τό σημαντικό τους πεδίο όδη- γεί στην κατανόηση πρωτότυπων συνδυασμών στα πλαί- σια τής μυθικής σκέψης. Ίσως, λοιπόν, θά μπορούσαμε, ως εκπαιδευτικοί, νά απαλλάξουμε τά άκροατήρια από τήν άδάσταχτη πλήξη μίας σύγχρονης έξευγενισμένης

μυθολογίας περί αρχαίων θεών δείχνοντας πώς οί πα- ράξενες αυτές όντότητες, γερά άγκιστρωμένες στην ιστορία εκατοντάδων αρχαίων έλληνικών πόλεων, μπο- ρούν νά βοηθήσουν τή σκέψη μας νά ξεφύγει από τήν πεπατημένη.

9. J.-P. Vernant, *Άνάμεσα...*, ό.π., σελ. 204 κ.έξ. Για τήν ιδρυτική όμάδα του έρευνητικού κέντρου L. Gernet, βλ. και Α. Γκάρτζιου-Τάττη, «Έπιστροφή στην αρχαία Έλλάδα», *Ίστωρ*, 13 (2002), σελ. 125-173.

Έδωσε ξανά στην αρχαιότητα τόν κεντρικό της ρόλο

του Πώλ Κάρτλετζ

Ο Ζάν-Πιέρ -Ζιπέ- Βερνάν (1914-2007) πέθανε λίγες μέρες μετά τά 93α γενέθλιά του στο πα- ρισινό προάστιο Σέδρ. «Ο βασιλεύς απέθανε, ζήτω ό βασιλεύς!». Ο Ζιπέ θά συχαινόταν αυτή τή μο- ναρχική γλώσσα, αλλά ήταν πραγματικά ένας μεταφο- ρικός βασιλιάς, τόσο ως άνθρωπος όσο και ως έλληνη- στής. Του δόθηκε νά πεθάνει πλήρης τιμών, όπως και πλήρης ήμερών. Στην πατρίδα του, τή Γαλλία, ήταν μεταξύ πολλών άλλων Ταξιάρχης τής Λεγεώνας τής Τιμής, Σύντροφος τής Άπελευθέρωσης, και Μεγαλό- σταυρος τής Τάξεως τής Τιμής, καθώς επίσης κάτοχος του Σταυρού του Πολέμου και του Χρυσού Μεταλ- λείου του Έθνικού Κέντρου Έπιστημονικών Έρευνών. Στο έξωτερικό, είχε λάβει ένα πλήθος διδακτορικών honoris causa (μεταξύ άλλων, από τά Πανεπιστήμια τής Όξφόρδης, του Σικάγου, τής Νάπολης και τής Κρήτης) και είχε γίνει έπίτιμο μέλος τής Άμερικανι- κής Άκαδημίας Τεχνών και Έπιστημών.

Άλλά ή άπλή άπαρίθμηση αυτών των διακρίσεων δέν άγγίζει καν τήν επιφάνεια ούτε τής προσωπικότη- τας ούτε των έπιτευγμάτων του. Λίγοι άνθρωποι κα- ταφέρνουν νά συνδυάσουν τήν vita activa μέ τήν vita contemplativa τόσο πλήρως και τόσο έντονα όσο αυ- τός. Προσπαθώντας νά βρει ένα δεύτερο τέτοιο παρά- δειγμα σκέφτεται κανείς τόν παλιό του συνεργάτη, τόν

Πιέρ Βιντάλ-Νακέ, πού πέθανε και αυτός μόλις τό πε- ρασμένο καλοκαίρι, αν και ήταν μισή γενιά νεώτερος. Γεννημένος στην Προβέν και σπουδασμένος στην Σορ- δόννη, ό Βερνάν εντάχθηκε στο αντίστασιακό δίκτυο Άπελευθέρωση-Νότος, στη διάρκεια του Δεύτερου Πα- γκοσμίου Πολέμου ως «Συνταγματάρχης Μπερτιέ». Παρέμεινε δραστήρια ένταγμένος σέ διάφορες πολιτι- κές υποθέσεις ως τό τέλος τής ζωής του. Ως φιλόσο- φος, έλληνιστής, ανθρωπολόγος, πολιτικός στοχαστής, λογοτεχνικός κριτικός και πραγματικά σφαιρικός δια- νοούμενος, προσέγγισε ένα εύρύτατο κοινό, πέρα από τήν πανεπιστημιακή κοινότητα, προκειμένου νά τό βο- ηθήσει νά κατανοήσει τήν ανθρώπινη κατάσταση.

Άρχισε τή διδακτική του σταδιοδρομία διδάσκοντας φιλοσοφία σέ Λύκεια τής Τουλούζης και του Παρι- σιού. Τό 1948 έγινε έρευνητής στο Έθνικό Κέντρο Έ- πιστημονικών Έρευνών τής Γαλλίας (CNRS), από τό 1958 ως τό 1975 ήταν διευθυντής σπουδών στην École des Hautes Études en Sciences Sociales και τελικά -ά- παστράπτων κολοφώνας μίας άπαστράπτουσας στα- διοδρομίας- έγινε καθηγητής στο Collège de France, όπου δίδαξε μέχρι τή συνταξιοδότησή του 1984. Άλ- λά παρ' όλη αυτή τή δόξα, δέν υπήρξε ποτέ «μεγάλος άνήρ» μέ τήν άρνητική έννοια. Σάν τόν Ήρόδοτο, όπως λέει ό Γίβωνας, έγραψε κάποιες φορές για τούς φιλοσόφους και κάποιες φορές για τά παιδιά - κυριο- λεκτικά, άφου, προς τό τέλος τής ζωής του, συνέθεσε μία γοητευτική αφήγηση κάποιων έλληνικών μύθων, πού έντυπωσίασε τόσο στη χώρα τής καταγωγής του όσο και στην άπέναντι πλευρά τής Μάγχης.

Paul Cartledge (Κλαίρ Κόλλετζ), καθηγητής Άρχαίας Έλ- ληνικής Ίστορίας, Πρόεδρος τής Σχολής Κλασικών Σπου- δών, Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ

Αυτή ήταν μία μόνο, και μάλιστα μικρή, γεύση από τό πλήθος τών δημοσιευμάτων του. Μία επιλεκτική λίστα τών σημαντικότερων μόνο διδλίων του – γραμμένων από τόν ίδιο μόνον, μαζί μέ άλλους συνσυγγραφείς ή συλλογών μελετών πολλών συγγραφέων τίς όποιες αυτός επιμελήθηκε– περιλαμβάνει περίπου 20. Έκτός από αυτά, συνέβαλε καθοριστικά στό νά γίνουν γνωστοί σέ ένα ευρύτερο κοινό δύο άνθρωποι πού ευθέως ενέπνευσαν τό προσωπικό του και μοναδικό κράμα λογιούνης, ό Ίνιάς Μεγιερσόν και ό Λουί Ζερνέ, τών όποιών ή εργασία τόν βοήθησε, από τήν άλλη μεριά, νά γίνει ό βασικός θεμελιωτής (μαζί μέ τόν Βιντάλ-Νακέ, τή Νικόλ Λορώ και τόν Μαρσέλ Ντετιέν) τής «Παρισινής Σχολής» τών ιστορικο-πολιτισμικών μελετών για τήν αρχαία Ελλάδα. Θεσμικά, αυτή ή «σχολή» πήρε σάρκα και όστά μέ τήν δημιουργία του Κέντρου Συγκριτικών Έρευνών για τίς Αρχαίες Κοινωνίες-Λουί Ζερνέ, του όποιου αναπόφευκτα ήταν ό κύριος δημιουργός τό 1964. Ένα όλόκληρο στερέωμα αστέρων ανέτειλε και έλαμψε μέσα στό πλαίσιο του «Κέντρου» – πάρα πολλοί για νά τους αναφέρουμε όλους ονομαστικά, αν και κάποιοι τουλάχιστον από τά μέλη τής γενιάς του '68 πού έχουν αναγνωρίσει τό ιδιαίτερο χρέος τους προς τόν Ζιπέ (μεταξύ άλλων ό Φρανσουά Αρτόγκ, ό Φρανσουά Λισσαράγκ, ό Άλαίν Σνάπ...) ασφαλώς αξίζουν ιδιαίτερη μνεία. Και ή επίδραση του Ζιπέ άκτινοδόλησε πολύ μακριά από τό Παρίσι, τόσο στόν Παλιό όσο και στόν Νέο Κόσμο, τόσο στην μακρινή Ανατολή όσο και μέσα στην πιο οικεία περιοχή τής «δυτικής» κοινωνίας και του «δυτικού» πολιτισμού (Τσάρλς Σήγκαλ, Μόζες Φίνλεϋ, Άρνάλντο Μομιλιάνο, Τζέφφρυ Λόντ...). Πραγματικά, ήταν έντελώς χαρακτηριστικό γι' αυτόν τό γεγονός ότι ένας από τους τελευταίους συλλογικούς τόμους στον όποιο συμμετείχε, με τίτλο *L'Orient ancien et nous* και δημοσιεύτηκε τό 1996 όταν ήταν 82 ετών, ενώ τό τελευταίο του έργο ονομάζεται τόσο ταιριαστά *Τό πέρασμα τών συνόρων* (*La traversée des frontières*, 2004). Ήταν πάνω απ' όλα ένα δημόσιος διανοούμενος, πού πρόσφερε τόν έαυτό του αφειδώλευτα στό ευρύτερο δυνατό κοινό.

Γιά πάνω από 40 χρόνια μέσα από τά διδλία του και τους τόμους του μέ συλλογές άρθρων, πού δημοσιεύονταν σέ όλον τόν κοσμο, μεταφρασμένα σέ πολλές γλώσσες, ό Ζιπέ όρισε επιτυχώς τήν κόψη του ξυραφιού τής μελέτης του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Υπήρξε, ταυτοχρόνως, ή ιδρυτική μορφή αυτού του πεδίου και ένας από τους πλέον άκαταπόνητους έρευνητές του. Εάν υπήρχε ένα θέμα πού υπερχαλύπτει ή διαποτίζει τήν έρευνα, τή διδασκαλία και τίς δημοσιεύσεις του Ζιπέ, αυτό θα μπορούσε ίσως καλύτερα νά περιγραφεί συνοπτικά ως «θηρησκεία», εφόσον τουλάχιστον ξεκαθαριστεί σαφώς ότι ή «θηρησκεία» περιλαμβάνει τόν μύθο, τό δράμα, τίς άλλες λογοτεχνικές μορφές, τή φιλοσοφία, τίς άλλες μορφές σκέψης, καθώς και τίς τελετουργικές πρακτικές τής λατρείας. Για νά τό πούμε απλά, τά κείμενά του άλλαξαν άμεσα ή έμμε-

σα και για τα καλά (όπως και για το καλύτερο) την κατανόησή μας για την αρχαία Ελλάδα σε τρεις βασικές περιοχές:

Πρώτον: μέσα από τη δουλειά του πάνω στο αρχαίο τραγικό θέατρο, κατηύθυνε μία γενιά ελληνιστών προς μία κοινωνική και πολιτική κατανόηση της τραγωδίας ως ενός καθοριστικού πολιτισμικού πλέγματος, στενά συνδεδεμένου με κατασκευές του εαυτού και του άλλου στην αναπτυσσόμενη δημοκρατική κοινωνία της Αθήνας (την πρώτη δημοκρατία στον κόσμο). Έγκαινιάσε και καθόρισε αυτό που για τριάντα και πλέον χρόνια έγινε η επικρατούσα τάση στην έρευνα αυτού του ζωτικού θέματος.

Δεύτερον: διαμόρφωσε την πιο προωθημένη σκέψη στην πολιτισμική ανθρωπολογία και την κοινωνική ψυχολογία στη μελέτη της αρχαίας ελληνικής θρησκείας (και ειδικά του μύθου γενικώς και των ιδιαίτερων μύθων). Η λεπτομερής πραγμάτευση συγκεκριμένων περιπτώσεων καθώς και οι θεωρητικές του συζητήσεις, η άλλαξαν την αντίληψη των ελληνιστών για την αρχαιοελληνική κοινωνία και τον αρχαιοελληνικό πολιτισμό, για τους θεσμούς (γάμος, πόλεμος...) και για τις ιστορίες του (ο οιδιπόδειος μύθος πάνω απ' όλα). Επίσης, και αυτό είναι ίσως ακόμα πιο σημαντικό, έκαναν το κλασικό υλικό ξανά κεντρικό σε μία ευρύτερη συζήτηση για τον ρόλο του μύθου και της θρησκείας στην κοινωνία. Για να παραθέσουμε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα, η λαμπρή και επαναστατική του ανάλυση για τη θυσία διδάσκεται σήμερα σε όλο τον κόσμο και είχε σαρωτική επίδραση σε διανοούμενους έντελως διαφορετικούς, που με τη σειρά τους άσκησαν οι ίδιοι εξαιρετική επιρροή στην σύγχρονη σκέψη, όπως ο Μισέλ Φουκώ, ο Ρενέ Ζιράρ και ο Έντμουντ Λήτς.

Τρίτον: ο Ζιπέ πάντα επέμενε ότι οι κοινωνίες πρέπει να γίνονται κατανοητές, ουσιαστικά, με τους όρους του δικού τους «πολιτισμικού φαντασιακού». Η ιστο-

ρία, όπως την εξάσκησε, περιελάμβανε την εξερεύνηση των διαδικασιών σκέψης και των νοοτροπιών των ανθρώπων που μελετούσε – ενήλικων ανδρών πολιτών, γυναικών, δούλων ή ξένων μετοίκων στην αρχαία Ελλάδα. Αυτό τον οδήγησε να αποκωδικοποιήσει αφηγηματικά μοτίβα και κοσμολογικές αφηγήσεις, να αποκαλύψει την ανάπτυξη του επιστημονικού και πολιτικού λόγου και να φωτίσει το πώς δομούνται οι ιδέες της θεώρησης και της αντίληψης του κόσμου.

Ο Ζιπέ αρνήθηκε να γράψει μία τυπική αυτοβιογραφία. Αλλά *Τό πέρασμα των συνόρων* παρουσιάστηκε ως ο δεύτερος τόμος του διβλίου που είναι, νομίζω, το πιο συναρπαστικό – γιατί είναι το πιο σαφώς αυτοκριτικό – έργο του, το *Ανάμεσα στον μύθο και την πολιτική* (1996). Έδω, σε έναν εϋστοχο και συγκινητικά προσωπικό Πρόλογο, εξομολογήθηκε τον «παλιό του έρωτα και τους Ρώσους και την Ρωσία». Μία τέτοια Ρωσίδα, τη Λιντά, συνάντησε στο Παρίσι, όταν εκείνη ήταν 14 ετών κι εκείνος 18. Παντρεύτηκαν το 1939 και σ' αυτήν είναι αφιερωμένο το διβλίο *Ανάμεσα στον μύθο και την πολιτική*. Όταν πέθανε, η έφημερίδα *Le Monde* του έκανε ειδικό αφιέρωμα, καλώντας τέσσερις εξέχοντες ειδικούς του αρχαίου κόσμου να του αποτίσουν φόρο τιμής, τον Σάρλ Μαλαμούντ, την Εύα Κανταρέλλα, την Κλώντ Μοσσέ, και τον Φρανσουά Λισσαρράγκ. Οι τελικές παρατηρήσεις του Λισσαρράγκ ισχύουν για όλους εμάς που είχαμε το προνόμιο να εμπνευστούμε από τον Βερνάν. Γράφει:

«Εκτός του ότι μου άνοιξε τα μάτια και το μυαλό, ήταν ένας υπέροχος αναγνώστης, ένας ακροατής που μπορούσε να μέ κάνει να καταλάβω τι ακριβώς προσαποθούσα αδέξια να κάνω. Δείχνοντας την ίδια προσοχή στον καθέναν, όποιος κι αν ήταν, χωρίς να κρατάει τις διακρίσεις της ιεραρχίας ή της εξουσίας, μάς έβαλε σε μία θέση ισότητας και μάς συνέδεσε, συλλογικά, στην ελληνική του περιπέτεια».

Ζάν-Πιέρ Βερνάν: μερικές προσωπικές αναμνήσεις

του Σέρ Τζέφφρυ Λούντ

Αυτοί που ασχολούνται σήμερα με τις κλασικές σπουδές στο Πανεπιστήμιο είναι πολύ δύσκολο να φανταστούν τη ριζική μεταμόρφωση, την επανάσταση στην πραγματικότητα, που έφερε στη μελέτη της αρχαιοελληνικής κοινωνίας και του αρχαιοελληνικού πολιτισμού ο Ζάν-Πιέρ Βερνάν και οι συνεργάτες του στις αρχές της δεκαετίας του 1960. «Ο-

ταν ήμουν προπτυχιακός φοιτητής στο Καίμπριτζ στίς

Sir Geoffrey Lloyd (Ντάργουν Κόλλετζ) καθηγητής Αρχαίας Φιλοσοφίας και Επιστήμης, Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ

αρχές της δεκαετίας του 1950, οι δάσκαλοί μου αντιπροσώπευαν ό,τι καλύτερο είχε να προσφέρει τό παλαιό καθεστώς της φιλολογίας: σχολαστική φιλολογική επιστημολογία, έναν κάποιο ένθουσιασμό για την αισθητική απόλαυση τόσο των ποιητικών όσο και των πεζών μορφών, την καλλιέργεια του λογοτεχνικού γούστου. Άλλά ελάχιστοι κλασικοί φιλόλογοι στη Βρετανία έπαιρναν στα σοβαρά την ιδέα ότι τά λογοτεχνικά κείμενα θά πρέπει να μελετώνται σέ στενή σχέση μέ την κοινωνία πού τά έχει παράγει, ή την ιδέα πώς οι μύθοι μπορούν να μάς επιτρέψουν να κατανοήσουμε τις αξίες αυτών των κοινωνιών, κι αυτό παρά τό πάθος για τις θρησκευολογικές σπουδές πού είχαν δείξει έλληνιστές όπως ο Φ. Μ. Κόρνφορντ και ή Τζαίην Χάρρισον. Ύπήρχαν μόνον δύο αξιόλογες εξαιρέσεις. Ο Ντόντς είχε εγκαινιάσει την μελέτη του παράλογου μέ τό βιβλίο του *Οί Έλληνες και τό παράλογο* (1951). Ο Φίνλεϋ, πού αυτοεξεορίστηκε από τις ΗΠΑ τό 1954 αντιμεταπίζοντας τις διώξεις έναντιον των άριστερών του γερουσιαστή ΜακΚάρραν (προκατόχου του άρχικυνηγού μαγισών γερουσιαστή Τζό ΜακΚάρθυ), εξέδωσε την ίδια χρονιά τόν *Κόσμο του Όδυσσέα*. Αυτό τό βιβλίο έπαιρνε σοβαρά τή δυνατότητα σύνδεσης των όμηρικων έπων μέ την άρχαϊκή έλληνική κοινωνία και ή δουλειά του Φίνλεϋ στό σύνολό της αποτέλεσε τό αντικείμενο ενός ένθουσιώδους άρθρου του στενού φίλου και συνεργάτη του Βερνάν, του Πιέρ Βιντάλ-Νακέ, τό 1963 στο περιοδικό *Annales. Economies, sociétés, civilisations*.¹

Πρωτοσυνάντησα μαζί τόν Βερνάν και τόν Βιντάλ-Νακέ σέ ένα δείπνο πρός τιμήν τους, στό σπίτι του Φίνλεϋ στό Καίμπριτζ, τό 1966. Έκείνη την εποχή είχαν ήδη κυκλοφορήσει *Οί άπαρχές της έλληνικής σκέψης* και ή πρώτη έκδοση του *Μύθος και σκέψη στην άρχαία Ελλάδα. Μελέτες ιστορικής ψυχολογίας*. Τό πρώτο εισήγε την ιδέα-κλειδί μίας σύνδεσης μεταξύ της ανάπτυξης του έλληνικού όρθολογισμού και την άνάδυσση των έλληνικών πολιτικών θεσμών, ενώ τό δεύτερο εφήρμοζε την ιδέα αυτή σέ ένα ευρύ φάσμα άρχαιοελληνικών αντιλήψεων και κειμένων. Άν και είχα χρησιμοποιήσει έκτενώς την κοινωνική ανθρωπολογία στην διδακτορική μου διατριβή τό 1958 και παρέθετα τόν Λεβύ-Στρώς ανάμεσα σέ άλλους στό βιβλίο τό όποιο βασίστηκε στην μελέτη αυτή (*Polarity and Analogy*, 1961), ύπήρξα εξαιρετικά άμελής και δέν παρείχα τις αναγκαίες παραπομπές στόν Βερνάν και στόν Βιντάλ-Νακέ. Άλλά από εκείνη την στιγμή και στό έξής, σέ όλη τή διάρκεια της σταδιοδρομίας μου, ή έπαφή μαζί τους έγινε ένα από τά σημαντικότερα κίνητρα για τις δικές μου μελέτες πάνω στα προβλήματα της έλληνικής επιστήμης, της έλληνικής ιατρικής και των έλληνικών μαθηματικών, μέ τά όποια δέν είχαν τόσο ασχοληθεί ο Βερνάν και ο Βιντάλ-Νακέ.

Αυτό πού θυμάμαι από εκείνη την πρώτη συνάντηση και αυτό πού επιβεβαιώθηκε και στίς πολλές συναντή-

σεις μας πού άκολούθησαν, τόσο σέ σεμινάρια όσο και σέ φιλικές συναντήσεις, στό Παρίσι αλλά και άλλου, δέν ήταν απλώς ή διανοητική λάμψη του Βερνάν —ή ικανότητά του να συλλαμβάνει τό σημείο-κλειδί σέ ένα επιχείρημα, και να επαναδιατυπώνει πολλές φορές τις ιδέες των άλλων κατά τρόπο πολύ πιο σαφή άπ' όσο θά μπορούσαν να τό κάνουν οι ίδιοι—, αλλά επίσης ή μεγάλη ζεστασιά και ή γενναιοδωρία της προσωπικότητάς του.

Γιατί ο Βερνάν δέν ήταν απλώς ένας μεγάλος λόγιος, αλλά και ένας έκπληκτικός άνθρωπος. Τόσο στην δική του περίπτωση όσο και στην περίπτωση του Βιντάλ-Νακέ, ή μελέτη των συνεπειών των κοινωνικών και πολιτικών θεσμών της άρχαιότητας ήταν βαθιά χρωματισμένη από την δική τους προσωπική αίσθηση πολιτικής ύπευθυνότητας και έμπλοκής. Τό πρώτο βιβλίο του Βιντάλ-Νακέ (τό 1958) είχε θέμα την «ύπόθεση Ώντέν», τόν φόνο από τόν γαλλικό στρατό ενός κομμουνιστή πού αντιτίθετο στην πολιτική της γαλλικής κυβέρνησης στην Άλγερία. Έκτοτε, ο Βιντάλ-Νακέ συνέχισε μέχρι τό τέλος της ζωής του να έμπλεκεται σοβαρά σέ αντίστοιχα θέματα, όπως ή άνασκευή των απόψεων αυτών πού προσπαθούν να άρνηθούν την ιστορικότητα του Όλοκαυτώματος. Όσο για τόν Βερνάν, διακρίθηκε για την προσφορά του στην γαλλική Άντίσταση. Μέ τό ψευδώνυμο Συνταγματάρχης Μπερτιέ, ήταν επικεφαλής της Άντίστασης στην περιοχή της Τουλούζης — ένας πραγματικά επικίνδυνος ρόλος, όπου συχνά διακινδύνευσε την ζωή του και τόν όποιο έφερε εις πέρας μέ τεράστια γενναιότητα και έξαιρετική επιτυχία.

Ο Βερνάν δέν ήταν ένας ιδεαλιστής του καναπέ, και αποτέλεσε ένα ύποδειγματικό μοντέλο, τόσο για την άντιστασιακή του δράση όσο και για την πρωτοποριακή του σκέψη στόν χώρο των έλληνικών σπουδών, για διαδοχικές γενιές φοιτητών σ' όλη την Εύρώπη και την Άμερική, πολύ πέρα από τόν κύκλο αυτών πού είχαν την ευτυχία να συμμετάσχουν στα σεμινάρια του Κέντρου της όδοϋ Monsieur-le-Prince. Για μένα προσωπικά, όπως και για πολλούς άλλους, ήταν, και παραμένει, πηγή έμπνευσης, ένας βαθιά καινοτόμος έλληνοστής και ένας σπουδαίος, πολύ σπουδαίος άνθρωπος.

1. Τό περιοδικό εξέδιδε ο Φερνάν Μπρωντέλ μέ τους συνεργάτες του της Σχολής των Annales, στό πλαίσιο της Écoles des Hautes Études en Sciences Sociales.

Ζοῦμε στὸν κόσμον πού δημιούργησε

τοῦ Ὁσγουιν Μάρραη

Ἐν ἤξερα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τὴν ἱστορία τῶν κατορθωμάτων τοῦ Συνταγματάρχου Μπερτιέ στὴ διάρκεια τοῦ Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, πού κατέστησαν τὸν Ζάν-Πιέρ Βερνάν ἥρωα στὰ μάτια ὅλων ὥσων ἔζησαν τὴν γερμανικὴ Κατοχὴ στὴ Γαλλία. Ἀλλὰ νομίζω πὼς οἱ ἐμπειρίες του στὴν Γαλλία τοῦ Βισῦ ἐπηρέασαν τὴν δουλειά του πάνω στὸν ἀρχαιοελληνικὸ πολιτισμὸ κατὰ τρόπο θεμελιακό.

Οἱ ἐμπειρίες αὐτές τὸν δίδαξαν ὅτι ἡ ἐπίσημη ἱστορία καὶ τὰ ἐπίσημα ἀρχεῖα, ἡ ἱστορία τῶν γεγονότων, ἦταν ἓνα ἄχρηστο συνονθύλευμα ἀνακριδίων. Καὶ ἡ μνήμη τῶν συμπολεμιστῶν του τὴν ὥρα τῆς νίκης ἦταν μόλις καὶ μετὰ βίας κάπως πιὸ ἀξιόπιστη. Ἡ ἐπιτυχία τῆς Ἀντίστασης ὀφειλόταν στὸ γεγονός ὅτι εἶχε δημιουργήσει μία ἐναλλακτικὴ δομὴ «πραγματικότητας» πού κινεῖτο παράλληλα μέ τις δομές τοῦ καθεστώτος τοῦ Βισῦ. Ἡ μόνη ἀλήθεια, ὅπως τὸ εἶχε καταλάβει ὁ Τολστόι, ἦταν ἡ ψυχολογικὴ ἐμπειρία τῆς ὁμάδας, τῶν συντρόφων – mes copains, τοὺς ἔλεγε ὁ Ζιζέ.

Ἐπιστρέφοντας στὴν πανεπιστημιακὴ ζωὴ, ἀρχισε μία διδακτορικὴ διατριβὴ γιὰ τὴν ιδέα τῆς ἐργασίας στὸν Πλάτωνα καὶ ἀκολούθησε ἓνα εἶδος ἐρευνας πάνω στὸν ἀρχαιοελληνικὸ πολιτισμὸ ἐμπνευσμένη ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ψυχολογία τοῦ συντρόφου του στὴν Ἀντίσταση Ἰνιάς Μεγιερσόν: προσπαθοῦσε νὰ κατανοήσει τὴν ιδιαιτερότητα τῶν ἀρχαιοελληνικῶν ἀντιλήψεων γι' αὐτές τις γενικὲς ιδέες πού εἶναι κοινές σὲ ὅλες τις ἀνθρώπινες ἐμπειρίες, ὅπως ἡ ἐργασία, ἡ ἀξία, ὁ χρόνος, ὁ χώρος, ἡ μνήμη, ἡ θέληση καὶ τὸ πρόσωπο, ἡ φαντασία καὶ ἡ θυσία, ἡ ἡ διαφορά ἀνάμεσα στὸ ἐμεῖς καὶ στὸ αὐτοί, ἀνάμεσα στοὺς Ἕλληνες καὶ τοὺς βαρβάρους (*altérité*). Στὴν περίοδο 1948-1962 παρακολούθησε τὰ σεμινάρια τοῦ Λουίς Ζερνέ, βετεράνου κοινωνιολόγου καὶ μαθητῆ τοῦ Ντυρκέμ. Ἀπὸ αὐτές τις δύο ἐπιδράσεις ἀνέπτυξε μία ἀπὸ τις πρώτες καὶ πιὸ ἐπιτυχεῖς προσεγγίσεις στὴν ἱστορία τῶν νοοτροπιῶν. Αὐτὴ ἡ ἐρευνα γιὰ τις θαυότερες δομές σημαίνει ὅτι θὰ συνεχίσουμε νὰ διδασκόμαστε ἀπὸ τὴ σοφία καὶ τὴν διδρακτικότητά του γιὰ ὅλη τὴν ὑπόλοιπη ζωὴ μας. Ὅπως εἶχε πεῖ κάποτε καὶ ὁ ἴδιος, «Θέλω νὰ δῶ τὸ φεγγάρι μέ τὰ μάτια τῶν Ἑλλήνων».

Ἴσως ἡ σημερινὴ γενιά νὰ μὴν τὸ συνειδητοποιεῖ πλήρως, ὅμως οἱ κλασικὲς σπουδὲς ζοῦν στὴ μετα-Βερνάν ἐποχὴ, μέ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν μπορούμε νὰ ξεφύγουμε ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ἐργασίας τοῦ Βερνάν – ὅπως ἀντιστοίχως εἴμαστε ὅλοι μετα-φροῦδοί, μετα-μαρξιστές καὶ μετα-στρουκτουραλιστές. Τὸ πρῶτο του διβλίο, *Οἱ ἀπαρχές τῆς ἐλληνικῆς σκέψης*, ἐκδόθηκε τὸ 1962, λίγο καιρὸ μετὰ τὴν ἀποκωδικοποίησης τῆς γραμμικῆς γραφῆς Β. Τόσο αὐτὸς ὅσο καὶ Μόξες Φίνλεϋ εἶδαν ἀμέσως τὸ πρόβλημα πού ἔθετε αὐτὴ ἡ ἀποκρυπτογράφηση στὸν ἱστορικὸ τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδας: Πὼς ἔπρεπε νὰ συνδεθεῖ αὐτὴ ἡ ἀνακτορικὴ μηχανοκίνητη οἰκονομία, πού τώρα ἀποδεικνυόταν ἐλληνικὴ, μέ τὸν ἀρχαῖο καὶ κλασικὸ κόσμον τῆς πόλεως; Ἡ ἀπάντηση τοῦ Βερνάν πραγματικὰ κυριάρχησε στὴν μελέτη τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ κόσμου μέχρι σήμερα.

Τὸ πρόβλημα, ὅπως τὸ εἶδε ὁ Βερνάν, σὲ ἀντίθεση μέ τὸν Φίνλεϋ, δὲν ἔχει νὰ κάνει τόσο μέ τις διαφορετικὲς οἰκονομίες, τὰ διαφορετικὰ συστήματα ἰδιοκτησίας γῆς ἢ τις διαφορετικὲς κοινωνικὲς δομές. Ἐγκτεται μᾶλλον στὴν ἐξέλιξη ἀπὸ ἓναν ἱεραρχικὸ καὶ ἴσως θεοκρατικὸ κόσμον στὴν ὀρθολογικότητα πού εἶναι ἐγγενὴς στὶς ἀρχές τῆς ἐλληνικῆς σκέψης; καὶ ἡ ἀπάντηση στὸ πρόβλημα, κατὰ τὴν ἄποψη τοῦ Βερνάν, ἔγκτεται στὴν ἀνάπτυξη τῶν δημόσιων θεσμῶν τῆς ἐλληνικῆς πόλεως καὶ στὶς μορφές προφορικῆς ἐπικοινωνίας πού ἀναπτύχθηκαν σὲ σχέση μέ τὰ πολιτικὰ λειτουργήματα, μέ τὴ δημιουργία μίας μορφῆς πολιτικῆς ἐπιχειρηματολογίας. Αὐτὸ τὸν ὁδήγησε νὰ σκεφεῖ ἐπίσης τὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖο ὁ ἐλληνικὸς ὀρθολογισμὸς σχετίζεται ἀλλὰ καὶ διαφέρει ἀπὸ τις σύγχρονες ιδέες. Σχεδὸν ὅ,τι ἔχει γραφεῖ ἀπὸ τότε γιὰ τὴν πολιτικὴ ἱστορία καὶ τὴν διανοητικὴ ἀνάπτυξη τῆς ἐλληνικῆς σκέψης ἐκκινεῖ ἀκόμα, συνειδητὰ ἢ ἀσυνειδητὰ, ἀπὸ τις ἐρωτήσεις πού ἔθεσε ὁ Βερνάν τὸ 1962.

Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ μία ἄλλη ἄποψη, ἐπίσης, ζοῦμε τώρα πιά σὲ ἓναν κόσμον τὸν ὁποῖο δημιούργησε ὁ Βερνάν καὶ ὁ ὁποῖος προκύπτει ἀπὸ τὴ δουλειά του πάνω στὸν ἐλληνικὸ μῦθο καὶ τὸν τρόπο μέ τὸν ὁποῖο χρησιμοποίησε τὸν μῦθο γιὰ νὰ ἀνασυστήσει τὴν ἱστορία τῆς ἐλληνικῆς νοστορίας. Ὅταν ἤμουν νέος, ὑπῆρχαν τρία πλήρως διαχωρισμένα πεδία στὶς ἀρχαιοελληνικὲς σπουδές: Ὑπῆρχε ἡ ἀρχαία ἱστορία, πού ἀσχολεῖτο μέ γεγονότα, χρονολογίες, μάχες, περιστατικά. Ὑπῆρχε ἡ ἀρχαία φιλοσοφία, πού ἀσχολεῖτο μέ τὴν Πολιτεία τοῦ Πλάτωνα καὶ τὰ Ἠθικά Νικομάχεια τοῦ Ἀριστοτέλη.

Dr. Oswyn Murray (Μπάλλιολ Κόλλετζ), διευθυντὴς τῆς Bibliotheca Academica Translationum, Πανεπιστήμιου τῆς Ὁξφόρδης

Καί υπήρχε η κλασική φιλολογία, πού ασχολείτο με κείμενα, χειρόγραφα και με μία φιλολογική παράδοση ή οποία βασιζόταν στην ιδέα ότι τό γραπτό κείμενο είχε παραχθεί στο γραφείο του συγγραφέα του, χωρίς καμία έπαφή με τόν έξωτερικό κόσμο, αλλά άπλως μέσα από τόν στοχασμό πάνω στα έργα τών προηγούμενων. Η έπιμονή του Βερνάν στην άποψη ότι ο μύθος είναι σκέψη, *pensée*, ότι οι ιδέες είναι ιστορία, ότι τά κείμενα είναι εκφράσεις του διανοητικού κόσμου μίας πραγματικής και έγγεγραμμένης στον χρόνο κοινωνίας, ή οποία δέν είναι κατά κανέναν τρόπο ταυτόσημη με τήν δική μας, ότι ή σφαίρα του φαντασιακού (*imaginaire*) είναι ή πραγματικότητα της ιστορίας, δημιούργησαν τόν έπιστημονικό κόσμο στον οποίο τώρα κατοικούμε όλοι – έναν κόσμο όπου ή παράσταση είναι ένα ιστορικό γεγονός, όπου ή τραγωδία είναι μία δημόσια τέχνη, όπου ή ποίηση δημιουργείται για μία συγκεκριμένη εύκαιρία, και όπου δέν υπάρχουν πιά σύνορα ανάμεσα στην έλληνική λογοτεχνία, τήν έλληνική φιλοσοφία και τήν αρχαία ιστορία. Τό έπίτευγμα του Βερνάν, όχι μόνον στην Γαλλία, αλλά σε όλο τόν κόσμο τών αρχαιοελληνικών σπουδών, είναι ή ένοποίηση τών κλασικών σπουδών. Καί κατ' αυτή τήν έννοια, τό δώρο πού μās έκανε δέν είναι τόσο τά συμπεράσματα τών άρθρων και τών βιβλίων του, όσο τό ότι μās παρουσίασε μία νέα και ένοποιημένη μέθοδο έρευνας. Γι' αυτό τόν λόγο όσοι μελετούν τόν κλασσικό κόσμο σ' όλον τόν πλανήτη χαιρετίζουν σήμερα τόν άντρα πού, πάνω απ' όλα, αντιπροσωπεύει τήν ένότητα τών κλασικών σπουδών στο γύρισμα της χιλιετίας.

Έχω τήν έντύπωση πώς στή δημόσια πορεία του ο Βερνάν προσπάθησε νά αναπαράγει και πάλι τις έμπειρίες του από τήν Άντίσταση. Τό 1964, ίδρυσε τό δικό του έρευνητικό κέντρο πού εγκαταστάθηκε στο σπίτι του Ώγκύστ Κόντ, ένα κέντρο αφιερωμένο «στην συγκριτική έρευνα τών αρχαίων κοινωνιών»: αρχικά ή ομάδα περιελάμβανε ειδικούς όχι μόνον της αρχαίας Ελλάδας και της Ρώμης, αλλά και της Άσσυρίας, της Αιγύπτου, της Ινδίας, της Κίνας και της Άφρικής, καθώς και κάποιους ανθρωπολόγους. Η θρησκεία αντιμετώπιστηκε ως μία από τις κεντρικές όψεις όλων τών κοινωνιών, πού έπρεπε νά μελετηθούν για τις ένοποιητικές τους αρχές. Τό Centre des recherches comparées sur les sociétés anciennes έγινε τό πραγματικό κέντρο της πνευματικής δραστηριότητας στή συγκριτική ιστορία σε Εύρώπη και Ήνωμένες Πολιτείες: όλοι μας κάναμε τό προσκύνημα στα στενόχωρα δωμάτια της οδού Monsieur le Prince. Πρός μεγάλη λύπη του ίδιου του Βερνάν, οι πιέσεις της πανεπιστημιακής ζωής και τά ένδιαφέροντα τών ένθουσιωδών νεαρών έρευνητών έσπρωξαν τό έπίκεντρο του Centre προς τόν κλασσικό κόσμο, ώσπου, όταν πλέον μεταδίδασε τή διεύθυνση του στον φίλο του και συνεργάτη του Πιέρ Βιντάλ-Νακέ, είχε πλέον αναδυθεί ως τό κέντρο ενός νέου τύπου αρχαιοελληνικής και ρωμαϊκής ιστορίας.

Γιά άλλη μία φορά, όπως και στην διάρκεια του πο-

λέμου, ο Βερνάν είχε δημιουργήσει μία έναλλακτική δομή άνατροπής, παράλληλη με τό έπίσημο πανεπιστημιακό ρεύμα: μετά τά γεγονότα του 1968, τά μέλη του Κέντρου πήραν τόν έλεγχο τών κλασικών σπουδών στα πανεπιστήμια και τό Centre Louis Gernet είναι σήμερα ο πιο σημαντικός θεσμός στον κόσμο για τήν μελέτη του αρχαιοελληνικού πολιτισμού. Ο Βερνάν ήταν περήφανος πού ίδρυσε αυτό πού οι παρείσακτοι ονομάζουν «Η Σχολή του Παρισιού»: «ούτε ή ζωή μου ούτε ή προσωπικότητά μου μπορούν νά διαχωριστούν από τήν ομάδα: [...] μακάρι τό Κέντρο νά συνεχίσει. Μία ζωντανή έρευνητική ομάδα είναι ένας θεσμός και ένα είδος οικογένειας, με όλες της τις έντάσεις».

Γιά όλους εμάς πού τόν γνωρίζαμε, ή χαρακτηριστική προσωπικότητα του Ζιπέ (όπως τόν αποκαλούσαν όλοι οι μαθητές του) είχε νά κάνει και με τή ζεστασιά πού άπέπνεε: πάντα ζητούσε νά του μιλάνε στον ένικό και πάντα άναγνώριζε τόν άπέναντί του ως συνάδελφο, όποια κι αν ήταν ή ηλικία του· στα σεμινάρια είχε μία μυστήρια ικανότητα νά καταλαβαίνει τί ακριβώς έννουσε ο όμιλητής πραγματικά και νά τό διατυπώνει έν συνεχεία κατ' ιδίαν στον όμιλητή. Καθώς ήταν όρφανός, είχε χτίσει τήν ζωή του πάνω στή φιλία: ήταν εύκολο νά καταλάβεις πώς οι άνθρωποι μπορούσαν νά διακινδυνεύσουν τήν ζωή τους για χάρη του. Μās άφηγήθηκε κάποτε πώς απέκτησε τό έξοχικό του σπίτι στο μάλλον ακριβό νησί Belle-Ile: για πολλά χρόνια αυτός και ή λατρεμένη του γυναίκα, ή Λιντά (κόρη Ρώσων έμιγκρέδων, με τήν οποία πρωτοσυναντήθηκαν τό 1932, όταν εκείνη ήταν 14 χρονών, και παντρεύτηκαν τό 1939), νοίκιαζαν τό σπίτι για τις διακοπές· μία μέρα ο ιδιοκτήτης πήγε νά τόν βρει για νά του πει πώς τό πουλάει. Λυπημένος ο Ζιπέ τού άπάντησε πώς δέν είχε τήν δυνατότητα νά τό αγοράσει. «Δέν κατάλαβες», τού άπάντησε ο ιδιοκτήτης. «Θέλω νά τό πουλήσω μόνο σε σένα. Πές μου τήν τιμή σου».

Ο Ζιπέ ήταν ένας άνθρωπος πού προστάτευε τήν ιδιωτική του ζωή και άρνήθηκε νά γράψει τά άπομνημονεύματά του, παρόλο πού οι έφτά ώρες με τις όμιλίες του πού άναμετέδωσε τό ραδιόφωνο της France Culture προς τιμήν του τήν Κυριακή μετά τήν κηδεία του παραμένουν ζωντανή μαρτυρία της δύναμης της μνήμης του. Δεχόταν τις τιμές πού έπεφταν πάνω του σαν βροχή άπλως ως δώρα φίλων. Ήταν ύπεροχο νά διαπιστώνει κανείς πώς είχε διατηρήσει τις πνευματικές και σωματικές του δυνάμεις ως τό τέλος και πώς παρέμεινε πρωταθλητής στην κολύμβηση, ικανός νά ξεπερνά όλους τούς αντιπάλους του, ακόμα και μετά τά ογδόντα. Φρόντισε τήν γυναίκα του μέχρι τόν θάνατό της από άλτσχάϊμερ, στο ειδυλλιακό τους σπίτι, πού θυμίζει Ρωσία, στή Σέβρ, έξω από τό Παρίσι. Η μοναχοκόρη τους πέθανε λίγα χρόνια μετά από καρκίνο. Άλλά αυτός διατήρησε τή θετική του στάση άπέναντι στην ζωή και ήταν ο πιο άγαπημένος και τιμημένος έλληνιστής της εποχής του.

Η κηδεία του έγινε στο μικρό νεκροταφείο της Σέβρ,

χωρίς θρησκευτική τελετή, κάτω από τόν ουρανό, μπροστά σε πολλές εκατοντάδες ανθρώπους –ήρωες της Αντίστασης, με τό παράσημό τους, όλους τούς συνεργάτες του από τό Centre, νέους πού τόν είχαν γνωρίσει ίσως μόνον από ραδιοφωνικές εκπομπές και τήν οικογένειά του. Δέν ήταν παρόντες δημόσιοι άνδρες – σχεδόν κανείς πολιτικός από τήν Αριστερά και κανένας από τή Δεξιά, λίγοι από τό Collège de France, κανείς από τόν παραδοσιακό κόσμο τών ελληνικῶν σπου-

δῶν. Ἦθελε μία ἀπλή κηδεία καί ἦταν ἡ πιό ἀπλή κηδεία τήν ὁποία παρακολούθησα ποτέ μου, μία ἀργή πομπή, τέσσερις ὁμιλητές –ένας ἀπό τήν Ἀντίσταση, δύο συνάδελφοι καί ὁ ἐγγονός του– καί ἕνα ἐλληνικό τραγούδι. Ἦταν μία τελείως παγανιστική κηδεία καί μοῦ ἔφερε στόν νοῦ τόν θρήνο γιά ἕναν ἄλλο μεγάλο ὁραματιστή καί ἥρωα τοῦ πολέμου, τόν ποιητή Σοφοκλή, ὅπως ὁ ἴδιος φανταζόταν τόν δικό του θάνατο, στό τελευταῖο του ἔργο, τόν *Οἰδίποδα* στόν *Κολωνό*.

Ὅταν ὁ Βερνάν δίδασκε «Ἰλιάδα»...

τοῦ Νταβίντ Μπουβιέ

Τό 1977 ἦμουν φοιτητής κλασικῆς φιλολογίας στήν Σορβόνη. Σήμερα μοῦ φαίνεται ἀπίστευτο, ὅμως ἐκείνη τήν ἐποχή οἱ μανδαρίνοι τῆς Σορβόνης ἔβλεπαν μέ πολύ κακό μάτι ὅποιον τολμοῦσε νά διασχίσει τήν ὁδὸ Σαίν-Ζάκ γιά νά παρακολουθήσει κάποια σεμινάρια τοῦ Collège de France. Ὑπῆρχαν εὐτυχῶς οἱ λέκτορες καί οἱ ἐπικουροί, πιό νέοι, πού μᾶς ἐσπρωχναν νά πηγαίνουμε, κι ἔτσι συναντιόμασταν ὅλοι κάθε Δευτέρα στίς 5 τό ἀπόγευμα, στήν αἴθουσα 8 τοῦ Collège γιά νά ἀκούσουμε τόν Βερνάν.

Ὅταν τόν ἀκουσα γιά πρώτη φορά, μιλοῦσε γιά τούς τρόπους ἀναπαράστασης τοῦ θανάτου στήν ἀρχαία Ἑλλάδα. Ἐγώ ἐρχόμουν ἀπό τήν Ἑλβετία, ὅπου εἶχα παρακολουθήσει μία διδασκαλία ἐν πολλοῖς ἐμπνευσμένη ἀπό τούς γερμανοὺς φιλόλογους καί φιλοσόφους. Στό ἐλβετικό Πανεπιστήμιο εἶχα ἀνατραφεῖ μέ τήν πεποίθηση πῶς ἡ φιλολογία ἦταν ἡ βασιλική καί ἀλάθευτη ὁδός γιά τήν προσέγγιση τών ἀρχαίων κειμένων. Ὅσο γιά τούς φιλοσόφους, καί αὐτοὶ ἔδιναν τήν ἐγκρισή τους στή φιλολογικὴ φιλοδοξία. Οἱ Ἕλληνες εἶχαν σωστά φτιαγμένο μυαλό καί εἶχαν ἐφεύρει, ἔτσι λεγόταν, τήν πολιτική, τή φιλοσοφία, τόν ὀρθό λόγο. Ἡ γλώσσα τους καί τὰ γραπτά τους ὀφείλαν ἐπομένως νά βρῖσκονται στό ὕψος τῆς σκέψης τους. Ἀρα διαβάσαμε τόν Θουκυδίδη καί τόν Ἰσοκράτη ὡς μοντέλλα μίας γραφῆς καί μίας ρητορικῆς ὑποχρεωτικά τέλειων. Ἡ ἀνικανότητα κατανόησης κάποιου χωρίου σέ μία ἀσκηση μετάφρασης σήμαινε, ἐάν δέν ὑπῆρχε

συγκεκριμένο φιλολογικὸ πρόβλημα, ἔλλειμα εὐφυΐας ἀπό τήν πλευρά τοῦ μεταφραστῆ. Πῶς ἦταν δυνατόν νά μὴν καταλαβαίνει κανεὶς τήν γλώσσα αὐτῶν πού εἶχαν ἐφεύρει τή διαύγεια καί τόν ὀρθό λόγο μέ ἀποκλειστικό σκοπὸ νά μᾶς τὰ κληροδοτήσουν;

Ἀκούγοντας τόν Βερνάν, κατάλαβα πολὺ γρήγορα πῶς ἕνα μεταφραστικὸ λάθος μποροῦσε νά εἶναι ἐνδιαφέρον ἀπὸ τὴ στιγμή πού μποροῦσε νά ἀποκαλύψει, ὄχι ἕνα ἔλλειμα εὐφυΐας, ἀλλὰ τήν ἀπόσταση ἀνάμεσα σέ μορφές σκέψης ριζικὰ διαφορετικῆς. Ὁ Βερνάν δέν ἐπεδίωκε νά ἐξιδανικεύσει ἀκόμα περισσότερο τὰ κλασικὰ ἔργα· τὸ θέμα δέν ἦταν νά ἀγγίξει κανεὶς τήν ἀλήθεια τοῦ ἔργου, ἀλλὰ νά ἀνακαλύψει τήν ἰδιαιτερότητα καί τὴ σχετικότητα τῶν μορφῶν τῆς ἐλληνικῆς σκέψης. Σέ ὅ,τι μέ ἀφορᾷ, αὐτὸς πού μέ γοήτευσε κατ' ἀρχὴν ἦταν ὁ Βερνάν ὡς μαθητὴς τοῦ Ἰνιάς Μεγιερσόν, αὐτοῦ τοῦ Μεγιερσόν τόν ὁποῖον ὁ Βερνάν τοποθετοῦσε κάτω ἀπὸ τόν ἀστερισμὸ τοῦ Μάρξ: «ὅλη ἡ ἱστορία δέν εἶναι παρὰ μία συνεχῆς μεταμόρφωση τῆς ἀνθρώπινης φύσης» (*Ἀνάμεσα στὸν μῦθο καί τὴν πολιτική*, σελ. 51). Τό 1996, μέ τὴν εὐκαιρία μίας συνέντευξης μαζί του γιά τὴν ἐφημερίδα *Journal de Genève* («Στρατευμένος ἐλληνιστής. Συζήτηση μέ τόν Ζάν-Πιέρ Βερνάν», *Samedi litteraire du Journal de Genève*, 2-3 Νοεμβρίου 1996, σελ. 36), τόν εἶχα ρωτήσει γιά τὴν συνάντησή του μέ τόν Μεγιερσόν καί μοῦ εἶχε θυμίσει ὅλα αὐτὰ πού τούς συνέδεσαν ἀπὸ τὸ 1940, ὅταν οἱ ρατσιστικοὶ νόμοι τοῦ Βισῦ εἶχαν ἀπαγορεύσει στὸν Μεγιερσόν, ὁ ὁποῖος ἦταν Ἑβραῖος, νά διδάσκει στό Πανεπιστήμιο τῆς Τουλούζης καί χρειάστηκε πολλές φορές νά τοῦ βροῦν μέρη γιά νά κρυφτεῖ προκειμένου νά γλυτώσει ἀπὸ τίς ἐπιδρομές τῆς Γκεστάπο. Καί ὁ Βερνάν μοῦ θυμίσε πῶς, μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἀντίστασης καί ἐπιδίωξης, ὁ Μεγιερσόν τοῦ

David Bouvier, καθηγητὴς ἀρχαιοελληνικῆς γλώσσας καί λογοτεχνίας, Πανεπιστήμιο τῆς Λωζάννης

είχε «μετακενώσει όλη του τήν γνώση»: «Μέ μύησε τότε σ' αυτό πού ό ίδιος όνόμαζε ιστορική ψυχολογία: στό γεγονός πώς ή λειτουργία του ανθρώπινου ψυχισμού δέν είναι ρυθμισμένη μία γιά πάντα, αλλά πώς υπάρχει, στό ρεύμα τής ιστορίας, μία συνεχής μεταμόρφωση τής ανθρώπινης φύσης». Άλλά ό Βερνάν δέν ξεχνούσε επίσης πώς, γύρω στά 1935, πολύ πρίν τόν ξανασυναντήσει στην Τουλούζη τό 1940, είχε παρακολουθήσει στό Παρίσι τό μάθημα ψυχολογίας του Μεγιερόν, πού είχε ως θέμα τή χρήση των εργαλείων στους πιθήκους, μάθημα πού έθετε τό θέμα των σχέσεων ανάμεσα στά διαφορετικά επίπεδα τεχνικής ευφυΐας, τή σκέψη και τή γλώσσα. Τό 1934, ό Βερνάν ήταν 20 χρονών και όνειρευόταν νά γράψει μία διατριβή μέ θέμα τήν έννοια τής άξίας: ένα θέμα τυπικά μαρξιστικό, πού επέτρεπε νά «μιλήσουμε γιά οικονομία και ήθική». Βεβαίως, ό πόλεμος διέκοψε αυτήν τήν δουλειά, αλλά άν ό Βερνάν δέν τήν ξανάπιασε έν συνέχεια είναι ακριβώς έπειδή ή συνάντηση μέ τόν Μεγιερόν του επέστησε τήν προσοχή σέ ένα θέμα πού του φαινόταν πιά έξαιρετικά κεφαλαιώδες: τήν μελέτη των μορφών σκέψης ως προϊόντος τής ιστορίας.

Θυμάμαι ότι λίγο πρίν από τόν θάνατό του, τό 1983, και ένώ ήταν ήδη πάνω από 90 χρονών, ό Ίνιás Μεγιερόν είχε δεχτεί τήν πρόσκληση του Βερνάν νά δώσει μία διάλεξη στό «Κέντρο Συγκριτικών Έρευνών πάνω στίς Άρχαϊες Κοινωνίες». Πρέπει νά ήταν ή τελευταία του διάλεξη. Γιά τόν Βερνάν, ήταν ένα γεγονός, ένα δώρο πού ήθελε νά προσφέρει σέ όσους από τήν ομάδα του δέν τόν είχαν γνωρίσει. Άλλά νομίζω ότι ήθελε επίσης μ' αυτό τόν τρόπο νά άποτίσει φόρο τιμής στον γέροντα δάσκαλο πού παρέθετε στίς εργασίες του τά όνόματα του Ντυρκέμ, του Μώς, του Λεβί-Μπρούλ, και πού του είχε συστήσει τό 1948 τόν Λουί Ζερνέ, τόν ιστορικό του αρχαιοελληνικού δικαίου τόν όποιο οι έλληνοιστές συνάδελφοί του είχαν βάλει στό περιθώριο και τόν όποιο ό Βερνάν αποκατέστησε ως άδιαμφισβήτητο θεμελιωτή τής αρχαιοελληνικής ανθρωπολογίας. Τό νά μπορείς νά μιλάς γιά τήν ελληνική σκέψη σάν νά πρόκειται γιά μία «άλλη σκέψη» ήταν σέ πολύ μεγάλο βαθμό, νομίζω, άπελευθερωτικό.

Άλλά καθώς ανακαλώ τήν αναγέννηση των ελληνικών σπουδών γύρω από τόν Βερνάν, μέ εκπλήσσουν σήμερα δύο πράγματα. Κατ' αρχήν, τό ιστορικό πλαίσιο τής Άντίστασης, στην όποία εγγράφεται αυτή ή αναγέννηση. Στην αρχή τής δεκαετίας του 1940, ό Μεγιερόν είναι ένας άνθρωπος κυνηγημένος από τήν Γκεστάπο, τόν όποιο ό Βερνάν ενδιαφέρεται νά προστατεύσει: ό διάλογός τους και ή ένταλλαγή γνώσης ανάμεσά τους πρέπει νά υπέστη τήν επίδραση αυτών των συνθηκών. Άλλά μέ ποιόν τρόπο; Καί πώς έπηρεάσε ό πόλεμος μία συζήτηση από τήν όποία έπρόκειτο νά γεννηθεί μία τόσο γόνιμη προσέγγιση τής αρχαίας Ελλάδας;

Τό δεύτερο γεγονός πού μέ έντυπωσιάζει είναι συνδεμένο μέ τό πρώτο. Ό Βερνάν δέν επικαλέστηκε

ποτέ δασκάλους πανίσχυρους, πού βασιλεύαν πάνω στην έπιστήμη τους. Άσφαλώς υπάρχει ό Μάρξ, αλλά στην προσέγγιση του Βερνάν πάνω στην αρχαία Ελλάδα ό Μάρξ μετράει πολύ λιγότερο από τόν Μεγιερόν και τόν Ζερνέ: είναι χαρακτηριστικό τής μεγαλοφυΐας του Βερνάν τό γεγονός ότι μεγεθύνει τήν σημασία αυτών πού τόν περιβάλλουν, ότι αυξάνει τήν δύναμή τους και προσθέτει στην ευφυΐα τους. Αυτό ισχύει τόσο γιά τούς δασκάλους του όσο και γιά τούς μαθητές του. Καί νομίζω πώς ισχύει επίσης και γιά τούς συντρόφους του στην Άντίσταση. Έδω, θά έλεγα πώς ό πόλεμος ήταν σχολείο. Στή συνέντευξη πού προανέφερα, είχα ρωτήσει τόν Βερνάν άν, μετά τήν άπογοήτευση του κομμουνισμού, δέν είχε κατά κάποιον τρόπο, δημιουργώντας τό Κέντρο τό 1964, υποκαταστήσει μέ τή διανοητική στράτευση τήν πολιτική στράτευση. Παράθετα τήν άπάντησή του: «Σωστά. Προσπάθησα νά κάνω τό Κέντρο, στό πνευματικό και κοινωνικό επίπεδο, ό,τι πού θά ήθελα νά είναι τό Κόμμα, έναν τόπο συζήτησης και σοβαρής εργασίας μέσα σέ ένα περιβάλλον άδελφικής ισότητας. Έπέλεξα αυτό τόν δρόμο γιατί είχα τήν έντύπωση πώς μέσα στό Κόμμα δέν μπορούσε πιά νά γίνει τίποτα και πώς έπρεπε νά βρεθεί μία άλλη φόρμουλα άν θέλαμε νά προχωρήσουν τά πράγματα». Σήμερα, άναρωτιέμαι άν δέν ήταν, περισσότερο κι από τό Κόμμα, ή έμπειρία τής Άντίστασης, αυτό στό όποιο ό Βερνάν χρωστάει τό παράδειγμα τής αλληλεγγύης και τής διανοητικής συνενοχής πού κατάφερε νά επιβάλλει στό Κέντρο στην εποχή του και ή όποια βρίσκεται στην βάση τής επιτυχία τής σχολής του.

Άλλά ίσως θά πρέπει νά πάμε άκόμα πιο μακριά. Ό Βερνάν θυμίζει ό ίδιος τούς γονείς του, πού πέθαναν όταν ήταν μικρός, και τήν παιδική του ηλικία, «τοποθετημένη κάτω από τήν επίδραση των άδελφών του». Καί έξηγοΰσε πώς ή Άντίσταση ήρθε μετά: «Στήν Άντίσταση, δέν μέ άπασχολούσαν παρά μόνον πρακτικά θέματα, τεχνικά. Πρόσφατα μόνον, διαβάζοντας τήν διατριβή ενός νέου έρευνητή, έθεσα στον εαυτό μου τό πρόβλημα: τί είδους κοινωνική ομάδα διαμορφώνει ένα κίνημα Άντίστασης;» (Άνάμεσα στον μύθο και τήν πολιτική, σελ. 22). Καί γιά νά προσφέρει τήν αρχή μίας άπάντησης σ' αυτή τήν έρώτηση, ό Βερνάν δανείζεται τίς αναφορές του από τίς ελληνικές άντιλήψεις: «δέν υπάρχει κοινότητα χωρίς φιλία, χωρίς τό αίσθημα ότι ανάμεσα στον άλλο και σέ σένα κυκλοφορεί κάτι, τό όποιο οι Έλληνες άναπαριστούσαν μέ τήν μορφή ενός φτερωτού δαίμονος, πού πηγαίνει από τόν έναν στον άλλο» (ό.π., σελ. 23). Όταν του θέτουν τήν έρώτηση πώς τό πρώτο μέρος τής ζωής του, αυτό τής Άντίστασης, έπηρεάσε τό δεύτερο, του ελληνιστή, ό Βερνάν άπαντα σχεδόν άνάποδα, μιλάει ελληνικά γιά νά έξηγήσει τόν πόλεμό του και τήν μοίρα του.

Άς πάρουμε τό παράδειγμα τής Ίλιάδας όπως τήν διαβάζουν κάποιοι μεγάλοι μάρτυρες του δεύτερου

Πολέμου: ο Άρνάλντο Μομιλιάνο, μέ μία ειρωνία πού δέν ελαφρώνει σέ τίποτα τήν κριτική του, τοποθετούσε τήν *Ιλιάδα* στήν κατηγορία τών εκατό πιό επικίνδυνων βιβλίων, στήν ίδια θέση μέ τήν *Γερμανία* τοῦ Τάκιτου· ἡ Σιμόν Βέλ, ἀντίθετα, διαβάζει καί μεταφράζει τήν *Ιλιάδα* γιά νά κατακτήσει τό μάθημα ἀνθρωπιᾶς ἐνός ποιήματος πού διδάσκει τόν σεβασμό γιά τόν νικημένο· ὁ Πιέρ Βιντάλ-Νακέ, πιό νέος, ἀνακαλύπτει τήν *Ιλιάδα* καί τήν *Οδύσσεια* τό 1944, 14 χρόνων, τή στιγμή πού οἱ γονεῖς του μόλις ἔχουν μεταφερθεῖ στό Ἀουσιτς· ἀργότερα θά μιλήσει πολλές φορές γιά τή «χαρά» πού τοῦ ἔδωσε ἡ ἀνάγνωση τών δύο ἐπῶν. Καί ὁ Βερνάν; Δέν βρήκα στά κείμενα του καμία ἀνάμνηση, καμία ἐντύπωση ἀπό τήν πρώτη του ἀνάγνωση τῆς *Ιλιάδας*. Ὁ Ὅμηρος γίνεται ἕνα ἀπό τά κεντρικά θέματα τών ἐρευνῶν του στά τέλη τῆς δεκαετίας τοῦ '70, μετά τόν Ἡσίοδο καί μετά τήν τραγωδία. Πρέπει ἐδῶ νά θυμίσουμε τήν σειρά τών ἀρθρῶν του πάνω στόν «καλό θάνατο» καί τό θέμα τοῦ καθυδρισμένου πτώματος (πού τά ἐνέταξε στό βιβλίο του *L'individu, la mort, l'amour*). Αὐτό πού κατ' ἀρχήν με-

λετάει στήν *Ιλιάδα* ὁ Βερνάν εἶναι τό θέμα τοῦ θανάτου, πού ὑπερβαίνεται ἀπό τόν «καλό θάνατο»: τό θέμα τῆς αἰσθητικοποίησης τῆς ἀξίας. Ἡ σημασία τών μελετῶν αὐτῶν ἔγκειται στό ὅτι ἀναδεικνύουν τά θέματα τῆς ἡρωικῆς ἠθικῆς. Στόν γέροντα «ὁ πόλεμος φέρνει ἕναν θάνατο ἀξιολύπητο καί ὑποτιμητικό», ἀλλά γιά τόν νέο ἥρωα πού πέφτει στήν μάχη «ὑπάρχει μόνο ἡ ὁμορφιά». Τήν μέρα τῆς κηδείας του, στό νεκροταφεῖο τῆς Σέβρ, σκέφτηκα ξανά αὐτό τόν ὀρισμό, τήν ὥρα πού ἕνας παλιός ἀντιστασιακός τοῦ ἀπέτειε ἕναν ὠραῖο φόρο τιμῆς θυμίζοντας τήν πρώτη τους συνάντηση: θυμήθηκε ἕναν Βερνάν πού ἦταν 28 χρόνων μὰ ἔμοιαζε δέκα χρόνια νεότερος, ἕναν Βερνάν πού τόν εἶχε ἐντυπωσιάσει μέ τήν ὁμορφιά του καί στόν ὁποῖο εἶχε ἀμέσως ἀναγνωρίσει ἕναν ἀρχηγό. Λίγο ἀκόμα καί θά σκεφτόταν κανεῖς πῶς ὁ γέρος ἀντιστασιακός εἶχε διαβάσει τά ἀρθρα τοῦ παλιοῦ του συντρόφου πάνω στήν αἰσθητικοποίηση τῆς ἀξίας. Καί μ' ἀρέσει νά σκέφτομαι πῶς ὁ ἐλληνοστῆς πού μίλησε τόσο ὠραῖα γιά τήν νεότητα τοῦ Ἐκτορα καί τοῦ Ἀχιλλέα δέν εἶχε λησμονήσει τή δική του νιότη.

Ἦ «Οχι ἀπλῶς θαυμάζοντας ἀλλά ἀναλύοντας

τοῦ Γκρέγκορ Νάτζυ

Ο Ζάν-Πιέρ Βερνάν ἀναμόρφωσε κατά τρόπο ὀριστικό τή μελέτη τοῦ ἐλληνισμοῦ. Ἐπηρεασμένος ἀπό πνευματικούς προπάτορες, ὅπως ὁ Λουί Ζερνέ, προσέγγισε τόν ἐλληνικό πολιτισμό ἀντικειμενικά ὡς ἱστορικό γεγονός, ὄχι ὡς μία κληρονομιά ἡ ὁποία μπορεῖ νά ἀνήκει αἰωνίως σέ μία μοναδική ἰδεολογία ἢ σέ μία μοναδική θεώρηση τοῦ κόσμου. Χωρίς νά ὑποτιμᾷ τίς ἐπιτεύξεις πού ἔφεραν σέ πέρας οἱ ἐλληνοφῶνοι λαοί ἐπὶ ἕνα ἀπίστευτα μεγάλο χρονικό διάστημα, πού ξεπερνᾷ τίς τρισήμισι χιλιετίες, ὁ Βερνάν εἶδε τήν ἱστορία καί τήν προϊστορία τών Ἑλλήνων ἀπό τήν ὀπτική γωνία τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας πού πρέπει νά ἀναλύσει, ὄχι ἀπλῶς νά θαυμάζει. Γιά τόν Βερνάν, ὅπως καί γιά τόν Ζερνέ, οἱ Ἕλληνες δέν ἦταν ἕνα θαῦμα, ἀλλά μία πανέμορφη πραγματικότητα. Γι' αὐτόν ἦταν –καί εἶναι– οἱ «Ἕλληνες χωρίς θαῦμα» (*les Grecs sans miracle*).

Οἱ μέθοδοι ἀνάλυσης πού χρησιμοποίησε ὁ Βερνάν συνδύαζαν συγχρονικές καί διαχρονικές θεωρήσεις. Ὁ τρόπος του νά τίς συνδυάζει ἔμοιαζε σάν ἕνας φακός

τελειοποιημένος ἀπό ἕναν δεξιότητη ὀπτικό καί ἡ διαύγεια ὁράσεως πού πετύχαινε μᾶς ἔδειξε νέους δρόμους γιά τήν ἐξερεύνηση τοῦ ἀπέραντου διανοητικοῦ καί αἰσθητικοῦ τοπίου τοῦ ἐλληνισμοῦ. Μία φωτεινή περίπτωση ὡς πρὸς αὐτό ἀποτελεῖ τό δοκίμιο «Δομές τοῦ μύθου», πού ἀναδημοσίευσε στό πρωτοποριακό βιβλίο του *Μύθος καί σκέψη*. Ἐπικεντρώνει στόν μύθο τών πέντε γενεῶν τῆς ἀνθρωπότητος, ὅπως τόν διατυπώνει στά *Ἔργα καί Ἡμέραι* τοῦ Ἡσίοδου. Μία αὐστηρή ἀνάγνωση αὐτῆς καί μόνον τῆς μελέτης ἀποκαλύπτει, στήν πιό συμπυκνωμένη της μορφή, τήν οὐσία τῆς μεθοδολογίας πού ἀνέπτυξε ὁ Βερνάν. Ἡ συμπύκνωση τῆς σκέψης σ' αὐτό τό δοκίμιο ἀστραποβολαί σάν κόσμημα. Χτίζοντας πάνω σέ προηγούμενες διορατικές συλλήψεις πού εἶχε διατυπώσει ὁ γλωσσολόγος Ζώρξ Ντυμεζίλ, ὁ Βερνάν δείχνει πῶς αὐτός ὁ ἡσιοδικός μύθος τών γενεῶν εἶχε ὡς στόχο νά συλλάβει –μέσα στό μικρότερο δυνατό πλαίσιο– μία εἰκόνα τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας στήν ὁλότητά της. Γιά μένα, ἡ μνήμη πού ταιριάζει περισσότερο στόν Βερνάν εἶναι ἡ ἀριστοτεχνική ἀνάλυση αὐτῆς τῆς εἰκόνας, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς θά παραμείνει ὡς ἕνα ἄκρως διορατικό πορτραῖτο τοῦ αἰώνιου σχεδίου πού εἶναι τελικά ὁ ἐλληνισμός.

Καθηγητής Κλασσικῆς Φιλολογίας καί Συγκριτικῆς Λογοτεχνίας. Πανεπιστήμιο τοῦ Χάρβαρντ

Ἡ τελευταία διανοητική ἐπανάσταση

τῆς Ἑλένας Πατρικίου

Παρά τίς μεγαλειώδεις ἀνατροπές πού προκάλεσε κατ' ἐπανάληψιν ἡ ἐπαφή μέ τούς Ἑλλήνες στήν εὐρωπαϊκή τέχνη καί τή σκέψη, ἡ ἴδια ἡ ἐπιστήμη τῆς ἑλληνικῆς ἀρχαιότητος, ἡ «κλασσική» φιλολογία, ὑπῆρξε τό ὑστατο ὄχυρό τῆς πνευματικῆς καί πολιτικῆς συντηρητικότητος. Οἱ πνευματικές ἐπαναστάσεις πού γνώρισε ἡ Εὐρώπη μετά τόν Διαφωτισμό, ἡ ἀνάδειξη τῆς ἱστορίας ὡς κύριας ἀνθρωπιστικῆς ἐπιστήμης, τό ὕψος πῦρ τοῦ μαρξισμού, ἡ γέννηση τῆς ἐθνολογίας, ἡ ἐμπρηστική ἐνέργεια τῆς κοινωνιολογίας, ἡ ἀποκάλυψη τῆς ψυχανάλυσης, ἡ ἐκρηξη τῆς γλωσσολογίας, εἶχαν ἀφήσει σχεδόν ἀδιάφορες τίς κλασσικές σπουδές μέχρι τά μέσα τοῦ 20οῦ αἰώνα. Ὡσπου ἀναδύθηκε ἡ ἱστορική ἀνθρωπολογία, σάν παρθενική καί ἐνοπλη Παλλάδα μέσα ἀπό τά ὀλύμπια καί εὐγενικά γραπτά τοῦ Ζάν-Πιέρ Βερνάν.

Βεβαίως ὑπῆρξαν πρόδρομοι: ὁ Ε.Ρ. Ντόντς πού ἐρμήνευσε κάποια «περιθωριακά» φαινόμενα τῆς ἑλληνικῆς σκέψης καί θρησκείας ὡς συστατικά μέρη τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ φαινομένου, ἡ ὁ Λουί Ζερνέ, πού ἐγκαινίασε τή μελέτη τῆς γέννησης καί ἐξέλιξης τοῦ δικαίου τῆς πόλεως χρησιμοποιοῦντας ὡς μίτο τόν μῦθο τῆς ἀρχαίης ἐποχῆς.

Ἄν ἡ σχολή τῆς ἱστορικῆς ἀνθρωπολογίας εἶναι γαλλική αὐτό ὀφείλεται στό ὅτι στήν Γαλλία συνέβησαν γεγονότα μοναδικά στόν εὐρωπαϊκό ὀρίζοντα: ἡ ἴδρυση τῆς ἀφιερωμένης στήν ἐρευνα École Pratique des Hautes Études (1868)· ἡ ἀνάπτυξη τῆς κοινωνιολογικῆς σχολῆς τοῦ Ντυρκέμ καί τῆς κοινωνικῆς ἀνθρωπολογίας τοῦ Μαρσέλ Μῶς, μέ τήν ἔμφαση στήν θρησκεία καί τόν μῦθο ὡς κοινωνικά καί πνευματικά φαινόμενα πού ἐμπεριέχουν, μορφοποιοῦν καί νοσηματοδοτοῦν τούς πολιτισμούς· ἡ ἀνάπτυξη τῆς γλωσσολογίας μέσα ἀπό τή θεμελιώδη ιδέα τοῦ Μπενδενίστ ὅτι ἡ γλώσσα ἀποτελεῖ τό ὄχημα ἀντιλήψεων πού σχηματοποιοῦνται στούς κοινωνικούς θεσμούς· ἡ συγκρότηση τῆς Σχολῆς τῶν Annales, πού ἐνέταξε στήν ἱστορία ὄχι μόνον πλέον τό γεγονός, ἀλλά καί τίς νοοτροπίες πού κινοῦν τίς ἀνθρώπινες ομάδες. Καί ἀσφαλῶς, τέλος, ὁ «στρουκτουραλισμός», αὐτό τό δυσεξήγητο διανοητικό φαινόμενο, πού στήν ὁλότητά του διαφεύγει τελικά τοῦ αὐστηροῦ ὀρισμοῦ, καί καταφέρνει νά συμπεριλαμβάνει ὅλα τά κεντρικά πνευματικά μεταπολεμικά στοιχεία: τή δομική ἀνθρωπολογική ἐρμηνεία τοῦ μύθου

ἀπό τόν Κλώντ Λεβί-Στρώς, τή μετασσοσυριανή γλωσσολογία, τή μετα-φροῦδική ψυχανάλυση (ἐντός καί ἐκτός τῶν ὁρίων τῆς σχολῆς τοῦ Λακάν), τήν ἀλτουσεριανή ἀνάγνωση τοῦ μαρξισμού, τή μοναδική (καί μοναχική) ἐξερεύνηση τῆς σεξουαλικότητος καί τῆς τρέλλας ἀπό τόν Φουκώ... Ἀλλά καί πέρα ἀπ' ὅλα αὐτά, γιατί ἡ Γαλλία καλλιέργησε ἕναν τύπο ἀνυπότακτης σκέψης σέ κάθε πεδίο, πολύ δέ περισσότερο, ἕναν τύπο διανοομένου πού ἔχει ὡς ὑποχρέωση νά ἀνοίξει τό πεδίο τῆς ἐρευνᾶς του σέ ὅσο τό δυνατόν περισσότερες πνευματικές ἐπιδράσεις.

Ἄν αὐτές ἦταν οἱ ἀναγκαῖες προϋποθέσεις, χρειαζόταν ἡ ἱκανή παρουσία τοῦ στοχαστή πού θά τίς ὀδηγοῦσε νά συγκλίνουν σέ μία ἀνατρεπτική ἀντιμετώπιση τοῦ ἀρχαιοελληνικοῦ κόσμου. Καί δέν εἶναι τυχαῖο πῶς αὐτός ὁ στοχαστής, ὁ Ζάν-Πιέρ Βερνάν, εἶχε ἕναν ὀπλισμό κυρίως φιλοσοφικό καί ἕνα παρελθόν οὐσιαστικά ἀντιστασιακό.

Πραγματώνοντας τήν τελευταία πνευματική ἐπανάσταση τοῦ 20οῦ αἰώνα, ὁ Βερνάν ἔλλαξε ὁλοκληρωτικά τό τοπίο τῆς ἀρχαιολογίας καί τῶν κλασσικῶν σπουδῶν. Μοναχικές καί ἀπομονωμένες περιπτώσεις, ὅπως ὁ Ντόντς στήν Ἀγγλία, ὁ Φίνλεϋ στήν Ἀμερική καί τήν Ἀγγλία, ὁ Λουί Ζερνέ στήν Γαλλία, εἶχαν ἀσφαλῶς δεῖξει πρὸς τὰ ποῦ ἔπρεπε πλέον νά κατευθυνθεῖ ἡ κλασσική φιλολογία καί ἡ ἀρχαία ἱστορία ἂν ἤθελαν τουλάχιστον νά μὴν καταντήσουν ἀποστιγνιμὰ κατάλοιπα ὄχι τοῦ ἔρωτα, ἀλλά τῆς πνευματικῆς ἀγκύλωσης. Ἀλλά ὁ Βερνάν κατάφερε πραγματικά αὐτό πού φάνταζε τελείως ἀκατόρθωτο. Ὅχι μόνον νά ἀπεγκλωβίσει τήν ἀρχαιότητα ἀπό τήν κλασσικιστική μιζέρια στήν ὁποία τήν εἶχαν καταποντίσει, ἀλλά καί νά θέσει ξανά τήν ἐρευνα τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος στό κέντρο τῶν πνευματικῶν ζυμώσεων. Μέ τόν Βερνάν, ἡ ἀρχαία Ἑλλάδα (ἀλλά καί ἡ Ρώμη) παύουν νά ἀποτελοῦν πλέον τούς κοινούς τόπους πίσω ἀπὸ τούς ὁποίους ὄχυνόνταν ἐπὶ ἑκατὸ τουλάχιστον χρόνια ἡ ξύλινη γλώσσα τοῦ πολιτικοῦ καί πνευματικοῦ συντηρητισμοῦ. Πολύ περισσότερο, ἡ κλασσική ἀρχαιότητα, ἔτσι ὅπως, χάρις σ' αὐτόν, μπαίνει σέ σύγκριση μέ τό σύνολο τοῦ ἀρχαίου κόσμου, παύει νά εἶναι ὑπόδειγμα καί ἀναδεικνύεται σέ παράδειγμα.

Ἡ ἐπανάσταση τοῦ Βερνάν ἐγκτεται, σέ τελευταία ἀνάλυση, στό γεγονός ὅτι τοποθέτησε τόν μῦθο στό κέντρο τῆς μελέτης τῶν ἀρχαιοελληνικῶν κοινωνιῶν καί τῶν ἀρχαιοελληνικῶν πολιτισμῶν. Μέχρι τόν Βερνάν, ὁ μῦθος εἶχε εἰδωθεῖ εἴτε ὡς ὑφάδι πάνω στό ὁποῖο, ὡς ἄλλοι ἀδελφοί Γκρίμμ, οἱ ποιητές τῆς Ἑλλά-

Ἡ Ἑλένα Πατρικίου εἶναι εἰδική ἐπιστήμων, Πανεπιστήμιο Πατρῶν

δας έπλεκαν τις ιστορίες τους, είτε ως ή πέτρα του σκανδάλου που έμπόδιζε την απόλυτη σύντηξη μεταξύ χριστιανικής (ή άθειας) Ευρώπης και παγανιστικής Ελλάδας. Ο Βερνάν, μεταφέροντας τη μεγαλοφυή ιδέα του Λεβί-Στρώς στα αρχαιοελληνικά καθ' ήμās, θεώρησε τόν μύθο ως τό ύλικό μέσα από τό οποίο χτίστηκε ένα όλόκληρο διανοητικό σύμπαν σέ διαρκή αλληλεξάρτηση από την κοινωνία άφ' ενός και από τόν λόγο άφ' έτέρου. Κατά τόν ίδιο τρόπο, αναπλάθοντας στα αρχαιοελληνικά συμφραζόμενα την ιδέα ότι ή θρησκεία αποτελεί προνομιακό τόπο γιά τη μελέτη της κοινωνίας και του πολιτισμού, ανέλυσε την ελληνική τελετουργία ως ούσιαστικό και αναπόσπαστο μέρος του συνολικού πολιτισμού, ως κομβικό σημείο ανάδυσης και άφομοίωσης των κοινωνικών και πνευματικών εντάσεων ενός όλόκληρου πολιτισμού. Η έρμηνεία του γιά τόν προμηθεϊκό μύθο της θυσίας δέν καθιερώθηκε ως ή κυρίαρχη πλέον έρμηνεία του αρχαιοελληνικού θυσιαστικού φαινομένου άπλως χάρη στην ιδιοφυή ανάλυσή του γιά την ήσιοδική αφήγηση της πρώτης θυσίας που οργανώνει ο Προμηθέας. Άλλά γιατί κατάφερε αυτό που μοιάζει σήμερα πιά αυτόνόητο, δηλαδή νά αναλύσει τά διανοητικά στάδια της αφήγησης του Ήσιόδου εντάσσοντας την κατανόηση της θυσιαστικής τελετής στη συνολική απόπειρα κατανόησης των αντιλήψεων γιά τόν θεό, γιά τόν άνθρωπο, γιά την όργάνωση της οικονομίας, γιά την όργάνωση της κοινωνίας. Είδε μέ λίγα λόγια πώς ή θυσία άποτελούσε, σέ κάθε αρχαιοελληνική κοινωνία και σέ κάθε περίπτωση, τόν κατεξοχήν τρόπο όργάνωσης του σύμπαντος, όπως τό αντιλαμβάνονταν οί Έλληνες.

Μέσα σέ τριάντα περίπου χρόνια, ο Βερνάν άνέτρεψε όλες τις θεβαιότητες που καλλιέργησαν γενιές φιλολόγων και ιστορικών της αρχαιότητας. Η τραγωδία δέν είναι πλέον ή ιδανική άρμονική μορφή από την όποία προήλθε τό σύγχρονο θέατρο, αλλά ένας τόπος εντάσεων, όπου οί άμφισχημίες του ποιητικού λόγου και ή ένσάρκωση του Άλλου χάρη στη μάσκα, άνδεικνύουν μέ οξύτητα και μαζί καθησυχάζουν τις άγωνίες μίας κοινωνίας που, καθώς διαμορφώνει τη δημοκρατία, ανακαλύπτει τις ασυνέχειες άνάμεσα στο πολιτικό της παρόν και τό μυθικό της παρελθόν. Ο πόλεμος άποκαλύπτεται ως τό πεδίο στο όποιο άρθρώθηκαν οί έντάσεις άνάμεσα στα φύλα άσφαλως, αλλά και σέ διαφορετικές κοινωνικές μορφές, και σέ διαφορετικές φαντασιακές και ιδεολογικές άπεικονίσεις του ανθρώπου και του ήρωα... Ο γάμος, ο θάνατος, τό προσωπείο, ή Άρτεμη, ο Διόνυσος, μελετήθηκαν από τόν Βερνάν όχι ως αυτόνομοι θεσμοί, ως άνεξάρτητα θρησκευτικά, λατρευτικά ή κοινωνικά φαινόμενα, αλλά ως νήματα που οδηγούν στη συνολική κατανόηση ενός πολιτισμού και των άντιφάσεων του.

Ο Βερνάν έλευθέρωσε μία γιά πάντα την αρχαία Ελλάδα από την εξιδανίκευση και τις ιδεολογικές παραμορφώσεις. Χάρη σ' αυτόν, μπορούμε επιτέλους νά δούμε έλεύθερα τις αρχαιοελληνικές άντινομίες και άμφισχημίες και νά τις στοχαστούμε μέσα από τις ίδιες τις άντιφάσεις τους. Αυτήν την πολύτιμη έλευθερία θά του την χρωστούμε. Η δόξα γι' αυτόν που προκάλεσε και κέρδισε την τελευταία μεγάλη πνευματική επάνσταση του 20ού αιώνα άς είναι τό δικό του άφθιτον κλέος.

Η άρνηση κάθε δόγματος

του Γέσπερ Σθένμπρο

Τό 1969, ήμουν φοιτητής στο Γαίηλ, στις ΗΠΑ. Σέ ένα μάθημα σχετικά μέ τόν Ήσιόδο, μου πρότειναν τό βιβλίο *Μύθος και σκέψη στην αρχαία Ελλάδα*, μελέτες ιστορικής ψυχολογίας του Ζάν-Πιέρ Βερνάν. Παρήγγειλα τό βιβλίο και λίγες μέρες αργότερα τό έλαβα μέ τό ταχυδρομείο. Όταν άρχισα νά τό ξεφυλλίζω, ένιωσα τό έδαφος νά κουνιέται κάτω από τά πόδια μου, σάν νά καταλάβαινα ήδη πώς θά άλλαζε την ζωή μου.

Ο Ζάν-Πιέρ Βερνάν πέθανε στις 9 Ιανουαρίου, στην Σέβρ, σέ ηλικία 93 έτών. Μέ τόν θάνατό του, χάνεται ένας μεγάλος ελληνιστής, ειδικός της ελληνικής σκέψης όπως αυτή εκφράστηκε στη θρησκεία, την τραγωδία, την κοινωνική και πολιτική πραγματικότητα των αρχαίων Ελλήνων, καθώς και στον τρόπο μέ τόν όποιο

αναπαριστούσαν και σκέφτονταν ό,τι έμεις ονομάζουμε «έργασία», «είκόνα», «θυσία»...

Η άπουσία άντίστοιχων ισοδύναμων όρων στη γλώσσα των αρχαίων Ελλήνων άποτελεί, γιά την ιστορική ψυχολογία, μία πρόκληση, που μās άναγκάζει νά ξανασκεφτούμε την ιστορική ιδιαιτερότητα των δικών μας λογικών κατηγοριών. Οί αρχαίοι Έλληνες, λέει ο Βερνάν, είναι ταυτοχρόνως άρκετά κοντινοί μας, ώστε νά μπορούμε νά αναγνωρίσουμε τους έαυτούς μας μέ-

Jesper Svenbro, διευθυντής έρευνών στο Έθνικό Κέντρο Έπιστημονικών Έρευνών (CNRS) και μέλος του Κέντρου Λουί Ζερνέ, μέλος της Σουηδικής Ακαδημίας

σα τους και αρκετά μακρινοί, ώστε η διαφορετικότητά τους να καθιστά γόνιμη τη σύγκριση και να μάς επιτρέπει να μάθουμε κάτι για μάς τους ίδιους.

Όταν ο Βερνάν ξεκίνησε την ερευνητική του πορεία ως έλληνοιστής, ήταν ήδη πάνω από τριάντα έτων. Μέχρι τότε, ήταν καθηγητής φιλοσοφίας στο Λύκειο, όπου έμαθε να μιλάει απλά για πράγματα περίπλοκα, χάρισμα από το οποίο θα έπωφελούντο αργότερα οι μαθητές και οι ακροατές του στην École Pratique και στο Collège de France. Η δουλειά του στο σχολείο του χρησίμευσε άλλωστε ως προπέτασμα στην Αντίσταση, όπου έπαιξε εξέχοντα ρόλο στην απελευθέρωση της Τουλούζης το 1944.

Όταν το γαλλικό κανάλι France 2 ανήγγειλε στίς βραδινές ειδήσεις της 10ης Ιανουαρίου τον θάνατο του Βερνάν, τόν χαρακτήρισε «ήρωα της Αντίστασης». Ήταν η πρώτη φορά που άκουγα να χρησιμοποιείται για τον Βερνάν αυτή η έκφραση, λές και δεν επιτρεπόταν όσο ζούσε. Κι όμως ήταν η πρόβλεψη, τό ήξερα από χρόνια. Θυμάμαι άλλωστε πώς, στά σεμινάρια που είχε αφιερώσει στο θέμα του «καλού θανάτου» στην αρχαία Ελλάδα είχε κανείς την εντύπωση ότι, κατά κάποιον τρόπο, μιλούσε και για τους συντρόφους του που είχαν σκοτωθεί για τη Γαλλία.

Όταν έγινε ερευνητής, μετά τον πόλεμο, ο Βερνάν άρχισε να μελετά τον τρόπο με τον οποίο σκέφτονταν την εργασία οι Έλληνες. Τό θέμα είναι αυτόνομο για έναν μαρξιστή —ο Βερνάν ήταν μέλος του Κομμουνιστικού Κόμματος ως τό 1970—, αλλά ο τρόπος που επέλεξε να τό προσεγγίσει δείχνει την άρνησή του να δεχθεί κάθε δόγμα. Όταν αργότερα τό Κόμμα προσπάθησε να επιβάλει τη θεωρία του «ασιατικού τρόπου παραγωγής» στίς αρχαίες κοινωνίες, ο Βερνάν αγανάκτησε και συγκέντρωσε μία ομάδα ερευνητών, ασυριολόγων, αιγυπτολόγων, σινολόγων κλπ., για μία σειρά κριτικών σεμιναρίων. Έτσι γεννήθηκε, στίς αρ-

χές της δεκαετίας του '60, ένα ερευνητικό που υπάρχει ακόμα, σήμερα με τό όνομα Κέντρο Λουί Ζερνέ.

Αν ο Ίνιās Μεγιερσόν, τόν οποίο ο Βερνάν γνώρισε στην Αντίσταση, τόν οδήγησε πρós την ιστορική ψυχολογία, ο έλληνοιστής Λουί Ζερνέ είναι ο πιο άμεσος πρόδρομος. Ο Βερνάν παρακολούθησε τά σεμινάρια του Ζερνέ στην δεκαετία του '50 μαζί με τόν Πιέρ Βιντάλ-Νακέ (πού πέθανε πέρσι τό καλοκαίρι), κι έτσι ξεκίνησε μία συνεργασία που έδωσε ως καρπό δύο εξαιρετικά βιβλία πάνω στην ελληνική τραγωδία, τό *Μύθος και Τραγωδία I* (1972) και *II* (1986).

Ειπώθηκε πώς στά σεμινάρια του Βερνάν πηγαίναμε «σάν να ήταν γιορτή». Τό πρώτο μέρος ενός σεμιναρίου του μπορούσε να είναι αφιερωμένο στή σοβιετική πολεοδομία, με αφορμή κάποιο βιβλίο για τό θέμα που μόλις είχε κυκλοφορήσει, ενώ τό δεύτερο στην πολεοδομία του Ιππόδαμου, την εποχή του Περικλή. Η περιλάλητη χαρισματικότητα της προσωπικότητάς του έμεινε ανέπαφη από τόν χρόνο όταν, τόν Ιούνιο του 2005, του πήρα μία συνέντευξη που κράτησε πάνω από πέντε ώρες. Μέ μία καταπληκτική ζωντάνια, διηγήθηκε σέ μένα και σέ ένα συνάδελφο την πνευματική και έπιστημονική του διαδρομή.

Ήρθα σέ έπαφή με τόν Βερνάν για πρώτη φορά τό 1972, όταν του έστειλα την πρώτη γραφή ενός κεφαλαίου της διατριβής μου για τόν Ήσίοδο. Την επόμενη χρονιά, προετοιμάζοντας την εγκατάστασή μας στο Παρίσι, ή γυναίκα μου τόν επισκέφθηκε. Όταν ο Βερνάν έμαθε ότι προέρχομαι από προτεσταντική οικογένεια παρατήρησε, γελώντας, πώς αυτό εξηγεί τόν δογματισμό που αναδυόταν κάπου κάπου στο κείμενό μου. Είμαι ευγνώμων στον Βερνάν γιατί με δόθησε να βγώ από αυτόν τόν δογματισμό και μου έμαθε να σκέφτομαι.

Σκέψη και γλώσσα απόλυτης διαύγειας

του Τζών Σεϊντ

Ο ποιος είχε ποτέ την ευκαιρία να τόν συναντήσει, μπορεί να μαρτυρήσει ότι ο Ζάν-Πιέρ Βερνάν δεν άφηγε κανέναν άνθρωπο αδιάφορο. Ακτινοβολούσε μία ήρεμία και μία ευμένεια, τίς οποίες έκαναν ακαταμάχητες ή άκρα του συγκέντρωσης σ' αυτά που έλεγε ο συνομιλητής του. Τόν άκουγε, σκεφτόταν λίγο και άπαντούσε συμπυκνώνοντας με λίγες λέξεις, κατά τρόπο διαυγή, αυτό ακριβώς που ήθελε να πει ο άλλος. Δεν όχυρωνόταν ποτέ πίσω από την αθθεντία του ερευνητή και του καθηγητή, επέτρε-

πε εύκολα τόν ενικό και ελάχιστοι είναι αυτοί που δεν τόν συμπάθησαν άμέσως. Μέ άλλα λόγια, ο Ζάν-Πιέρ Βερνάν είχε την τέχνη να κάνει τόν συνομιλητή του να αισθάνεται άνετα και «εκμαιέυε» την σκέψη του με μία τέλεια σωκρατική τεχνική. Τά μαθήματά του γίνο-

John Scheid, καθηγητής των Θεσμών, της Θρησκείας και της Κοινωνίας της Αρχαίας Ρώμης, Collège de France· συνδιευθυντής της *Revue de l'Histoire des Religions*

νταν και αυτά με τον ίδιο τρόπο, απλά, χωρίς ψευδο-επιστημονικά ιδιώματα, σε γαλλικά τέλει καθαρότητας, και φαινομενικά χωρίς καμία προσπάθεια, ενώ στην πραγματικότητα εξερευνούσε πεδία και παρέδιδε δεδομένα που τις πιο πολλές φορές ήταν έντελώς πρωτόφαντα και δύσβατα. Αυτή η διδασκαλία, που την προσέφερε με εύσυνειδησία αντίξια ενός προπολεμικού καθηγητή, γοήτευε και ενθουσίαζε ταυτόχρονα. Ήταν ένας άνθρωπος οικείος και βαθιά συμπαθητικός, που νοιαζόταν σαν πατέρας για τους μαθητές του και τους συνεργάτες του.

Κι όμως, ο Ζάν-Πιέρ Βερνάν εντυπωσιαζε. Όχι μόνον με την διαύγεια της σκέψης του, με το έργο του και με το κύρος του ως καθηγητής του Collège de France. Κάποια στιγμή, ο ακροατής του ή ο φοιτητής του μάθαινε από τις εφημερίδες ή από κάποιο βιβλίο ότι στην πραγματικότητα παρακολουθούσε τα μαθήματα ενός από τους σημαντικότερους αντιστασιακούς της περιοχής της Τουλούζης, του οποίου η εξέχουσα δράση τον έκανε άξιο να γίνει δεκτός στους Συντρόφους της Απελευθέρωσης (Compagnion de la Libération). Εγώ προσωπικά το έμαθα λίγο μετά από την πρώτη μας συνάντηση, που συνέβη πριν από τριάντα χρόνια, στην Ρώμη, όπου εκείνος είχε έρθει να δώσει μία σειρά διαλέξεων, ενώ εγώ ήμουν μέλος της Γαλλικής Σχολής της Ρώμης. Τα ρωμαϊκά βράδια μας έδιναν τη δυνατότητα να μιλάμε πιο χαλαρά. Προσπαθούσα να του εκθέσω τις έρευνες που τότε πρωτοξεκινούσα σε ένα πεδίο όχι πολύ κοντινό στα δικά του ενδιαφέροντα, τους θεσμούς και τη θρησκεία της αρχαίας Ρώμης. Εντούτοις, με άκουγε με τη συνηθισμένη του ευγένεια. Ήμουν καταγοητευμένος. Ένα βράδυ που τρώγαμε πίσω από την Σάντα Μαρία του Τραστεβέρε, του σύστησα τον πεθερό μου, που ήταν Τουλούζιανος. Μέσα σε λίγα λεπτά, οι δύο άντρες άρχισαν μία μεγάλη συζήτηση για την Τουλούζη, για την Αντίσταση, για κοινούς φίλους. Έτσι έμαθα για την πολιτική του στράτευση, την αντιστασιακή δράση, τη συμμετοχή του στους «Συντρόφους της Απελευθέρωσης». Κι όλα αυτά έδιναν στον καθηγητή Βερνάν μία διάσταση ακόμα πιο εκπληκτική.

Τα επόμενα χρόνια και ενώ η σχέση μας γινόταν πιο στενή, μυήθηκα σιγά σιγά, μέσα από τη διδασκαλία του, την ανάγνωση του έργου του και την συμμετοχή μου στις συζητήσεις που εκτυλίσσονταν στο πλαίσιο των σεμιναρίων του στο Κέντρο Συγκριτικών Έρευνών πάνω στις Αρχαίες Κοινωνίες, στο επάγγελμα του έρευντη. Μπορώ να πω πως με μύησε πραγματικά στη θρησκευτική ανθρωπολογία, παρόλο που εγώ δούλευα με αντικείμενο τον ρωμαϊκό κόσμο. Τη δουλειά μου την έμαθα αναμφισβήτητα μαζί με τον έλληνοιστή Ζάν-Πιέρ Βερνάν. Θυμάμαι πολύ καλά πως δεν υπήρχε μάθημά του που να μην μου προκαλούσαν νέες σκέψεις και νέες ιδέες. Μέσα απ' αυτόν, άρχισα να κατανοώ τι ήταν η πόλις, η πολιτική, η λατρεία, οι θεοί, ο μύθος. Έδινε ένα νόημα και μία διάσταση συμπληρωματική σε

ό,τι είχα μάθει και έβαζε σε τάξη, με μία απόλυτη διαύγεια, τις συχνά κάπως συγκεχυμένες ή ανολοκλήρωτες ιδέες που του υπέβαλα. Έφευγα από τις συναντήσεις μου μαζί του με το μυαλό μου σε τάξη, έτοιμος να συνεχίσει τις εξερενήσεις που είχα αναλάβει.

Το έργο του Ζάν-Πιέρ Βερνάν το συνάντησα όταν ετοίμαζα την *agrégation*. Είχα στο πρόγραμμα των εξετάσεων το *Έργα και Ημέραι* του Ησίοδου και ανακάλυψα με ενθουσιασμό την «έπηρεασμένη από τον Ντυμεζίλ» ανάγνωση του μύθου των γενών από τον Βερνάν. Άρχισα να διαβάω τα έργα του μετά από αυτή την πρώτη επαφή. Πολλοί ιστορικοί της Ρώμης και της ρωμαϊκής θρησκείας ακολουθήσαν τον ίδιο δρόμο και ανακάλυψαν τον Ζάν-Πιέρ Βερνάν, γιατί ήταν ένας από τους ελάχιστους Γάλλους λόγιους που ασκούσε αντικειμενική και χωρίς εμπάθεια κριτική στις έρευνες του Ζώρζ Ντυμεζίλ. Γι' αυτούς που προσπαθούσαν να ξεπεράσουν την προσέγγιση που κυριαρχούσε τότε στις έρευνες για τη θρησκεία και τη σκέψη των Ρωμαίων, το έργο του Ντυμεζίλ ήταν μία πρώτη αποκάλυψη, αλλά μέσα από αυτόν, έγιναν αναγνώστες του Ζάν-Πιέρ Βερνάν, καθώς και του Κλώντ Λεβί-Στρώς. Και έχει κάποια σημασία να υπενθυμίσουμε ότι ο Ντυμεζίλ και ο Λεβί-Στρώς είναι οι δύο καθηγητές που παρουσίασαν τον Ζάν-Πιέρ Βερνάν στο εισαγωγικό του μάθημα στο Collège de France.

Αυτή η συνάντηση είναι ένα παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο ο Βερνάν γονιμοποίησε κι άλλους τομείς της αρχαιολογίας, και ειδικά τις σπουδές πάνω στην ρωμαϊκή αρχαιότητα. Σύμφωνα με την αρχή του συγκριτισμού, που μόνον αυτή επέτρεπε κατά την γνώμη του να θέσει κανείς όρθα τα προβλήματα και να φωτίσει τις διαφορετικές πλευρές τους, ο Βερνάν συνεργαζόταν πάντα με ιστορικούς και φιλόλογους που προέρχονταν από άλλους χώρους της αρχαιολογίας, ασυρολόγους, ινδολόγους, σινολόγους και ειδικούς της Ρώμης. Στην αρχή, ο μόνος ειδικός της Ρώμης που συμμετείχε κανονικά στις συναντήσεις που οργάνωνε ο Βερνάν ήταν ο Ζ.-Π. Μπρισόν, που οργάνωσε με αυτή την ευκαιρία παράλληλες έρευνες, όπως για παράδειγμα σχετικά με τα Προβλήματα του πολέμου στην Ρώμη. Όταν ιδρύθηκε το Κέντρο συγκριτικών ερευνών για τις αρχαίες κοινωνίες, ήρθαν και άλλοι ιστορικοί και φιλόλογοι της αρχαίας Ρώμης: ο Πώλ Βέιν, ο Μ. Μπεναμπού, ο Ζ. Αντρώ, ή Φλοράνς Ντυπόν, εγώ. Σε όλους εμάς, ειδικούς της λογοτεχνίας, του ιμπεριαλισμού, της οικονομίας, της κοινωνίας και της θρησκείας των Ρωμαίων, ο Βερνάν μας έκανε να δούμε πως υπήρχε και ένας άλλος τρόπος να διαβάσουμε την ρωμαϊκή αρχαιότητα, κίνησε μέσα μας τη θέληση να ανοίξουμε νέους δρόμους στην επιστήμη μας και μας ενέπνευσε την αναγκαία αυτοπεποίθηση για να το κάνουμε. Κι αν καταφέραμε τελικά να αλλάξουμε κάπως την παραδοσιακά μάλλον ανιαρή εικόνα που επικρατεί για τη ρωμαϊκή αρχαιότητα, το χρωστάμε, αναμφίβολα, στον Ζαν-Πιέρ Βερνάν.

Ἀκόμα κι ἂν τό πεδίο τῶν ἐρευνῶν μας ἦταν μακριά ἀπό τό δικό του, παρακολούθησε μέ ἐνδιαφέρον καί εὐμένεια διάθεση τίς ἐξερευνήσεις μας, διάβαζε τά βιβλία καί τά ἄρθρα μας, τά ὅποια, ἐνδεχομένως, ἐπιδοκίμαζε μέ τό λακωνικό του «εἶναι καλό». Αὐτή ἡ παρατήρηση σήμαινε, ὑποθέτω, ὅτι ἡ διαδικασία καί ἡ προσέγγιση ἦταν σωστές καί σύμφωνες μέ τήν κατεύ-

θυνση πού δίδασκε ὁ ἴδιος. Γιατί τά θέματα ἦταν κατὰ βάθος τά ἴδια. Συνεπῶς, τώρα δέν πενθεῖ μόνον ὁ κόσμος τῶν ἐλληνιστῶν, ἀλλά ἐπίσης καί ἓνα μέρος τῶν εἰδικῶν τῶν ἀρχαίας Ρώμης, πού σημαδεύτηκαν βαθιά ἀπό τήν μέθοδο καί τό παράδειγμα τοῦ Ζάν-Πιέρ Βερνάν.

Ἡ Πόλις ὡς ἐργαλεῖο στοχασμοῦ

τῆς Πωλίν Σμίττ-Παντέλ

Τό Σάββατο 13 Ἰανουαρίου 2007, τό πρωί, στό νεκροταφεῖο τῆς Σέβρ, κοντά στό Παρίσι, ἐκατοντάδες φίλοι ἦρθαν νά ποῦν ἀντίο στόν Ζάν-Πιέρ Βερνάν, κάτω ἀπό ἓναν γκριζο οὐρανό, στίς παρυφές ἐνός δάσος πού, σάν τέμενος, μᾶς χώριζε προσωρινά ἀπό τόν ὑπόλοιπο κόσμο. Πέντε ἄνθρωποι πήραν τόν λόγο γιά νά θυμίσουν μέ λίγες λέξεις τίς ποιότητες πλευρές τοῦ ἀντιστασιακοῦ, τοῦ ἐλληνιστῆ, τοῦ φίλου, τοῦ οἰκείου. Γιά τή γενιά μου, τή γενιά τοῦ «μπέϊμπυ-μπούμ» καί τοῦ Μάη τοῦ '68, ἡ συνάντηση μέ τόν Βερνάν ἦταν μία μοναδική τύχη, πού σημάδεψε κατὰ τρόπο ἀποφασιστικό τό βλέμμα μας πάνω στήν ἐλληνική ἀρχαιότητα καί, εὐρύτερα, στόν κόσμο, μέ μία λέξη πού ἄλλαξε τή ζωή μας. Σήμερα, τό αἶσθημα τῆς ἐγκατάλειψης συνδυάζεται μέ τή βεβαιότητα πῶς μᾶς ἔλαχε ἓνα μεγάλο προνόμιο, τό προνόμιο νά τόν ἀκούσουμε, νά ἀκολουθήσουμε τή διανοητική του διαδρομή γιά πολλές δεκαετίες, νά συζητήσουμε μαζί του, νά νιώσουμε ἀσφάλεια ἐπειδή αὐτός ἦταν πάντα παρών τή στιγμή τῆς ἀμφιβολίας γιά νά μᾶς βοηθήσει.

Στήν ἀρχή τῆς δεκαετίας τοῦ '70, ὅταν ἔφτασα στό Παρίσι, ὁ Βερνάν δίδασκε στήν Ve Section (θρησκευτολογικές ἐπιστήμες) τῆς École Pratique des Hautes Études καί παρουσίαζε στό σεμινάριο του τίς πρῶτες του ἀναλύσεις πάνω στήν πολύτροπο νόηση, τήν *μήτιδα* τῶν Ἑλλήνων, καί πιό συγκεκριμένα πάνω στή σχέση της μέ τή Θέτιδα. Ἀκολουθώντας τον, μπαίναμε στούς μαιάνδρους τῆς δομικῆς ἀνάλυσης τῶν κάθε εἶδους ἀφηγήσεων καί ἀνακαλύπταμε ταυτοχρόνως μία νέα μέθοδο ἀνάλυσης τῶν ἐλληνικῶν κειμένων καί μία νέα

προσέγγιση τοῦ πολυθεϊστικοῦ συστήματος πού θρυμάτιζε μία γιά πάντα τό συμπῆλημα τῶν τελετῶν καί τῶν θεῶν πού ὡς τότε ὀνομαζόταν «ἀρχαιοελληνική θρησκεία». Λίγο καιρό ἀργότερα, στό δομινικανό μοναστήρι τῆς Ἀμπρέλ κοντά στήν Λυών, στό ὑπέρροχο λιτό κτίριο πού ἔχει χτίσει ὁ Λέ Κορμπυζιέ, ὁ Βερνάν μᾶς προσέφερε τήν ἀνάλυσή του γιά τόν μῦθο τοῦ Προμηθέα. Ἐπί δύο μέρες, γιά ὥρες ὁλόκληρες πού διακόπτονταν μόνο ἀπό λίγο περπάτημα στό κοντινό δάσος, ὁ Βερνάν ἀνέλυε λεπτομερῶς τίς δύο ἡσιόδειες ἀφηγήσεις, ἀπό τή *Θεογονία* καί ἀπό τά *Ἔργα καί Ἡμέραι*, μπροστά σέ ἓνα πολυάριθμο κοινό ἐρευνητῶν καί φοιτητῶν (εἶχαμε νοικιάσει ἓνα πούλμαν ἀπό τό Πανεπιστήμιο τοῦ Paris 7 - Denis Diderot). Αὐτές οἱ στιγμές ἄκρας ἐγγύτητας καί οικειότητας μέ μία διανοητική ἐργασία ἤδη ἐξαιρετικά δομημένη ἀλλά ταυτοχρόνως ἀνοιχτή σέ κάθε εἶδους ἐρωτήσεις, προτάσεις καί κριτικές, ὅπως ἀποδεικνύουν οἱ τιτάνιες συζητήσεις πού ἀκολουθοῦσαν κάθε εἰσήγηση του, εἶναι ἀξέχαστες. Ἀξέχαστες εἶναι καί οἱ ἄλλες συναντήσεις πού ὁργανώθηκαν πάλι στήν Ἀρμπέλ γιά τό θέμα τῆς εἰκονικῆς ἀναπαράστασης τῶν θεῶν καί, ἀργότερα, γιά τό θέμα τῆς δημιουργίας τῆς γυναίκας. Ὁ Ζάν-Πιέρ Βερνάν δινόταν ὁλόκληρος στό κοινό πού ἤθελε νά πείσει. Σάν κολυμβητής (ἦταν ἄλλωστε πρωταθλητής στήν κολύμβηση), σταματοῦσε γιά ὥρα πάνω στή μελέτη ἐνός ἀρχαιοελληνικοῦ ὄρου ἢ μίας ἀντίληψης, ὥστε νά σχεδιάσει τήν ἀνθρωπολογία τῶν χρήσεών της, ὕστερα ξαναγυρνοῦσε στά κείμενα γιά μία λεπτή ἀνάλυση τῶν ἀκολουθιῶν τους καί, ἔχοντας ξαναπάρει ἀνάσα, τοποθετοῦσε πιά ὅλη αὐτήν τήν δουλεμένη ἐρμηνεία τοῦ συγκεκριμένου ντοκουμέντου μέσα στό ἀπειρο σύμπαν τῶν γνώσεών του γιά τοὺς Ἕλληνες, τίς συνήθειες καί τή σκέψη τους. Στή διαδρομή, ἡ θυσία, τό σῶμα καί ἡ ὁμορφιά του, ὁ γάμος, ἡ πολεμική ἀντιπαράθεση, οἱ τελετουργίες τῶν νέων, τό καθημερινό τοπίο τῶν εἰκό-

Pauline Schmitt-Pantel, καθηγήτρια Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Πανεπιστήμιο Παρίσι-1, Πάνθεον-Σορβόννη

νων, ὁ θάνατος, ἔβρισκαν ἓνα νόημα πού δέν θά τό ἀποχωρίζονταν ποτέ πιά. Τό ρητορικό του ταλέντο, πού τόσο συχνά τό εἶχε ἐξασκήσει, ἀπό τήν ἐποχή τῶν πολιτικῶν συγκεντρώσεων τῆς νιότης του καί τίς εὐφορικές διαδηλώσεις τῆς Ἀπελευθέρωσης στήν Τουλούζη μέχρι τήν τελευταία του παρέμβαση, τόν Νοέμβριο τοῦ 2006 στούς νέους τοῦ Λυκείου τῆς Ὁμπερδιγιέ, ὅπου τοὺς διηγήθηκε τά ὁμηρικά ἔπη, ὅπως καί τό συγγραφικό του ταλέντο, πού καθιστᾷ τήν ἀνάγνωση ὁποιοδήποτε κειμένου του εὐφρόσυνη στιγμή, ἦταν στήν ὑπηρεσία τῆς ἐπιχειρήσεως πειθοῦς, πού ἀποτελέσε στόχο ὁλόκληρης τῆς ζωῆς του.

Ὁ Βερνάν χρησιμοποίησε τήν ἐλληνική πόλιν, ὅχι ὡς ἓνα λίγο πολύ ἰδανικό μοντέλλο, προῖόν κάποιου θαύματος, ἀλλά ὡς ἐργαλεῖο στοχασμοῦ, προκειμένου νά ὁδηγήσει τοὺς γύρω του, τοὺς ἀνθρώπους πού συνα-

ντοῦσε καθημερινά καί, μεταξύ αὐτῶν, τοὺς νέους ἐρευνητές τοῦ Κέντρου Λουί Ζερνέ πού εἶχε ἰδρύσει μαζί μέ τόν Πιέρ Βιντάλ-Νακέ, νά σκεφτοῦν σύμφωνα μέ τίς ἀπαιτήσεις μίας λογικῆς «πού δέν διαμορφώθηκε τόσο μέσα ἀπό τήν ἀνθρώπινη ἐπαφή μέ τά πράγματα, ὅσο μέσα στίς σχέσεις τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους. Ἀναπτύχθηκε λιγότερο μέσα ἀπό τίς τεχνικές πού ἐνεργοῦν πάνω στόν κόσμο καί περισσότερο μέσα ἀπό αὐτές πού ἐπενεργοῦν πάνω στόν ἄλλο καί τῶν ὁποίων ὁ λόγος εἶναι τό κοινό τους ἐργαλεῖο: τήν τέχνη τοῦ πολιτικοῦ, τοῦ ρήτορα, τοῦ δασκάλου. Ὁ ἐλληνικός ὁρθός λόγος εἶναι ὁ λόγος πού κατά τρόπο θετικό, στοχαστικό, μεθοδικό, ἐπιτρέπει νά δράσεις πάνω στοὺς ἀνθρώπους, ὅχι νά ἀλλάξεις τήν φύση».¹ Πῶς θά μπορούσε κανεὶς νά περιγράψει καλύτερα τήν ἴδια τή ζωή τοῦ Ζάν-Πιέρ Βερνάν;

Ἔργογραφία τοῦ Ζ.-Π. Βερνάν στά ἐλληνικά

Ζάν-Πιέρ Βερνάν, *Les origines de la pensée grecque*, Παρίσι, 1962 (Οἱ ἀπαρχές τῆς ἐλληνικῆς σκέψης, ἐκδ. Καρδαμίτσα, 1992)

Mythe et pensée chez les Grecs. Études de psychologie historique, Παρίσι 1965 (μετ. Στέλλα Γεωργούδη, *Μύθος καί σκέψη στήν ἀρχαία Ἑλλάδα*, τόμ. Α΄-Β΄, ἐκδ. Δαίδαλος-Ζαχαρόπουλος, Ἀθήνα 1989)

Mythe et société en Grèce ancienne, Παρίσι 1974, (μετ. Κ. Ἀλεξοπούλου, Σπ. Γεωργακόπουλος, *Μύθος καί κοινωνία στήν ἀρχαία Ἑλλάδα*, ἐκδ. Μεταίχμιο, 2005)

La mort dans les yeux, Παρίσι 1985 (μετ. Γ. Παππάς, *Τό βλέμμα τοῦ θανάτου. Μορφές τῆς ἐτερότητας στήν ἀρχαία Ἑλλάδα*, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, 1992)

Mythe et religion en Grèce ancienne, Παρίσι 1990 (μετ. Μ. Ι. Γιόση, *Μύθος καί θρησκεία στήν ἀρχαία Ἑλλάδα*, ἐκδ. Σμίλη, 2000)

Entre mythe et politique, Παρίσι 1996 (μετ. Μ.Ι. Γιόση, *Ἀνάμεσα στόν μύθο καί τήν πολιτική*, ἐκδ. Σμίλη, 2003)

L'Univers, les dieux, les hommes. Récits grecs des origines, Παρίσι 1999 (μετ. Τ. Δημητρούλα, *Τό Σύμπαν, οἱ θεοί, οἱ ἄνθρωποι. Ἑλληνικές ἱστορίες γιά τή δημιουργία τοῦ κόσμου*, ἐκδ. Πατάκη, 2001).

La traversée des frontières. Entre mythe et politique II, Παρίσι 2004 (μετ. Μ. Ι. Γιόση, Σμίλη, ὑπό ἔκδοσιν)

Ζάν-Πιέρ Βερνάν & Π. Βιντάλ-Νακέ, *Mythe et tragédie en Grèce ancienne*, Παρίσι 1972 (μετ. Στ. Γεωρ-

γούδη, *Μύθος καί τραγωδία στήν ἀρχαία Ἑλλάδα*, ἐκδ. Δαίδαλος-Ζαχαρόπουλος, 1988)

Ζάν-Πιέρ Βερνάν & Π. Βιντάλ-Νακέ, *Mythe et tragédie deux*, Παρίσι 1986 (μετ. Α. Τάττη, *Μύθος καί τραγωδία στήν ἀρχαία Ἑλλάδα*, τόμ. Β΄, ἐκδ. Δαίδαλος-Ζαχαρόπουλος, 1991).

Ζάν-Πιέρ Βερνάν, Μ. Detienne, *Les ruses de l'intelligence: La mêtis des Grecs*, Παρίσι, 1974 (μετ. Ι. Παπαδοπούλου, *Μῆτις, ἡ πολύτροπη νύση στήν ἀρχαία Ἑλλάδα*, ἐκδ. Δαίδαλος Ζαχαρόπουλος, 1993)

J.-P. Vernant & Françoise Frontisi-Ducroux, *Dans l'œil du miroir*, Παρίσι, 1997 (μετ. Β. Μέντζου, *Στό μάτι τοῦ καθρέφτη*, ἐκδ. Ὀλκός, 2001)

Τά κείμενα τοῦ παρόντος ἀφιερώματος στό Ζάν Πιέρ Βερνάν, Ἑλλήνων καί ξένων ἀρχαιοελληνιστῶν, γράφτηκαν εἰδικά γιά τόν ΠΟΛΙΤΗ. Τοὺς εὐχαριστοῦμε πού τίμησαν τόν θανόντα ἀπό τίς σελίδες τοῦ περιοδικοῦ μας.

Ἐπιμέλεια ἀφιερώματος: Ἑλενα Πατρικίου

LUCIANO CANFORA

Κριτική τῆς δημοκρατικῆς ρητορείας

Ἐκδ. Μεταίχμιο, Ἀθήνα 2005, σ. 136

Τό βιβλίο τοῦ Κάνφορα σκοπὸ ἔχει νά ἀνιχνεύσει τὴ ρητορεία πού παράγεται στὰ πολιτεύματα τῆς νεωτερικότητας στὴν Εὐρώπη καὶ τὴν Ἀμερική, ἀλλὰ καὶ στὰ ἀνατολικά καθεστῶτα Εὐρώπης καὶ Ἀσίας. Τὰ συμπεράσματά του διέπονται ἀπὸ σκεπτικισμό ὅσον ἀφορᾷ τὴν ὑπαρξὴ δημοκρατίας, ἀφοῦ διαπιστώνει ὅτι ὅλα ἔχουν δημοκρατικό ἔλλειμμα μεγάλο ἢ μικρό, ἐμφανές ἢ συγκαλυμμένο. Τὰ σημερινὰ πολιτεύματα, παραδέχεται, χαρακτηρίζονται ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῶν ἐλίτ, ἀπὸ τὴ μετατόπιση τοῦ κέντρου λήψεως τῶν ἀποφάσεων ἔξω ἀπὸ τὰ κοινοβούλια, στὴν χρηματοπιστωτικὴ κᾶστα, στοὺς τεχνοκράτες καὶ τὶς ἀγορές, πράγμα πού ὀδηγεῖ στὸν μεγάλο συγκεντρωτισμὸ καὶ δέν δύναται πιά νά συγκαλυφθεῖ (σ. 85-87). Ἀμεση συνέπεια εἶναι ὁ ἀποκλεισμός εὐρύτατων στρωμάτων ἀπὸ τὴν πολιτικὴ σκηνή, οἱ δὲ συμμετέχοντες στὴν καθολικὴ ψηφοφορία δέν κάνουν τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νά νομιμοποιοῦν τὴν κυριαρχία τῆς μειοψηφικῆς ἐλίτ. Οἱ αἰρετοὶ «ἀντιπρόσωποι», οἱ ἐπαγγελματίες τοῦ πολιτικοῦ, ἀντιπροσωπεύουν ὄχι τοὺς ψηφοφόρους, ἀλλὰ τὰ συμφέροντα τῶν κομμάτων τους καὶ τὰ δικά τους. Ὅμως εἶναι ἐνδεικτικὸ τῶν ἀντιλήψεων καὶ τοῦ τρόπου ἐρεῦνης πού ἀκολουθεῖ ὁ Κάνφορα ὅτι ἀποκαλεῖ τὰ πολιτεύματα αὐτά «δημοκρατίες» μέ μιά σωρεία ἐπιθέτων: κοινοβουλευτικὲς δημοκρατίες, σύγχρονες δημοκρατίες, δυτικὲς δημοκρατίες, ὑπαρκτὴ δημοκρατία, δημοκρατία τοῦ Γέλτσιν, φιλελεύθερη δημοκρατία..., μέ ἢ χωρὶς εἰσαγωγικά ὅλα αὐτά. Γιά τὰ ἀνατολικά χρησιμοποιεῖ τοὺς ὅρους «ὑπαρκτός σοσιαλισμός» καὶ λαϊκὴ δημοκρατία. Ὅποτε, μέ τὸν τρόπο του μᾶλλον ἐπικυρώνει αὐτά τὰ πολιτεύματα, ἀφοῦ τὰ ἀναφέρει συνεχῶς ὡς δημοκρατίες. Αὐτὸ ἐπιβεβαιώνεται καὶ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι δέν διαβλέπει ἄλλη λύση στὴν ὑπάρχουσα κατάσταση μᾶλλον ἀπογοήτευση καὶ πεσσιμισμό ἀποπνέει ὅλο τὸ βιβλίο, ἐξαίρεσει κάποιας γενικῆς καὶ ἀόριστης ἐπὶ κλήσης σέ

κάποια Ἀριστερά ἢ ὁποία νά μὴν ἀποκλείει κοινωνικά στρώματα (σ. 34). Ἐν τέλει καταφάσκει τὶς φιλελεύθερες ὀλιγαρχίες, ὅπως τὶς ἀπεκάλεσε ὁ Κ. Καστοριάδης, πού κατὰ κύριο λόγο ὑπάρχουν στὸν πλανήτη. Αὐτὸ δέν εἶναι τὸ μόνο προβληματικὸ σημεῖο στὸ βιβλίο αὐτὸ τοῦ Κάνφορα, ὑπάρχουν καὶ ἄλλα πού ἀφοροῦν τὴν ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ θά ἐξετάσουμε ἐν συνεχείᾳ.

Ὁ Κάνφορα προσπαθεῖ νά ὀρίσει τὴν ἔννοια τῆς δημοκρατίας, ἀλλὰ δυστυχῶς δέν τὰ καταφέρνει. Ἀπὸ τὸ σημεῖο αὐτὸ ξεκινᾷ καὶ ἡ μεγάλη παρεξήγηση καὶ διαστρέβλωση τῆς ἄμεσης δημοκρατίας, τοῦ 5ου-4ου αἰῶνα π.Χ. Ὅταν ἐν τέλει στή σελ. 48 ἀναφέρεται στὴν ἀθηναϊκὴ δημοκρατία τὴν περιγράφει ὡς «ἄμεση ἄσκηση τῆς συλλογικῆς ἐξουσίας ἀπὸ μιά εὐρύτατη ὁμάδα ἀκτιμόνων, πού ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στεροῦνταν ἰδιαίτερης ἐκπαίδευσης». Ἡ ἐνστασί του ἀφορᾷ τὴν πολιτικὴ ικανότητα αὐτῶν τῶν στρωμάτων καὶ ἀρνεῖται ὅτι ἡ ἴδια ἡ ἄσκηση τῆς πολιτικῆς ἀναπτύσσει μακροπρόθεσμα τὴν πολιτικὴ ικανότητα τῶν ἀνθρώπων. Χαρακτηρίζει τὴν ἀντίληψη αὐτὴ «τυπικῶς αἰσιόδοξη» καὶ ὄχι «ἰδιαίτερα πειστικὴ, καθὼς εἶναι γενικὴ καὶ δέν ἔχει ἀποδεικτικὸ χαρακτήρα». Ὅμως, στὴν πραγματικότητα ἐγίνε τὸ ἀκριβῶς ἀντίθετο: ὁ δῆμος, μέ τὴ συμμετοχὴ του στὴν ἀμφισβήτηση τῶν ὑπαρχόντων θεσμῶν τῆς κοινωνίας, δημιούργησε μιά νέα κοινωνία ἰσότητος καὶ ἐλευθερίας γιὰ πρώτη φορὰ στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία, ἔλαβε σημαντικὲς πολιτικὲς ἀποφάσεις, δημιούργησε τὴν πόλιν πού ὑμνησαν οἱ ποιητές, οἱ ρήτορες καὶ οἱ φιλόσοφοι: τὴν πόλιν μέ τὰ ἐκπληκτικὰ ἐπιτεύγματα σέ ὅλους τοὺς τομεῖς: ἱστοριογραφία, τραγωδία, κωμωδία, ρητορικὴ, γλυπτικὴ, ἀγγειοπλαστικὴ, φιλοσοφία. Αὐτά μόνο ἡ δημοκρατία καὶ τὸ δημοκρατικὸ κίνημα τὰ δημιούργησε καὶ οὐδεμία ἄλλη ὀλιγαρχικὴ, ἀριστοκρατικὴ πόλις. Ἐν ὀλίγοις, τὰ κατώτερα στρώματα ἀπέκτησαν παιδεῖα μέ τὴν οὐσιαστικὴ ἔννοια τῆς

λέξεως: πολιτική παιδεία, γνώση και ικανότητες, πείρα και αυτοπεποίθηση. Διακυβέρνησαν έτσι με ικανοποιητικό και αποτελεσματικό τρόπο την πόλιν, χειρίσθηκαν τις κοινές υποθέσεις με υπευθυνότητα και φρόνηση, δημιούργησαν έναν μεγάλο πολιτισμό, πού είναι άψευδής μαρτυρία της αξίας και της σημασίας της πολιτικής συμμετοχής του δήμου.

Ένα σημαντικό μέσο παιδείας ήταν το θέατρο, ή τραγωδία και ή κωμωδία, δημιούργημα αποκλειστικό και αυτό της δημοκρατίας, την αξία του οποίου έχουν αναλύσει και αναδείξει αρκετοί συγγραφείς (ένδεικτικώς: Γιάγκερ, Βερνάν, Βιντάλ-Νακέ, Κ. Μάιερ, Έρενμπεργκ, Λέσκυ, Σνέλ, Καστοριάδης). Όμως και αυτό τό ζήτημα ο Κάνφορα τό παραποιεί, αφού ταυτίζει την αθηναϊκή δημοκρατία με την *πονηρά θεατροκρατία*, υιοθετώντας σέ αυτό τό σημείο την άποψη του δεδηλωμένου έχθρου της, του Πλάτωνα. Πιστεύει δέ ότι συλλήβδην «τό θέατρο λειτουργούσε άσυζητητί ως ένα ισχυρό μέσο χειραγώγησης και έπιρροής» και τό ταυτίζει με τή «λειτουργία των σημερινών ΜΜΕ, πού κατευθύνουν τόν κόσμο ώστε νά σκέφτεται με τόν έναν ή τόν άλλο τρόπο» (σ. 14). Ο Ιταλός καθηγητής δέν επιχειρηματολογεί, παρά μόνο παραθέτει την άποψη της πλατωνικής *Άπολογίας* ότι οι *Νεφέλαι* του Άριστοφάνη τό 423 π.Χ. «προετοίμασαν τό έδαφος και επέτρεψαν κάποια στιγμή, μετά από 25 έτη (sic) νά θεωρηθεί ή κατηγορία έναντίον του Σωκράτη αξιόπιστη». Η άποψη αυτή είναι έντόνως άμφισβητούμενη, αλλά και διεκδικεί ίσως και την παγκόσμια πρωτοτυπία. Για νά μιλήσουμε για την κωμωδία μόνο, αυτό πού έπισημαίνουν οι μελετητές σέ αυτήν είναι ή καταλυτική κριτική όλων των πραγμάτων και προσώπων της αθηναϊκής κοινωνίας και πολιτικής, ή σάτιρα ιερών και όσίων, θεσμών και νοοτροπιών, θεών και ανθρώπων, μέ έλευθερία και άθυροστομία, μέ τόλμη και παρρησία. Ο Κάνφορα νομίζει από τή μιά ότι τά στοιχεία αυτά δέν ύπήρχαν στή δημοκρατία και από την άλλη εάν ύπήρχαν, κακώς ύπήρχαν, διότι χειραγωγούσαν τό πλήθος επί πλέον δέ, υπερακοντίζει και τόν Πλάτωνα, ό οποίος τοποθετεί στό *Συμπόσιόν* του δίπλα στον Σωκράτη τόν Άριστοφάνη, χωρίς καμία νύξη ύποτίμησης ή απόρριψής του. Άποφεύγουμε περισσότερη επιχειρηματολογία και παρατέμπουμε στά έργα των προαναφερθέντων συγγραφέων, για περαιτέρω ανάλυση της θεατρικής παραγωγής και της αξίας της, όχι μόνο για την αθηναϊκή δημοκρατική κοινωνία αλλά και ως πολιτιστικό απόκτημα της ανθρωπότητας ές αεί, και ή οποία ούδεμία σχέση έχει με τά σημερινά ΜΜΕ πού όντως κατευθύνουν και χειραγωγούν τή μάζα.

Έκτός πραγματικότητας είναι επίσης ή άποψη του Ιταλού φιλολόγου για την πνευματική κατάσταση της δημοκρατικής Αθήνας, αφού γράφει ότι «άνθούσε ό σκοταδισμός και ένίοτε κυριαρχούσε» (σ.

19). Τό επιχείρημά του είναι ή δίωξη του Άναξαγόρα, του Άριστοτέλη και ή καταδίκη του Σωκράτη. Έχει τή γνώμη ότι στην Αθήνα ύπήρχε κάποιος σκοταδιστικός μηχανισμός πού χρησιμοποιούσε τις δίκες «ιδεών» και «ήταν στην πράξη ένας τρόπος λίαν τρομοκρατικός για νά άσκειται έλεγχος επί των άποκλίσεων» (σ. 12). Έγείρεται, συνεπώς, τό ερώτημα: μπορεί ή Αθήνα νά χαρακτηριστεί όπως μία μεσαιωνική έπαρχία του 8ου ή του 10ου μ.Χ. αιώνα, όπως φαίνεται νά πιστεύει ό Κάνφορα; Η άπάντηση είναι θεδαίως άρνητική, αφού οι τρεις περιπτώσεις διώξεως είναι ιδιαίτερες και μεμονωμένες στιγμές και έχουν σχέση με τις πολιτικές συγκυρίες και σκοπιμότητες, τις όποιες πρέπει κάποιος νά αναλύσει για νά τις κατανοήσει, νά τις αιτιολογήσει και όχι θεδαίως νά τις δικαιολογήσει. Νά αναλύσει λ.χ. την άλαζονεία του Σωκράτη, την όποία ό Κάνφορα αυθαίρέτως και χωρίς επιχείρημα χαρακτηρίζει «προσποιητή» (σ. 17) ή την άποψη του Ξενοφώντα ότι ό Σωκράτης έπεσήχησε τόν θάνατο επειδή τόν είχε κουράσει ή ζωή, την όποία ό Κάνφορα τή θεωρεί άνόητη (σ. 18) ή ένα σωρό άλλες παραμέτρους του ζητήματος, τις όποιες άγνοεί και δέν αναφέρει.¹ Αν θεδαίως οι άνωτέρω περιπτώσεις διώξεως συγκριθούν με τις έκκαθαρίσεις στίς άλλες πόλεις (όλιγαρχικές, άριστοκρατικές) ή σέ άλλες ιστορικές περιόδους, στίς όποιες οι φόνοι των διαφωνούντων και των αντιπάλων είναι καθημερινή, μαζική και αυτόδικη, χωρίς νόμιμες και δικαστικές διαδικασίες, τότε μπορεί νά αναρρωτηθεί κανείς εύλόγως για τις σκοπιμότητες πού κρύβει ή χρήση της καταδίκης του Σωκράτη για την απόρριψη και άπαξίωση συλλήβδην της άμεσης δημοκρατίας.² Αυτό πάντως πού διαφαίνεται έν προκειμένω, είναι ή άδυναμία του Κάνφορα νά καταλάβει και νά ένστερνισθεί τό πρόταγμα της (άμεσης) δημοκρατίας.

Γιώργου Ν. Οικονόμου

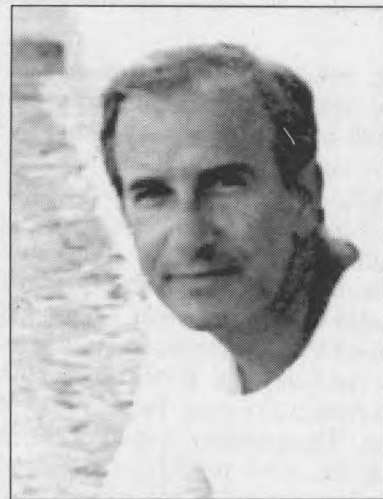
1. Για μία συζήτηση των παραμέτρων αυτών βλ., μεταξύ άλλων, Γ. Ν. Οικονόμου, «Ο Σωκράτης, ή πολιτική και ή δημοκρατία», στό *Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου για τόν Σωκράτη*, Αθήνα 2003 και Θ. Σαμαράς, «Εισαγωγή» στό Πλάτωνος *Άπολογία Σωκράτους - Κρίτων* (εισαγωγή-μετάφραση-έρμηνευτικά σχόλια Θ. Σαμαράς), Ζήτηρος, Θεσσαλονίκη 2003.

2. Αξίζει νά σημειωθεί ότι ή σύγχυση περί της δημοκρατίας άποτυπώνεται και στό έξώφυλλο του έν λόγω βιβλίου, όπου συμφύρονται ό Δημοσθένης, ό Μπλέρ και ό Μάο, όπως και στην παρουσίαση πού ύπάρχει στό όπισθόφυλλο, στην όποία γίνεται λόγος για «ιδανικό» μοντέλο της αθηναϊκής δημοκρατίας πού κατεδίκασε τόν Σωκράτη και κατηγορήθηκε από τόν Πλάτωνα ως «θεατροκρατία».

MARIO VITTI

Γραφεῖο μέ Θέα. Ἄρθρα
καί Ὀμιλίες, ἐργογραφία
μέ αὐτοβιογραφικό σχόλιο

MIET, Ἀθήνα 2006, σελ. 365

Στό χώρο τῶν νεοελληνικῶν σπουδῶν, ἡ διαρκής παρουσία τοῦ Μάριο Βίττι θά μπορούσε νά περιγραφεῖ μέ ὄρους μετάβασης ἀπό τή φιλολογική «ἐξόρμηση» στήν ἱστορική «ἀνασκόπηση». Στό αὐτοβιογραφικό σχόλιο πού συνοδεύει τήν ἐργογραφία του, ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας μᾶς παρέχει ἕνα ἀρκετά κατατοπιστικό σχεδιάγραμμα αὐτῆς τῆς πορείας, μέ τούς τρεῖς ἐνδιάμεσους γεωγραφικούς σταθμούς νά συμπληρώνουν σταθερά τόν χάρτη τῶν ἐρευνητικῶν του διαδρομῶν: Πόλη, Ἀθήνα, Ρώμη. Σπᾶνια, ἡ ἐγγῶρια φιλολογική ἐπιστήμη εἶχε τήν τύχη νά βρεῖ ἕναν τόσο ἀξιο συνομιλητή, πού μπόλιαζε τήν ἀνάλυση τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας μέ τή συγκριτική ὀπτική γωνία τοῦ «ξένου», ἐπιχειρώντας, παράλληλα, διορθώσεις, ἀναδεικνύοντας ὠσμώσεις καί ἐπαφές, καλύπτοντας τά ἐρευνητικά κενά, καί δοκιμάζοντας, τέλος, ἱστοριογραφικά σχήματα γιά τό λογοτεχνικό παρελθόν. [Εἰδικότερα γιά τήν ἱστοριογραφική ἐργασία τοῦ Βίττι βλ. ἐνδεικτικά τίς συμπληρωμένες ἐκδόσεις τῶν βιβλίων του: *Ἡ ἰδεολογική λειτουργία τῆς ἐλληνικῆς ἡθογραφίας* (Κέδρος, 1980), *Ἡ Γενιά τοῦ Τριάντα* (Κέδρος, 1995), *Ἡ Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας* (Ὀδυσσεύς, 2003)].

Τό βιβλίο πού κυκλοφόρησε ἀπό τίς ἐκδόσεις τοῦ MIET, μέ συγκεντρωμένες ὁμιλίες καί ἄρθρα ἀπό τή διανοητική παραγωγή τεσσάρων δεκαετιῶν (1960-200) ἀναδεικνύει μέ τόν πιό εὐγλωττο τρόπο τόν «σκληρό πυρήνα» τῆς προσέγγισης τοῦ Βίττι πάνω στή νεοελληνική λογοτεχνία. Περισσότερο ἀπ' ὅ,τι σέ ἄλλα βιβλία του, στόν παρόντα τόμο καθίσταται σαφές πῶς ὁ συγγραφέας ἀντιμετωπίζει, εὐθύς ἐξαρχῆς, τήν παράδοση τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας ὡς παράδοση εὐρωπαϊκή, ἀποφεύγοντας ἔτσι τή μόνιμη παθολογία τῆς «ἐλληνικῆς ἐξαίρεσης». Μακριά ἀπό τή μηχανιστική θεωρία τῆς «ἐπίδρασης» καί τόν παλαιότερο κοινωνιολογικό ἀπομονωτισμό πού προέβαλε τό σχῆμα τοῦ «κέντρου-περιφέρειας», ὁ Βίττι «ἀντιλαμβάνεται τήν ἐλληνική πραγματικότητα ὡς δραστικό παράγοντα στή διαμόρφωση τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ἐπισημαίνοντας τήν ἐμφάνιση λογοτεχνι-

κῶν ἔργων μεγάλης ἀξίας, πού γεννιοῦνται ἀπό τή δημιουργική συνάντηση τοῦ δυτικοῦ ἐρεθίσματος καί τῆς νεοελληνικῆς παράδοσης». Οἱ μελέτες πού ἔχουν συγκεντρωθεῖ στόν τόμο αὐτό, καταγράφουν τά κύρια πεδία τῶν ἐνδιαφερόντων τοῦ συγγραφέα (ἀπό τόν 17ο αἰῶνα ὡς τή νεότερη ὑπερρεαλιστική ἐξέγερση καί τή μεταπολεμική λογοτεχνία), μέ ἐμφαση σέ λογοτεχνικές περιπτώσεις πού ἀποτελοῦν ἀφορμές γιά νά θιγοῦν εὐρύτερα προβλήματα τῆς νεοελληνικῆς φιλολογίας. Ἀπό τόν Σολωμό καί τόν Κάλδο ὡς τή λαϊκή ἀφήγηση τοῦ Μυριβήλη, καί ἀπό τόν Διαφωτισμό ὡς τό Νατουραλισμό, ὁ Βίττι ἀνασυστίνει ἐπεισόδια τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς στίς μείζονες ἀλλά καί ἐλάσσονες στιγμές τῆς. Τό χρονικό ἀνάπτυγμα τῶν μελετῶν ἐπιτρέπει καί μιᾶ ἀντίστοιχη εὐρυχωρία στό θέμα τῶν λογοτεχνικῶν πηγῶν ἀλλά καί τῶν προσώπων, μέ αἰφνιδιαστικές, ἴσως, καί ἀπρόσμενες «συγκατοικήσεις» (ἕνας νεομάρτυρας π.χ. δίπλα σέ λογοτέχνες). Ὁ ὑποψιασμένος, ὡστόσο, ἀναγνώστης θά ἀναγνωρίσει, καί σέ αὐτό τό βιβλίο, τή βασική καί ὠριμη προτεραιότητα τοῦ Βίττι: τήν ὑπέρβαση τῆς αἰσθητικῆς πρὸς τήν κατεύθυνση τῆς γραμματολογίας. Χωρίς νά κρύβει τίς μεγάλες του ἀγάπες, ὁ συγγραφέας ἀνασυνθέτει μέ τή φιλολογικο-ιστορική μέθοδο γνωστά καί ἄγνωστα πεδία τῆς νεοελληνικῆς γραμματείας, ἐπιμένοντας στή συγκριτική διάσταση. Ἰδιαίτερα ἐπιφυλακτικός ἀπέναντι στή θεωρία τῆς λογοτεχνίας, χωρίς νά ἀγνοεῖ τά δῆματά της, ὁ Βίττι ἰσορροπεῖ ἀνάμεσα σέ δύο συμπληρωματικές ἱστορικο-φιλολογικές μεθόδους: ἀπό τή μιᾶ μεριά ἡ «περίπτωση», τό μικρο-φιλολογικό τεκμήριο καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά τό «σχῆμα», ἡ συνθετική σύλληψη, μέσα στήν ὁποία δοκιμάζονται οἱ ἀντοχές τῶν ἐπιμέρους περιπτώσεων. Ἡ παρούσα συλλογή λειτουργεῖ ἐπικουρικά γιά νά κατανοήσει κανεῖς καί τό συνολικό γραμματολογικό σχέδιο τοῦ Βίττι, καθώς καί τά βασικά ἐρευνητικά ἐρωτήματα πού θέτει αὐτό. Ἄν ἤθελε κανεῖς νά τά συμπυκνώσει μέ τή μορφή κάποιων συνοπτικῶν παρατηρήσεων θά μπορούσε νά πεῖ ὅτι τά προβλήματα αὐτά ἀφοροῦν

τόν «έπτανησιακό 19ο αιώνα» μέ τίς ποικίλες έλληνοϊταλικές όψεις καί έκδοχές του —μᾶς τίς θύμισε εὐστοχα τίς προάλλες ἀπό τίς στήλες τοῦ Πολίτη ὁ Δημήτριος Ἀρβανιτάκης γράφοντας γιά τόν Σολωμό—, τήν τύχη τοῦ έλληνικοῦ νατουραλισμοῦ, πού τόσο ἐπιπόλαια ἔχει ταυτιστεῖ μέ τήν ἡθογραφία, καθώς καί τήν «άντοχή τῆς παράδοσης», ἀκόμη καί στίς μοντερνιστικές αἰσθητικές ἀναζητήσεις. Καί στίς τρεῖς αὐτές περιπτώσεις, ἡ θέα καί ἡ θέαση τῆς Εὐρώπης παραμένει ὁ σταθερός παρονομαστής γιά νά κατανοηθοῦν οἱ ιστορικές καί αἰσθητικές συντεταγμένες τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνικῆς παραγωγῆς.

Τό βιβλίο, ἐκτός ἀπό τήν ἐπιστημονική συμβολή ἀποτελεῖ καί μιᾶ ἐμμεση «διανοητική αὐτοβιογραφία», ἀφοῦ ὁ στοχασμός τοῦ συγγραφέα εἶναι μιᾶ πολύτιμη μαρτυρία γιά τή σχέση ἐπιστήμης καί πολιτικῆς. Ἡ ματιά τοῦ νεοελληνιστῆ εἶναι διαρκῶς προσανατολισμένη στήν ἀνάδειξη τῶν πολύπλοκων σχέσεων τοῦ λογοτεχνικοῦ φαινομένου μέ τήν ιστορία καί τήν ιδεολογία. Τά πρόσωπα καί τά κείμενα στοιχίζονται δίπλα στήν ἐποχή τους, στά συμφραζόμενά της, στίς κοινωνικές καί πολιτικές ἐγγραφές τῆς ἐλληνικῆς καί εὐρωπαϊκῆς πραγματικότητας. Ὁ ἐνεργός πολίτης πού συνυπάρχει μέ τόν ἐνεργό ἐρευνητή δέν προσπαθεῖ νά κρυφτεῖ πίσω ἀπό τήν (ἀνύπαρκτη, ἔτσι κι ἄλλιῶς) ἐπιστημονική οὐδετερότητα. Ὁ καθοριστικός ρόλος τῆς ιδεολογίας, ἔστω καί σέ θεωρητικά ἀνεπεξέργαστη μορφή, εἶναι καταλυτικός γιά τόν ἐντοπισμό τῶν προβλημάτων, τήν κατανόηση καί τήν ἐρμηνεία τους.

Ἄν κάτι λείπει ἀπό τόν τόμο εἶναι τό γνώριμο ἐκεῖνο «ρίσκο» τοῦ Βίττι γιά νά διατυπώσει νέες ὑποθέσεις ἐργασίας, μέ ἀφορμή νέα καί πρωτότυπα λογοτεχνικά τεκμήρια. Στήν περίπτωση αὐτοῦ τοῦ βιβλίου, ὡστόσο, ἡ σαφής ὑποχώρηση τοῦ ἀνήσυχου νεανικοῦ ἐνθουσιασμοῦ δέν ἔχει ἀντικατασταθεῖ ἀπό τήν πεισματική γεροντική σοφία. «Συνεχίζουν νά μέ γοητεύουν», σημειώνει ὁ ἴδιος, «καί μένω προσκολλημένος στά μεγάλα θέματα πού κυριάρχησαν στίς ἀναζητήσεις μου, δέ γίνεται ἄλλιῶς, ἀλλά στό μεταξύ ἔλειψαν οἱ φούριες γιά νέες φιλολογικές ἐξορμήσεις. Ἄντί νά βάζω τά θέματα ἐπὶ τάπητος, μαζεύω τά χαρτιά μου, τά ἐξετάζω, ἀναρωτιέμαι τί εἶναι αὐτό πού ἔκανα, τί εἶναι ἐκεῖνο πού ἔκαναν οἱ ἄλλοι. Ἐνδιαφέρομαι πολύ γιά τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο ἀναπτύχθηκαν τά προβλήματα ἀπό τότε πού ἀναμείχθηκα καί ἐγώ. Ἀκόμη περισσότερο μέ ενδιαφέρει ἡ ἐρευνα τῶν νέων». (σ. 348) Θεωρῶ περιττό νά τονίσω τήν ἀναστοχαστική διάθεση ἀλλά καί τήν ἐπιστημονική γενναιοδωρία πού χαρακτηρίζει ἐτούτα τά λόγια, γραμμένα, ὑποθέτω, «σέ ἓνα δωμάτιο μέ θέα». Στό ἴδιο δωμάτιο, πού ἡ νεοελληνική λογοτεχνία μοιράστηκε, μαζί μέ τό συγγραφέα καί χάρη στό συγγραφέα, τή θέα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ της ὁρίζοντα.

Γιάννης Παπαθεοδώρου

ΕΝ ΠΑΡΟΔΩ

Νά καῶσι;

Τόν τελευταῖο μήνα, στήν αἴθουσα συνεδριάσεων τοῦ Νομαρχιακοῦ Συμβουλίου Θεσσαλονίκης, καί μέ πρωταγωνιστή τόν κ. Ψωμιάδη, οἱ ἀντιδράσεις γιά τό βιβλίο τοῦ Μάρκ Μαζάουερ, γιά τό βιβλίο ιστορίας τῆς Στ' Δημοτικοῦ (ὑπεύθυνη συντονισμοῦ: Μαρία Ρεπούση) ἀλλά καί γιά τό ἐναλλακτικό ἐκπαιδευτικό ὕλικό τήν Ἱστορία τῆς Ν. Α. Εὐρώπης (ὑπεύθυνη συντονισμοῦ: Χριστίνα Κουλούρη) ἐκδηλώθηκαν μέ πρωτοφανή ἐνταση. Στό Δελτίο Τύπου τῆς Νομαρχίας ἀποτυπώνονται ξεκάθαρα οἱ κίνδυνοι τῆς ἀνάγνωσης τῶν ἐνδοτικῶν βιβλίων, πού κολακεύουν τοὺς προαιώνιους ἔχθρους μας: «Δέ μπορεί ἐμεῖς νά προσφέρουμε γῆ καί ὕδωρ καί οἱ μέν νά συνεχίζουν τίς παραβιάσεις τοῦ ἐναέριου χώρου καί οἱ δέ νά κατηλεῦνται τό ὄνομα τοῦ Μεγαλέξανδρου».

Τί εἶναι ἐκεῖνο, ὅμως, πού συνδέει τίς θυμικές ἐκρήξεις τοῦ Παναγιώτη Ψωμιάδη μέ τήν «ἐπίκαιρη ἐπερώτηση» τοῦ Στέλιου Παπαθεμελῆ, τῇ διαβεβαίωση τῆς Ὑπουργοῦ Παιδείας πῶς «θά γίνουν διορθώσεις», τήν ἀρθρογραφία τῶν ἀγανακτισμένων ἡμεδαπῶν καί ὁμογενῶν «γονέων καί κηδεμόνων», τίς θεωρίες συνωμοσίας γιά τίς σκοτεινές δυνάμεις πού ἀπεργάζονται τόν «ἀφελληνισμό τῆς χώρας»; Ἄν ὑπάρχει ἓνας κοινός παρονομαστής σέ ὅλες αὐτές τίς ἀντιδράσεις δέν εἶναι μόνο ἡ γνώριμη ἐθνωφελῆς ἐργαλειοποίηση τῆς ιστορίας ἀλλά ἡ ὠμή παρέμβαση μιᾶς ιδιάζουσας «ἐθνικῆς ομάδας» στήν ἐκπαιδευτική πολιτική καί στό ἔργο τῶν ιστορικών.

«Καλλιεργοῦμε μέ ἡδονή τήν ιστορική ἀνακρίβεια...». Ἡ φράση τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ ξαναγυρίζει συχνά στό νοῦ αὐτές τίς μέρες, μέ ἀφορμή τίς ἀσύμμετρες καί ἀμετροεπεῖς ἐπιθέσεις τῶν ἐρασιτεχνῶν φιλοστόρων καί «ἐπαγγελματιῶν πατριωτῶν». Τό πρόβλημα, ὡστόσο, δέν συνίσταται μόνο στήν «ιστορική ἀνακρίβεια» τῆς ἐθνοπρεποῦς παιδαγωγίας ἀλλά καί στήν παραίτηση τοῦ Ὑπουργείου Παιδείας ἀπό τήν ὑπεράσπιση τοῦ αὐτονόητου: τά σχολικά ἐγχειρίδια ὑποβάλλονται στόν ἔλεγχο τῆς ἐπιστημονικῆς κοινότητας καί ὄχι στοὺς ἀφορισμούς τῶν Νομαρχιακῶν Συμβουλίων καί σωματείων τῶν Ποντίων. Τήν ἐργαλειοποίηση τῆς ιστορίας τήν ἔχουν ἀντιμετωπίσει ὅλοι ὅσοι ἔχουν, κατὰ καιροῦς, προσπαθήσει νά συζητήσουν κριτικά, ἐπιστημονικά καί τεκμηριωμένα, τήν ἀνθεκτική μυθολογία τῶν ἐθνικῶν στερεοτύπων ὁ τοσμπογκάς τοῦ «νά καῶσι» εἶναι, ὅμως, ἓνα ἀρκετά διαφορετικό ζήτημα.

Γιάννης Παπαθεοδώρου

Σε πρώτη ανάγνωση

Δημήτρης Δασκαλόπουλος, *Εἰς τὰ περίχωρα Ἀντιοχείας καί Κερύνειας*.

Καβάφης - Σεφέρης, Ἰκαρος, 2006.

«Τά κείμενα πού ἀπαρτίζουν τήν παρούσα ἔκδοση προέκυψαν, κατά τό πλεῖστον, ἀπό ἐπετειακές καί ἑορταστικές συγκυρίες τῆς τελευταίας πενταετίας καί συνάπτουν ὀνόματα ποιητῶν, κριτικῶν καί φιλολόγων, (Κ. Π. Καβάφης, Γιώργος Σεφέρης, Γρηγόρης Ξενόπουλος, Τίμος Μαλάνος, Γ. Π. Σαββίδης), τά ὁποῖα βρίσκονται σέ πολλαπλή μεταξύ τους συνάφεια καί διαπλοκή – μακάρι τούτη ἡ ὑποπτη στίς μέρες μας λέξη νά διατηρήσει τήν τόσο γοητευτική ἀπόχρωση τῆς «ποικίλης δράσης τῶν στοχαστικῶν προσαρμογῶν». Ἦδη ἀπό τόν τίτλο καί τόν πρόλογο τοῦ βιβλίου του, ὁ Δημ. Δασκαλόπουλος, δηλώνει τήν ἐπιστροφή του στά γνωστά λημέρια τῆς καθαφικῆς ποιήσεως καί τῆς καθαφικῆς κριτικῆς. Δέ χρειάζεται, νομίζω, νά ἀναφερθεῖ ἡ ἐξοικείωση τοῦ Δασκαλόπουλου μέ τά θέματα αὐτά, ἀφοῦ ἡ ἐπιβλητική *Βιβλιογραφία Κ. Π. Καβάφη* (Κέντρο Ἑλληνικῆς Γλώσσας, 2003) εἶναι ἕνας ιδιαίτερα ὁμιλητικός μάρτυρας γιά τή συμβολή του στίς καθαφικές σπουδές. Στό βιβλίο αὐτό, ὡστόσο, ἡ ἔμφαση δίνεται στήν ἐρμηνευτική διαμεσολάβηση τοῦ Καβάφη ἀπό τήν κριτική (τή λογοτεχνική ἀλλά καί τήν πανεπιστημιακή), σέ μιᾶ ἀπόπειρα νά περιγραφοῦν οἱ σημαντικότεροι ἐνδιάμεσοι σταθμοί τῆς ἐνσωμάτωσής του Καβάφη μέσα στό νεοελληνικό λογοτεχνικό κανόνα.

Στό σχετικά παραμελημένο πεδίο τῆς ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς, ἡ ἐργασία τοῦ Δασκαλόπουλου ἀποτελεῖ μιᾶ κρίσιμη συνεισφορά, καθώς συνδυάζει τή γραμματολογική ἐγκυρότητα μέ τήν ἐρμηνευτική «περιδιάβαση» – γιά νά θυμηθοῦμε ἕναν παλαιότερο ὄρο τοῦ Γ. Π. Σαββίδη. Χωρίς θεωρητικούς ἀκροβατισμούς καί ἀπαλλαγμένους ἀπό τίς διαθέσεις ἑνός λόγου πού μετατρέπεται σέ «φιλολογικό δικαστήριο», ὁ Δασκαλόπουλος ὑποδεικνύει τή σημασία τοῦ «καθαφικοῦ προβλήματος» στή συγκρότηση τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς ἀλλά καί τῆς νεοελληνικῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης. Ὁ «Καβάφης τοῦ Σεφέρη», τόσο ὡς ἀνίχνευση μιᾶς ποιητικῆς σχέσης ὅσο καί ὡς κεφάλαιο τῆς μοντερνιστικῆς κριτικῆς, δημιουργήσαν μιᾶν ὀρισμένη «δια-πλοκή» – μέ τήν ἐννοια πού ἀποδίδει στή λέξη ὁ Δασκαλόπουλος – μέσα στή νεοελληνική φιλολογία, φορέας τῆς ὁποίας ὑπῆρξε καί ὁ Γ. Π. Σαββίδης. Ἀνιχνεύοντας τά ἴχνη αὐτῶν τῶν περιπλοκῶν σχέσεων, ὁ Δασκαλόπουλος ἐκθέτει τοὺς καίριους παρονομαστές μέ τοὺς ὁποίους ἡ δεξίωση τοῦ Ἀλεξανδρινοῦ ἐντάχθηκε σέ ἕνα πλούσιο ἀλλά ἴσως καί ἀντιφατικό ἐρμηνευτικό πλέγμα, στό ὁποῖο ὀφεί-

λουμε νά ἐπιστρέψουμε ἐρευνητικά προκειμένου νά κατανοήσουμε τοὺς ὅρους μέ τοὺς ὁποίους συγκροτήθηκε ἡ γενεαλογία τοῦ νεοελληνικοῦ μοντερνισμοῦ ἀλλά καί τοὺς τρόπους μέ τοὺς ὁποίους ἡ «βαριά σκιά» τοῦ Καβάφη σφράγισε τό λόγο τῆς νεοελληνικῆς κριτικῆς.

Salvatore Settis, *Τό μέλλον τοῦ «κλασικοῦ»*,
μτφρ. Ἀνδρέας Γιακουμάτος,
Νεφέλη, 2006, σ. 211.

Τό 1859, ὁ John Stuart Mill ἔγραφε πώς «ἡ μάχη τοῦ Μαραθῶνα, ἀκόμη καί ὡς γεγονός τῆς ἀγγλικῆς ἱστορίας, εἶναι πιό σημαντική ἀπό τή μάχη τοῦ Χέι-στινγκς. Ἄν ἐκείνη τή μακρινή μέρα τό ἀποτέλεσμα τῆς σύγκρουσης ἦταν διαφορετικό, (ἂν δηλαδή οἱ Ἕλληνες δέν εἶχαν νικήσει) ἴσως οἱ Βρετανοί καί οἱ Σάξονες νά περιφέρονταν ἀκόμη στά ἄγρια δάση». Ἡ ἀναφορά αὐτή, πού ξεπερνᾷ βέβαια κατά πολύ τήν ἀντιδυτική ἐκδοχή τῆς ἐθνικιστικῆς παραμυθίας («ἂν δέν ἦταν οἱ Ἕλληνες, ἐσεῖς (βλ. οἱ Εὐρωπαῖοι) θά ζούσατε ἀκόμα στά δέντρα») μᾶς φέρνει ἀντιμέτωπους μέ ἕνα βασικό πρόβλημα τῆς Εὐρωπαϊκῆς πολιτισμικῆς συνείδησης: τή μετάφραση τῆς «κλασικότητας» ὡς διαμορφωτῆ τῶν δυτικῶν ἀξιών ἀλλά καί τῆς παγκόσμιας ἱστορίας. Ἐξετάζοντας τόν ἰδρυτικό χαρακτήρα τοῦ «κλασικοῦ» ἀλλά καί τίς ποικίλες πολιτισμικές διαμεσολαβήσεις του μέσα ἀπό τίς εὐρωπαϊκές τέχνες καί ἐπιστήμες, ὁ ἰταλός ἱστορικός τῆς κλασικῆς καί ἀναγεννησιακῆς τέχνης, προτείνει μιᾶ προσέγγιση πού υπερβαίνει τά στενά ὅρια τῆς ἑλληνικῆς ἐθνικῆς γενεαλογίας ἀλλά καί τή ναρκισσιστική ἀνωτερότητα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Ὅπως ἐπισημαίνεται στό ὀπισθόφυλλο τοῦ βιβλίου, ἀπό τόν Ἀντώνη Λιάκο, ὁ συγγραφέας «προτείνει μιᾶ καινούργια θεμελίωση τῶν κλασικῶν σπουδῶν ὡς στοιχεῖο ἑνός νέου κοσμοπολιτισμοῦ».

Ὁ συγγραφέας ξεκινᾷ τό στοχασμό του ἀπό τήν παραδοχή πώς κανένας πολιτισμός δέν μπορεῖ νά συγκροτηθεῖ μέ αὐτο-αναφορικό τρόπο· πάντοτε βρίσκειται σέ ἕνα διάλογο μέ τοὺς ποικίλους «ἄλλους» πολιτισμούς τῆς συγχρονίας καί τῆς διαχρονίας. Ἐξετάζοντας τίς χρήσεις καί τίς καταχρήσεις τοῦ «κλασικοῦ», ὁ Σαλβατόρε Σέττις ὑπογραμμίζει, μέ ἀδρές γραμμές, τή διπλή ἀνάγνωσή του, κυρίως μέσα στὸν δυτικό νεωτερικό κόσμο: ἀπό τή μιᾶ μεριά, υἱοθετήθηκε μιᾶ ὑποτιθέμενη ἀχρονική (καί, ἐπομένως, ἀ-ιστορική) ἀξία τῆς κλασικότητας, πού ἀνταποκρίθηκε πλήρως στή δυναμικὴ ἀντιπαράθεση τῆς Δύσης μέ μιᾶ αἰώνως στατική καί ὀριενταλιστική εἰκόνα τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά, καί σέ ἀντίθεση μέ αὐτή τήν ἐκχυδαϊσμένη θεμελίωση τοῦ «κλασικοῦ», μέσα στήν ἴδια τή Δύση, ἀκολουθήθηκε ἕνα ἄλλο, παράλληλο μοντέλο πρόσληψης πού προσιδιάζει σέ μιᾶ λαν-

Σε πρώτη ανάγνωση

θάnouσα ανθρωπολογική έρμηνευτική. Τό μοντέλο αυτό, στο όποιο κυριαρχούν οι ποικίλες αναδιώσεις του «κλασικού» και ή αρχαιότητα διαπλέκεται μέ τή «ρυθμική» μορφή τής εύρωπαϊκής ιστορίας, ανανεώνεται αίσθητά και δυναμικά μέ τή συμβολή του Λεβί Στρως. Στή δική του έκδοχή, «ή αρχαιότητα δέν συνδέεται μέ ένα σταθερό σύστημα δυτικών αξιών πού αντιπαρατίθενται στίς «άλλες» αντίθετα, ή ανακάλυψη αυτή εύθυγραμμίζεται μέ τήν ανακάλυψη των «άλλων» πολιτισμών, σέ ένα κρεσέντο πού ξεκινά ακριβώς μέ τό κλασικό γιά νά έπεκταθεί σέ όλους τούς πολιτισμούς». (σ. 172) Στήν πραγματικότητα, ή μελέτη του «κλασικού» χάνει τήν αρχαιογνωστική τής αυτάρκεια γιά νά γίνει μιά «τεχνική αποστασιοποίησης» ως έργαλειό μελέτης και κατανόησης των «άλλων» πολιτισμικών παραδόσεων. «Ακόμη και στήν έποχή μας», σημειώνει ό συγγραφέας, «είναι δυνατό νά επιλέξει κανείς μεταξύ των δύο χρήσεων του «κλασικού»: εκείνης πού τό εξεικονίζει ως ένα άμετακίνητο σύστημα αξιών και εκείνης πού αναζητεί τήν ποικιλία και τήν πολυπλοκότητα τής ιστορικής έμπειρίας». (σ. 170). Γνώστης τής αρχαιότητας, φιλόλογος μέ ανοίγματα στο χώρο τής φιλοσοφικής αισθητικής αλλά και ιστορικός μέ εύαισθησίες ανθρωπολογικές, ό Σέτις υπερασπίζεται τήν έννοια του «κλασικού» όχι μέσα από έναν άμυντικό εύρωκεντρισμό αλλά μέσα από τήν παιδευτική αξία τής αρχαιότητας καθώς και τήν οικουμενική-κοσμοπολιτική τής σημασία. Αυτή ακριβώς ή σημασία είναι πού του χαρίζει τήν έκπληκτική ξενότητα του «κλασικού», καθιστώντας το ένα διαβατήριο γιά τόν σύγχρονο κόσμο.

Marylin Yalom, 'Η ιστορία του γυναικείου στήθους, μτφρ. Εύη Καλδούχου, 'Αγρα, 'Αθήνα, 2006, σ. 463.

Ίσως κάποιοι από έμάς θυμούνται ακόμη νοσταλγικά τήν ήδονοβλεπτική χαρά τής εφηβείας μπροστά στή θέα των γυναικών πού πόζααν γυμνόστηθες σέ κάποια μεγάλα περίπτερα και σέ κάποια ύποπτα σινεμά. Μοναδικό πρόδλημα τότε ήταν τό άθέατο «κυρίως δυζί», ή άλλίως οι μαύρες αυτοκόλλητες ταινίες στίς θηλές του στήθους των γυναικών. Τήν απαγόρευση, ωστόσο, μέ τόν καιρό τήν εξομάλυνε ή παράλληλη αίσθη(μα)τική άγωγή, διευρύνοντας τό έφηδικό μάθημα ανατομίας μέ αρκετά πιό περιπλοκές στηθοσκοπήσεις. Άς πούμε, ό πασίγνωστος πίνακας του Ντελακρουά, 'Η Έλευθερία οδηγεί τόν λαό, (1830), ήταν μιά καλή άφορμή γιά αντιληφθούμε πώς τά γυμνά στήθη τής Έλευθερίας «τόσο επίμονα

και επιθετικά όσο και ή ίδια ή επανάσταση», είχαν γίνει σύμβολα αντίστασης και λαϊκής εξέγερσης. Ήταν λοιπόν προφανές, πώς δέν υπήρχε ένα και μοναδικό γυναικείο στήθος (αυτό τής επιθυμίας) αλλά πολλά, και μάλιστα τόσα και τέτοια πού επιζητούσαν τό δλέμμα του ιστορικού, γιά νά κατανοήσει τίς διαφορές και τίς αποχρώσεις τους μέσα σέ αυτό τό ιδιάζον πεδίο τής ιστορικότητας, πού ό Ρολάν Μπάρτ και ό Μισέλ Φουκώ τό είχαν αναδείξει ως προνομιακό, ήδη από τή δεκαετία του '60, όταν μιλούσαν γιά τό «πληθυντικό σώμα» και γιά τήν ιστορία τής σεξουαλικότητας.

Αν και μάλλον αδιάφορη γιά τόν θεωρητικό στοχασμό επί του θέματος, ή Μαίρυλιν Γιάλομ έπιχειρεί μιά «ιστορία του γυναικείου στήθους» εστιάζοντας στίς ποικίλες έννοιολογήσεις και τούς συμβολισμούς του, από τούς αρχαίους χρόνους ως τίς μέρες μας. Ή συγγραφέας οργανώνει τό εύρύ και ποικίλο ύλικό της μέ βάση μιά δομική «τυπολογία σημασιών» του γυναικείου στήθους: τό ιερό στήθος τής αγιότητας, τό έρωτικό στήθος τής πρώιμης νεοτερικής φαντασιώσης, τό οικειακό στήθος τής αναγέννησης, τό πολιτικό στήθος τής επανάστασης και των δημοκρατικών αγώνων, τό ψυχολογικό στήθος τής φροϋδικής ψυχαναλυτικής κουλτούρας, τό έμπορικό στήθος τής αγοράς του σέξ, τό ιατρικό στήθος τής ασθένειας και τής παθολογίας, τό άπελευθερωμένο στήθος του μεταμοντέρνου πολιτισμού τής εικόνας. Από τά ποιήματα μέχρι τή γλυπτική και τίς εικαστικές τέχνες, ή συγγραφέας έπιστρατεύει ένα έντυπωσιακό «άρχειακό ύλικό» προκειμένου νά δείξει πώς οι κατά βάση άνδρικές προσλήψεις του γυναικείου στήθους διαμόρφωνουν μιά διαφορετική, κάθε φορά, εικόνα τής γυναικείας σωματικότητας. Τά αρχαία μητρικά αγάλματα, οι μεσαιωνικές νωπογραφίες μέ τούς άσκητικούς μαστούς, οι βρεφοκρατούσες και θηλάζουσες Μαντόνες, οι πίνακες τής Αναγέννησης μέ τίς άποκαλυπτικές άριστοκρατίσες τά άποικιακά χαρτονομίσματα μέ τά σκουρόχρωμα στήθη των ιθαγενών γυναικών πού επιζητούν τή λευκή προστασία, τό κάψιμο των σουτιέν στη δεκαετία του '60 είναι έπεισόδια μιάς πολύ ένδιαφέρουσας πολιτισμικής ιστορίας. Από τή θρησκευτική παιδαγωγή και τήν ήθικολογία, μέχρι τήν πολιτική προπαγάνδα και τήν πορνογραφία, ή Γιάλομ «έκθέτει» τό γυναικείο στήθος σέ μιά νέα όραση, πού ιστοριοποιεί τίς πειθαρχίες του δλέμματος και τίς τοποθετεί μέσα στίς πολιτισμικές αναπαραστάσεις του σώματος. Είναι κρίμα πού όλη αυτή ή πολύπλοκη σωματική σημασιολογία, καταλήγει στήν τετριμμένη άναγωγή τής εικόνας του στήθους μέσα στο ζοφερό «βασιλείο του φαλλού», καθώς και σέ μιά νέα «άπελευθερωτική» φετιχοποίηση, πού προβάλλεται ως άφορμή στο φιλόδοξο, αλλά πλήρως ά-ιστορικό σχέδιο νά γραφεί μιά ιστορία «είκοσιπέντε χιλιάδων χρόνων».

Έμμ. Κόρτης

Σε πρώτη ανάγνωση

Μωάμεθ

του Maxime Rodinson

απόδοση στα ελληνικά Νίκη Μολφέτα

έπιστ. επιμέλεια Κων. Κανάδας

Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης

Τί γνωρίζουμε για τον Μωάμεθ;

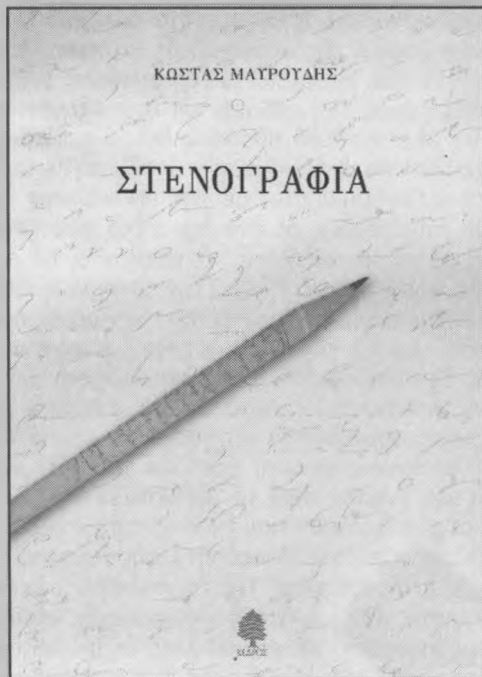
Ότι είναι ιδρυτής της μωαμεθανικής θρησκείας, ότι η θρησκεία του πήρε μία επίζηλη θέση μεταξύ των μονοθεϊστικών που σήμερα αριθμεί περίπου ένα δισεκατομμύριο πιστούς, και κάτι λίγα ακόμη που κυμαίνονται μεταξύ φόβου και περιφρόνησης. Θά αξίζει όμως να γνωρίζουμε περισσότερα για ένα τόσο σημαντικό πρόσωπο της ανθρώπινης ιστορίας. Πώς όμως; Τώρα μπορούμε να μάθουμε πολλά και έγκυρα από τη βιογραφία του Μαξίμ Ροντενσόν για τη ζωή του Μωάμεθ.

Ο Μαξίμ Ροντενσόν (1915-2004) γεννημένος στη Μασσαλία, από γονείς Πολωνοεβραίους, έζησε προπολεμικά στη Παλαιστίνη, γνώρισε σέ βάθος σχεδόν όλες τις ζωντανές και νεκρές γλώσσες της Μ. Ανατολής, ήταν ένας από τους σημαντικότερους αραβολόγους. Στη διένεξη Αράβων-Ισραήλ, καίτοι Έβραιος, στάθηκε πάντα με το μέρος των Παλαιστινίων, απορρίπτοντας ωστόσο τις φανατικές-φονταμανταλιστικές ιδέες σάν τη Τσιχάντ. Μαρξιστής, μέλος πολλά χρόνια του Γαλλικού Κομμουνιστικού Κόμματος, και σφοδρός κριτικός του σταλινισμού. Η έργογραφία του περιλαμβάνει πάνω από 800 έργα.

Απ' αυτόν τό σοφό, που δούλεψε πάνω από τριάντα χρόνια τη βιογραφία του Μωάμεθ, ίσως την καλύτερη από όσες υπάρχουν, μπορούμε τώρα να μάθουμε πολλά για τις πρίν τον Προφήτη θρησκείες της Αραβίας, για την κατάσταση των αραβικών φυλών, για τον τρόπο που επινόησε τη νέα θρησκεία, για τον τρόπο που συγκέντρωσε κάτω από σημαίες του Ισλάμ ένα σημαντικό μέρος Αράβων που ξεχύθηκε και κατέλαβε, με μία θυελλώδη έκστρατεία μεγάλο μέρος κόσμου στα μέσα του 7ου αιώνα. Άθεος ήταν ο Ροντενσόν, αλλά προσπαθούσε να κατανοήσει τις θρησκείες που συνόδεψαν τη ζωή των ανθρώπων και συνεχίζουν να την συνοδεύουν, και πάνω απ' όλα του είναι ξένος κάθε φανατισμός. Δανειζόμενος τά λόγια του Έπικουρου προς τον Μενοικέα υποστηρίζει ότι άσεβής δέν είναι όποιος άρνεϊται τούς θεούς της μάζας των ανθρώπων αλλά όποιος άσπάζεται την ιδέα που διαμορφώνει για τούς θεούς η μάζα των ανθρώπων.

A.E.

ΚΩΣΤΑΣ ΜΑΥΡΟΥΔΗΣ

[...] Ο Κ. Μαυρουδής μάς χαρίζει μερικές από τις λίγες στιγμές αναγνωστικής ευφορίας που μας επιφύλαξε η φετινή λογοτεχνική παραγωγή. [...]

Δημοσθένης Κούρτοβικ
ΤΑ ΝΕΑ, 2/9/2006

«Με κύριο όπλο μια οξυμένη αίσθηση οικονομίας, ο Μαυρουδής μάς παραδίδει ένα κείμενο ισόρροπο και αρμονικό, όπου η πρωτοτυπία του ειρωνικού στοχασμού, φωτισμένη από μια υφέρπουσα ποιητικότητα, οδηγεί στη συνεχή έκπληξη του αναγνώστη.»

Γιώργος Ξενάριος
ΔΙΑΒΑΖΩ, Νοέμβριος 2006

www.kedros.gr
ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΚΕΔΡΟΣ